

SZELLELEM ÉS ÉLET

s z e r k e s z t i :

BARTÓK GYÖRGY

1-2

BÖHM KÁROLY: A tragikum fejtegetésének logikai sora.

TAVASZY SÁNDOR: Az esztetika ismeretelméleti alapja.

TANKÓ BÉLA: Böhm Károly esztétikája.

BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: A művészetek felosztása Böhm Károly esztétikájában.

MARÓT KÁROLY: A klasszika-filológia mai állása Magyarországon.

MAKKAI ERNŐ: Adalékok a magyar filozófia történetéhez.

JANCSÓ ELEMÉR: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

Elvek — Könyvek — Folyóiratok.

SZELLEM ÉS ÉLET

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
PHILOSOPHIAI INTÉZETÉNEK KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG: KOLOZSVÁR
PHILOSOPHIAI INTÉZET: MAJÁLIS U. 37.
FELELŐS KIADÓ: MÁLNÁSI BARTÓK GYÖRGY
MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DÍJ:
EGY ÉVRE 8 P. EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 4 P
CSEKKSZÁMLA: 11.333
FŐBIZOMÁNYOS: KOLOZSVÁR, MINERVA KÖNYVKERESKEDÉS

E FÜZET MUNKATÁRSAI:

BÖHM KÁROLY a kolozsvári egyetem volt tanára (meghalt 1911-ben).
TAVASZY SÁNDOR th. tanár, püspökhelyettes. Kolozsvár, Bethlen-u.
TANKÓ BÉLA e. ny. r. tanár, Debrecen, Egyetem.
BARÁNSZKY-JOB LÁSZLÓ e. magántanár, Budapest.
MAROT KÁROLY e. c. rk. tanár, Budapest, V., Légrády K.-u. 32.
JANCSÓ ELEMÉR, intézeti tanár, Kolozsvár, Mussolini-út.
MAKKAI LÁSZLÓ e. magántanár, Kolozsvár, Kölcsey-u. 26.
MAKKAI ERNŐ e. gyakornok, Kolozsvár, Cserei-u. 12.

A CIMLAPOT TERVEZTE BUDAY GYÖRGY

VI. ÉVFOLYAM, 1—2. SZÁM. KOLOZSVÁR, 1943. JÚNIUS.

SZELLELEM ÉS ÉLET

2214

s z e r k e s z t i :

BARTÓK GYÖRGY

Hatodik kötet

Kolozsvár

1943

T A R T A L O M J E G Y Z É K

- 1—2. FÜZET: *Böhm Károly*: A tragikum fejtegetésének logikai sora. 1—21. lap. — *Tavaszy Sándor*: Az esztétika ismeretelméleti alapja. 22—34. lap. — *Tankó Béla*: Böhm Károly esztétikája. 35—42. lap. — *Baránszky-Jób László*: A művészetek felosztása Böhm esztétikájában. 43—50. lap. — *Marót Károly*: A klasszika-filológia mai állása Magyarországon. 51—71. lap. — *Makkai Ernő*: Adalékok a magyar filozófia történetéhez. Fogarasi Pap József levele gr. Teleki Józsefhez. 72—75. lap. — *Jancsó Elemér*: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei. 76—89. lap. — Elvek — Könyvek — Folyóiratok rovat: *Makkai László*: Huizinga a történelem elméletéről. 90—93. lap. — **Makkai Ernő**: Pósházi János élete és filozófiája. (*Tavaszy Sándor*) 93—94. lap. — **Gyulai Zoltán**: Laotse. (*Málnási Bartók György*) 94—95. lap. — **Valéry Paul**, etc. Études Bergsoniennes. (*Málnási Bartók György*) 93. lap. — Die Gründung der Reichsuniversität Posen (*Málnási Bartók György*) 95—97. lap. — **Biró Sándor**: Falusiak a közép-osztályban. (*Málnási Bartók György*) 97—98. lap. — **Sándor Pál**: Filozófiai lexikon. (*Makkai Ernő*) 98—101. lap. — AUSZÜGE: Die erkenntnistheoretische Grundlage der Aesthetik, von A. *Tavaszy*. 102—103. lap. — Die Aesthetik Karl Böhms, von B. *Tankó*. 103—105. lap. — Die Gliederung der Künste in der Aesthetik von Karl Böhm, von L. *Baránszky Jób*. 105—106. lap. — Der gegenwärtige Stand der klassischen Philologie in Ungarn, von *Karl Marót*. 106—107. lap.
- 3—4. FÜZET: *Tankó Béla*: Kant metafizikai reformja. 108—127. lap. — *Horkay László*: Válságban van-e a kantianizmus? 128—136. lap. — *Jancsó Elemér*: Adalékok a magyar filozófia történetéhez. Sipos Pál két levele a szabad akaratról Aranka Györgyhöz. 137—156. lap. — *Makkai Ernő*: Sipos Pál kisebb filozófiai művei. 157—179. lap. — Elvek — Könyvek — Folyóiratok rovat: Kierkegaard egy magyar vonatkozása. (*Bartók György*) 171. lap. — Philosophische Bibliothek ... (*Bartók György*) 171—172. lap. — Züricher Hochschulverein ... (*Bartók György*) 172. lap. — **Zsámbéki László**: Élménytanítás. (*Várkonyi Hildebrand*) 172—174. lap. — **Horváth Barna**: A génusz pere. Sokrates-Johanna. (*Bibó István*) 174—177. lap. — **Szepesdi Ervin**: A törvényes igazságosság fogalma. (*Szabó József*) 178—180. lap. — **Hermányi Dienes József**: Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus. (*Makkai Ernő*) 180—182. lap. — **Böloni Farkas Sándor**: Nyugateurópai utazás. (*Makkai Ernő*) 182—183. lap. — AUSZÜGE: Die kantische Reform der Metaphysik, von B. *Tankó*. 184—185. lap. — Ist der Kantianismus in Krise? Von L. *Horkay*. 186. lap.

A tragikum fejtegetésének logikai sora.*

1. *Kiindulás a rút két faja.* — A rút, amelybe a fenséges és a szép egyformán lefokozódnak, *kétféle intenzitási fokot mutathat.* Az egyik a felszabadult elemekben a fenséges projectiojának *nagy hatalmával* lép fel, tehát a félelmes rútság; a másik az elemek egységét még *kötött erőben*, de ferde viszonyításban állítja elénk, — tehát a *fonák rútság.* Ezeket akarjuk az esztétikai szemlélés számára alkalmas tárgyakká tenni. A közös kiindulás a *visszatetszés állapota*, amelyet magunkban megszüntetni óhajtunk.

2. *A feladat: általános művészi eljárás megtalálása.* — Itt ennél fogva nem szabad a költészetre szorítkozni, hanem *általános művészeti eljárásról* van szó, amely a félelmes és a fonák rútságot türethetővé alakítja át (transfiguratio). Hogy ezt a feladatot félre értették, ez tette oly zavarossá a subjektív kategóriák elméletét.

1. A félelmes rút transfiguratioja.

3. *A félelmes rút (érzéki és értelmi) fájának közös csírája: a feloszlás.* — A félelmesnek két végső foka van az érző szemlélő számára: a) az érzéseket sértő *undok*, és b) a lelket bántó *ellenmondás.* Mind a kettőnek közös eredménye: a *fájdalom*; közös csírája a *bomlás*, akár organikus akár lelki *feloszlás.* Azaz, a félelmesnek végső gyökere: a *pusztulás, a halál.* Az elhalásnak *hosszabb* processusában az egyes momentumok mind csak a feloszlás stádiumai. A test teljes feloszlása (Edgar Poe „A mesmerismus csodálatos hatásai egy haldoklóra“) és az Én végbomlása egyformán *irtózatok.*

4. *A feloszlás hatása fokozatos depressióban áll; a reactio és a feszültség.* A félelem fokozatai, mint a depressio erőfoki skálája, a „komoly“-nál kezdődnek és az „elkerülhetetlen“-nél állapodnak meg. Ezen fokok a hatás és visszahatás útján és formájában állanak elő; a „komoly“ erejét fokozva a hatás mind erősebbé válik, míg az Én reactioja tehetetlenek bi-

* Ez a hátramaradt kézirat elkezdett 1907 febr. 23-ikán, bevégeztetett ápr. 2-ikán. B. Gy.

zonyul. A halálos agóniának a reális sorban, megfelel a depressio küszködése az ideális sorban. Ezen fokozat létrafokai a *feszültség érzetében* állanak elé.

5. *A félelem objektuma a megtámadott és annak minőségi alkata (érzéken alóli, érző és értő támadottak).* A tragikum három mozzanata (a megtámadott, az érzés és a támadó). A megtámadott fél félelmünknek az objektuma. A feloszlás fokaival párhuzamosan helyezkednek el a félelem formái. A megtámadott fél minősége határozza meg a félelem kvalitatív formáit. Lehet pedig a támadott:

a) *az érzéken alóli való*, pld. kövek, élettelen tárgyak. És ezekhez, vagy α , semmi kapocs nem fűz, vagy β , kívánság kötődik hozzájuk. Az α esetben a hatás *egyszerűen szomorú*; a β esetben a szomorúság *érdekelt sajnálkozás*, mely inkább magunk veszteségét (pld. kedves kés) mint a tárgyat síratja. Lehet továbbá a támadott

b) *érzéssel felszerelt való*, pld. növény, állat, ember. Ezeknél α , csupán a pusztulást fájlaljuk, — ami a *sajnálattal* rokon; vagy β , magát a tárgyat sajnáljuk, *részt veszünk* képzelt vagy való fájaldalmában. Ez nyilván felteszi azt, hogy a tárgyban a fájdalom iránt való érzék megvan. De nem követeli, hogy erről a fájdalomról a tárgynak tudomása is legyen. Legyen tehát ez a β eset, vagy $\alpha\alpha$, *objektív tárgynak a pusztulása, vagy $\beta\beta$, subjektív is a pusztulást tudó fájdalom*. Így pld. a növénynél legfennebb az $\alpha\alpha$, esetet tesszük fel, az állatoknál (magasabb renden) a fájdalomról való tudást is. Szomorúságunk az $\alpha\alpha$ -nál *résztevéő sajnálás*, a $\beta\beta$, esetenél *szánakozás (eleos)*. Lehet a megtámadott

c) *az érzést megértő való*, azaz az ember vagy α , *sejti* a depressio végpontját, amit tapasztalathól anticipál (azt hiszem kutyák, lovak, majmok ezen a fokon állanak), vagy β , *előre látja* és tudja a *végpontot*. Az α esetben *aggály* torzítja el vonásait s reactiot kelt az izmokban (futkos, kiált, elbűvik, menekül valakihez); ennek megfelel a szemlélőben a *szánó félelem (eleos kai phobos*, mint Aristotelesnél, Rh. 11. 5.) *egységes indulat*, amely segíteni ösztönöz. A β esetben vele együtt megyünk át a depressio fokán, míg végre ő tényleg feloszlik, minket pedig a depressio elkábít (attonitus).

Ezen tehetetlenségünk érzete, a depressio végső foka, — a megadás, a *küzdelemmel való felhagyás, a lelki megtörés*.

Ezt az érzést nevezzük *tragikus érzésnek*; az okozó tárgyat *tragikus tárgynak*; a tárgy és érzésünk közti viszonyt *tragikus viszony*nak. Maga a tragikum pedig az *összes mozzanatok egysége, hozzá véve a támadót is*, azaz kiegészítve a *kausális megelőzővel*.

6. *Subjektív és objektív tragikum és a megfelelő érzelmek*. Lehet ennél fogva a tragikus tárgy kétféle: a) a tárgy feloszlását és depressióját ő maga *nem érti*, vagy b) ő maga

is tud róla és előre látja. Az első esetben *subjektív*, a másikban *objektív tragikummal* van dolgunk. Mindkettőben a depressio végső foka a tragikus érzés tulajdonképpeni tárgya. De az érzés maga különböző összetételt mutat. Az a.,-ban csak mi féltjük és szánjuk a tárgyat, a b.,-ben ő maga is fél, félelme a mi félelmünket élesíti és szánalmunk is, a tárgynak *önértéke* emelkedvén, *qualitative elváltozik*. Mert nem csak a magunk direkt szánalma a tartalma, hanem elképzeljük, hogy ő is szánakozik magán és sajnálja pusztulását — azaz, a mi szánalmunk: *direkt érzelem és indirekt reflexio egysége*.

7. *A tragikum centrum centruma: a tárgy és az érzés.* — *A tragikum centrális mozzanatát mindenkor, a felbomlás alkotja.* A felbomló megtámadottnak az értéke adja a tragikus érzésnek a *specifikus kiszínezést*. Döntő ennél fogva az összefolyamatban a tragikus tárgy és a tragikus érzés közt való viszony. Az ellenfél maga csak kausális magyarázója a bomlásnak s azért csak *módosítást tesz a tragikus érzés qualitativ színén*. Pld. Julia jellemének nemessége kelti fel a bánatos tragikus érzést; ebbe az érzésbe p. Lorenzo a családi viszály stb. csak módosulást hoz bele.

8. *A megértéshez kell: a) támadott, b) a tragikus érzés, c) a támadó és d) a szemlélő állapota.* (Ez a b-re van befolyással.) Ennél fogva az egész tragikum megértéséhez elsősorban a *támadott természetét kell* ismernünk; ebből értjük 2., a tragikus érzést. A *támadó* a 3. pont, amely functioi viszonyban áll az 1-el. Az *ézés eredtető talaja*, azaz d) a *szemlélő lelki fejlettsége* (reflexio-foka; sors, Isten, jellem) még távolabb áll a tragikum complexumától, mint a támadó 3.

Szem elől soha nem szabad téveszteni, hogy a művészet ezt a *végső rútat* akarja *aesthetikai szemlélés tárgyává* tenni. Erre szolgálnak a *compositio* fogásai, a viszony a támadó és a támadott között, a támadónak értéke általában. Minthogy pedig a bomlás a legfőbb (értelmi) fokon szellemi eredmény, azért szellemi előzmény is kell hozzá. S ezért neki a *tragoedia* a műformája, — semmi más műfaj erre nem alkalmas. De a tragikum *compositioja* csak a kiindulás (a depressio végső foka) és a felszabadulás közti láncszemek összeszerkesztéséből érthető.

9. *A tragikum hordozója.* — A tragikum általában a *megtámadott elpusztulása*; a megtámadott ennél fogva annak *objektív hordozója*. Minthogy már most minden létező az elpusztulásnak alá van vetve, azért a *tragikum alanya* a szemlélő számára úgy az élettelen, mint az élő, az érzéstelen érző, az értelmetlen érző és az értelmes érző egyformán lehet. Ezeknek megvizsgálása felette érdekes eredményre fog vezetni.

a) *Az élettelen való elpusztulása* annál közönyösebb, minél egyszerűbb alkata. Elemek nem is lehetnek szomorúság

oka. A közetek csak szétesnek, de megmaradnak, mint por, a víz elpárolgása, fagyása, a levegő elromlása csak kellemetlen lehet. Ezen eseteknél *szomorúságunk* nem a tárgy pusztulása miatt áll elő, hanem azért, mert a róla alkotott *képünk bomlik szét*. A szomorúság ennél fogva *egészen önző*. Ered pedig *a kép és a való ellentétéből*.

Ebbe az önző szomorúságba dönt minden eszközül használható tárgy romlása és elpusztulása: bútorok, eszközök, drágakövek utáni sopánkodás csak saját fájdalomunkon való szájalom. Ebben az esetben a tárgy és önző célunk között levő ellentét oka a bánatnak. Ez pedig nem tragikum. Csak ahol a tárgy *összetett* s egy gondolat elpusztulása, ott van önzetlen szomorúság, pld. szobor, ház, ékszer. *Itt pedig csak a kép és a való ellentéte a forrása*.

b) *Az élőlények* feloszlásukat vagy érzik vagy nem érzik. Ha *a.*, nem érzik, akkor szomorúságunk az a) alatti, de kölcsönözhetjük neki a magunk érzését azaz *részt vehetünk* benne. Ha *β.*, *ők is érzik*, pld. felsőbb állatok, akkor egyrészt *objektíve sajnáljuk őket*, másrészt *együtt érezzük* az ő kínjukat (eleos). Ebben az „eleos“-ban mint csíra, a depressio, a „phobos“ rejlik. Aristoteles.

Az élő lény elpusztulása tehát 1., a segítség *lehetetlensége*, 2., a (célszerű) kép és a való közötti *ellentéte*, és 3., a (fájdalmában) való *részvétel* által okozza bennünk az elkerülhetetlen fájdalmat.

Az 1. pont constans vonás: a depressio; ez nem függ az élő lény minőségétől. A 2-ik pont annál *hatásosabb*, minél *értékesebb* az élő lény. Az érték és az elpusztulás *a* között levő ellentét értékskálája szerint nyer metszőségében. Algák, infusoriumok, rákok, bogarak, halak, alsórendű emlősök, madarak, ember. A 3-ik pont is a tragikus érzés minőségét befolyásolja, mert annál jobban érezzük *mi*, minél jobban fejezi ki az *élő* a maga kínját.

Valóban tragikum-e ez? Azt hiszem, ez még csak első foka a tragikumnak. Ránk nézve elkerülhetetlen az élő való halála, de ő maga még nem tud róla. *Csak mi féltjük*, ő maga *csak szenved*. De a nagy érték és a való pusztulása ellentéte a szemlélőben megsemmisítő hatású; s minél többet veszítettünk, annál erősebben érezzük. Csecsemők halála tragikus azért, mert a) nagy tökéletességű szervezet pusztul el, b) mert a kínokat maga is érezte és mert c) mi féltettük végétől.

d) *Az értelmes lénynél e momentumok* bővebben lépnek elő. Még pedig *a.*, *tökéletes szervezet közvetlen pusztulása* — (ha hiányos is volt e szervezet: púpos, félszemű stb. akkor az ideája hat reánk, amelyet a kifejlés nem valósított meg, azaz ezt az ideát kölcsönözzük) — *β.*, a fájdalomban való *részvétel*, *γ.*, a *haláltól való félelem*, (vagy a végnek anticipatioja a *támadottban*) *δ.*, az *érték iránt való szeretet*, amellyel átöleltük

s amelyet lelkünkől most a csapás kiszakít, s végre ϵ ., az *elkerülhetetlenség* megsemmisítő érzete.

10. *A tragikumnak nem kell fenségesnek lennie.* — A fejtegetés világosabbá teszi azon nézet egyoldalúságát, s babonás voltát, mintha tragikum csak a fenséges lehetne. Schiller, Vischer, Zeising, Kirchmann, Greguss. Ez is lehet; de a tragikum voltaképpen ellensége a fenségesnek. Volkelt: „Nicht alles tr. ist erhaben v. ö. Köstlin 237. l. *A hőst csak azért tesszük nagygyá, hogy az irtózatost enyhítsük.* A fenséges szemlélése u. i. erő kifejtésre késztet, felemel s ezért enyhíti a fájdalmat. A fenségesnek bukása csak élesíti a kint s felláztatja az embert, hogyha ezt a kint törpék okozták. Az igazi tragikum a *védtelesség* tudata. Ez az a terület, amelyet Volkelt „das Tieftraurige“-nek nevez s a tragikum szomszédterületét látja benne. (73. l.) Ez azonban nem „szomszédterület“, hanem *gyökere* a tragikumnak. Ebből a gyökérből nő ki a *megható* („das rühr. Traurige“), melyet Volkelt a védtelességre helyez, valamint a *síralmas* („klägliche“) és *szánalmas* (Jämmerliche), mik — szerintem — tágabbak, mint a tárgy, — és a *borzasztó* (Fürchterlich) és *irtózatós* (Entsetzliches) VI. Henrik és II. Richárd, Gloster áldozatai, s Arthur valóban tragikusak, — bárha a „megható“ stb. jelzők is alkalmazhatók rájuk.

11. *A halál elmaradása csak látszó tragikum.* A „felszabadító“ és „elnyomó“ tragikum helytelensége. A tragikum mindig megsemmisítő nyomás. (v. ö. 14. §.) Van egy formája a tragikumnak, amelyben az enyhületlen fájdalom fog el és van egy formája, amelyben a fájdalom temperálva van. *De az elkerülhetetlen pusztulás érzete mindenütt meg van.* Rákosinak igaza van, hogy a halál a legjobb megoldás; enélkül a megható és síralmas fokon hagyjuk a hőst, olyan szánalmast csinálunk belőle, mint amilyen Bánk bán („engedj illően eltemetnem“). A szerencsés kimenekülés csak játszás a tragikummal. Enyhítő körülmény például Jago leleplezése, — de Othello belehal. Volkelt még mentegeti (253. l.) a „Trag. der niederdrückenden Art“-ot; pedig enélkül *tragédia el sem képzelhető.* Kell, hogy „a hős elpusztulásából a felemelő és a szabadító hiányozzék; sőt a szorongatónak és leverőnek érzése kell, hogy ahoz járuljon“ (Volkelt 253. l.). *A tragédia nem játék,* hanem az élet világtörvényéből eredő iszonyúan komoly való. Ezért nem „Entartung“, de nem is csak „Wertvolles Glied im Reiche des Aesthetischen“ (u. o.), hanem annak éppen lényege. A Volkelt-féle tagolás: „Trag. der befreienden“ és a „Trag. der niederdrückenden Art“ csak a compositio eshetősége, de a tragikum fogalmához nem tartozik.

12. *A tragikum tényének alapvonásai.* — Térjünk most vissza a 9. §. d. pontjára. Milyen lehet a tragikus hős s milyenné kell rajzolniunk, hogy aesthetikai legyen?

Első kérdés már most: A., melyek a tragikumnak a jellemző vonásai? B., hol találhatók meg legtisztábban?

A) *A tragikum jellemző vonásai.*

A fejtegetésből kitűnik, hogy 1. a *tragikumnak alapjában a., objektíve* valamely tárgy *határozott elpusztulása* felel meg; *β., subjektíve* pedig a végleges depressio, a meg nem szüntethető fájdalom, a *megettöröttség néma szenvedése.*

Ezen két oldal között párhuzamos haladás van, még pedig kölcsönösen. A tárgy minősége befolyásolja a kín minőségét; és viszont, a kinnak elemei szerint (amelyek közé subjektív, nem a tárgyból eredő színek is vegyülhetnek pld. a bánatosnál) a tárgynak minősége is más-más képen alakul ki. Ezen utóbbi viszony (S:O) az alkotásnál fontos; a szemlélésnél az (O:S) viszonya a főmotívum.

2. Minden egyéb vonás már a *tragikai alapnak determinált alakjait* mutatja. Ilyenek legelső sorban: a félelem és a sajnálat. A megettöröttség a maga csírája szerint a félelmet zárja magában; de csak mint túlhaladott statiot; mert amikor a szerencsétlenség minket letört, már nem félünk; ekkor már a depressio ezen fokán már túl vagyunk. *A tragikus érzésben tehát, mint gyökér benne foglaltatik a félelem, — de csak potenciális alakban.*

Vizont mint a felelmesnek momentumuma, a megettöröttségben a *sajnálat* lelhető fel. Minden sajnálat saját magunk fájdalmából fakadó új depressionnak az érzése. *Mi fájjaljuk kínjainkat;* ezen fájjalás a *sajnálat,* önmagunk megszánya. Pld. elveszett az aranyóráim, ez pozitív fájdalom és depressio; és ezt a fájdalmunkat érezve, *sajnáljuk magunkat,* — ez a sajnálás reflex affektusa. Ezt a reflexet ráborítjuk a tárgyra; s ekkor *sajnáljuk a tárgyat* is.

Ez a szánakozás tehát a megettöröttség követője s nem egyidejű vele. Gyermeink halála elfásult megadásig szorít le; ezután a megadás kínját tesszük ráeszmélés tárgyává — sirunk magunk felett — s ezzel siratjuk gyermeink halálát s gyermeinket. A szánalom, mint lappangó momentum végig húzódik a félelmen; mindannyiszor előtűnik a szemlélőben, valahányszor a szemlélés közben magára fordítja könnyező szemeit. A megettöröttség bekövetkeztével a sajnálat *definitívvé, hangulattá* lesz; ezt a hangulatot nevezzük *bánatnak.*

Van ennél fogva a fundamentális ténynek két determináló mellékvonása: a *prostadiumban* a félelem, amely a megettöröttségben megszűnik; az *epistadiumban* a szánalom, amely a megettöröttség után fejlődik ki. Ez a bánatosság a tragikum állandó eredménye; melancholiának nevezhetnők, ha eltekinünk ennek beteges jelentésétől.

Ezen 2 stadium pedig magában rejti a *felszabadulás*

ténylegességét. A félelemnek csak az egyik szeme könnyezik; a másikban a remény sugárzik. A prostadiumban a remény a biztató, mert a reményben az Én le nem szorított ereje küzd a nyomás ellen. Azután beáll a *letörés szörnyűsége*. S ennek bekövetkeztével az Én le nem tört része próbál újra feltűnni. Már a sajnálkozás ezen *felülkerekedés* jele; amíg a *megtörtség* tart, addig nem eszmélünk, kábulva és elbűvölve, mint a kígyó szeme alatt a madárka, meredünk a Medusa fejére; csak az *előttünk álló tény tudatában* emelkedünk magunk és a tény fölé.

A depressiót tehát a remény váltakozó feltünezése és a végső erő kitorése győzi le. *De megsebzetten állunk helyre: aki kedvesének agóniáját átélte, annak szemére életfogytig tartó fátyol borul.* A napsugár ezen bánatfelhő által temperáltan jut az Énbe; s aki a tragikumot átértette, az csak *örök bánattal nézhet a világba*. Teljesen ellentéte s éppen ezért megvilágítása és illusztrálása a tragikumnak, a *szerelem fakadása*; itt belsők gyönyöre életvíg, bíboros, vérvörös fátylat vetít a világ folyására, töretlen, mert tapasztalatlan lélek hódítani kíván szeretőt és világot. A tragikumban a megsebzett, legyőzött Én marad hátra *bánatával*; él és remél, de az átélt szörnyű fájdalom alatt meggyörnyedve.

Összegezés.

A tragikum tényálladéka tehát *objektíve* a tárgy végérvényes elpusztulása, *subjektíve* a szemlélő pillanatnyi, de tökéletes letörése. Ez a letörés nála is végleges lehet, — elveszti az esztét; de ha nem reális, hanem ideális, azaz nem gyökeres, akkor magához térhet és *bánattal* eszmél magára és tekint a tárgyra. Csak a *prostadiumban* fél és remél; az *epistadiumban* se nem fél, se nem remél, hanem megtörtén tovább is állítja magát, mint lelki roncsot, — a *mély bánkódás*ban.

3. Ezen 2 stadiumnak ismét lehetnek *színezetei*; színtelen *vigasztalanságban* csak a *megtörtség állapota* marad változatlanul.

a. A *prostadiumban* a félelem és a remény a tárgy minősége szerint lehet különböző. *Mennyiségűleg* vagy a félelem vagy a remény az erősebb; a költő a reményt szokta megvillantani a komor felhők szakadásaiból vagy *elszórakoztató* vidám képekkel (idyll VI. Henrikben, bohócok Learban) elfeledtetni velünk a félelmet. S minél tökéletesebb a bukásnak induló alak, annál inkább kívánjuk és reméljük győzelmét. Aztán *túlsúlyra* jut a félelem, gyorsan leszorul a remény csírája, míg alig marad belőle egy szikrányi; a bukás hálója körülveszi a hőst, egy villanás és elpusztult a causalis nexus túlereje alatt. S aztán *magunkhoz térünk* a kábulatból és *sirunk*.

β. Az *epistadiumban* a félelem elmarad; félhetünk a szerencsétlenség *megismétlődésétől*, de a multon nem változtathatunk. A remény is elveszti csillogását; azzal az erővel, amely fennmaradt, látunk dolgaink után. De a ráeszmélés folytán egybevetjük a tényt, az irgalmatlan csapást mindazzal, ami megelőzte. Szemünk elé áll a letört hős értéke, s a *volt és nincs sajnó ellentéte*. Az általa elfoglalt hely üresen tátong. S minél többfelé vetítette az elveszített érték hatásfonatait, annál jobban érezzük a hiányt és annál erősebb az „eleos“, a szána-kozás. *És szemügyre vesszük azt is, ami helyébe lépett az egykorinak*. S ennek az értéke kitölti valahogy az ürt; ennek a minőségében keressük a vigasztalást. Minél nagyobb ennek az értéke, annál erősebben tölti be a veszteség helyét, — de az elveszettnek helyét az újszülött nem pótolhatja soha; az átélt szörnyű fájdalmat ki nem törölhetjük emlékezetünkéből. Isten, sors, ellenfél csak álpótlékok, a hősben keressük a hibát, amely ezeket kihívta; szeretnők, hogy ez a hiba oly nagy volna, hogy megmagyarázhatná a csapást. De ez nem vigasztal, csak enyhíti és szelidíti a bánatot. S abban a dilemmában rekedünk meg, hogy minél több okot találunk a csapásra és annak megértésére, annál kisebb lesz a mi hősiünk; s minél kisebb lesz a hős, annál indokolatlanabb *kínunk keserősége*. *Vagy az egyikről*, vagy a másikról le kell mondanunk; vagy nagy volt a hős s akkor nem megfelelő a bűnhődése; vagy kicsi volt ő s akkor nem igazolt a fájdalmunk. Aristoteles ezen úgy akart segíteni, hogy középszerű hibát kívánt a nagynak; de akkor miért kellett a legvégsővel fizetnie? Ha pedig hibát ejtett, akkor miért siratjuk annyira?

Azt hiszem, hogy e dilemmából csak egy menekülés van: *a tragikum elkerülhetetlenségének felismerése*. Vas karmokkal pusztítja el a sül, ami célja ellen felemelkedik. Nincs csak *egy érték: a végtelen szellem*. Ekkor azonban a tragikum megszűnt s a felső szemlélési fok, a *humoros világnézet* lépett helyébe.

13. *A tragikum fokozatai: kölcsönzött és reális tragikum*. És most már felelhetünk a 12. §. B. részére is: egyforma-e a tragikum hordozója? s ha nem: *hol található legtisztább és legtekélyesebb formája?*

Ha a tragikum hordozóinak során végig tekintünk, akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy a *subjektív tragikum alacsonyabb* forma. Mert ahol a tragikum hordozója azt nem is érzi, ott általában nem is támad tragikus érzés, (pld. a kőzetek pusztulásánál); ott pedig, ahol érzi a kínt, de végét nem sejtí, mi a saját veszteségünket kölcsönözzük neki, azaz itt hiányzik az objektív félelem s így legfennebb a *sajnálát* állhat elő. Ilyen szomorúság fog el a növények pusztulásánál, az alsóbbrendű állatok megsemmisülésénél. Az *igazi* tragikum tehát csak ott kezdődik, ahol a pusztulásnak *sejtelve* lép fel, mely, bár ma-

gában homályos depressio, mégis *kínos vergődésben nyilvánul*. Itt a magunk fokozódó félelmét tesszük át az állat lelkébe és ugyanolyan letörési menetet gondolunk nála, mint amilyent magunknál tapasztalunk. Lehet ennél fogva az *intelligens állatok tragikumáról* beszélni, pld. a bárányok, szarvasok, őzek (Rau-nál, ahol még könnyek is csillognak szemükben), bikánál, oroszlánál, lónál, majomnál stb.

Azonban kétségtelen, hogy ez az érzés a *szánalom* érzését mutatja inkább s azért inkább a *megindító* és *megrendítő* objektumok közé sorolja a tragikum hordozóját. Érdemes ezen sajátos vonás okozóiba jobban elmélyedni. A tragikus érzés ebben az esetben lélektanilag több mozzanattól függ.

a) Elsősorban a *közetek* pusztulása lassú, de elmével kísérelhető lefolyásában inkább megindító, mint a hirtelen elmúlás. Ez utóbbi a fenséges projectiojával felemel; a lassú, észlelhető, biztos haladás inkább vezet a depressio fokain át;

b) a *növényeknél* a szomorúság azok értékéhez fűződik; egy fűszálat minden lelkiismeretfurdalás nélkül taposunk el, egy virágos növényt már nehezebben; rózsákat, kamilaet, lilomokat és fát csak utilitikus haszonlesésből tépünk s vágunk ki. De a megkötésnek nincs szemléleti centruma; bánatunk körülengi a virágot, de nem tudjuk ezt a bánatot lokalizálni; a sajnálat bensőnkben marad.

c) A *beleézés* könnyebbülése a műveltség fokával és a szokással együtt halad. A hindu bizonyára más érzéssel nézi a lótusz-virág pusztulását, vagy egy állat megölését, — mint a modern ember. A *fahóhérok* éppen olyan érzéketlenek, mint az *állatok hóhérai*.

d) A tragikus érzés attól a *gestustól* is függ, amelyben a tragikum hordozója fájdalmát kifejezi. Amikor a szemem át hatol lelkünkbe a kreatúra kínja, akkor már benne biztos centrumot teszünk fel, amelynek megbomlása halad előre szemünk előtt.

e) És legbiztosabb a hatás, amikor kétséget kizáró kiáltásokból és szavakból megbizonyosodunk az állat félelméről, — mikor az emberi állat pusztulása áll előttünk.

A valódi tragikum ennél fogva a lelki életnek elpusztulása. Ezt mutatja nekünk s ezt fájlaljuk az állatnak vagy sejtlemesen érzett vagy kifejezett gestusaiban, az embernek pedig szóbeli megnyilvánulásában. Az, aki minden másnak kínját megérti, *aki az egész világ szenvedését a maga centrumában, mint kín-lencsében, összegyűjti, — ez az igazi tragikum reális hordozója.* A tragikum tehát, legfőbb és valódi, komprimált formában, — az ember.

14. *A tragikum csúcsa: a pusztulását látó, de ellene küzdő egyéniség.* A tárgyak a 13. §. szerint a tragikumnak vagy öntudatlan, vagy öntudatos hordozói lehetnek. Az elsők a tragikus érzésnek pusztán csak objektumai, az utóbbiak objek-

tumai és subjektumai egyben. Az ember a tragikum *objectuma* lehet, ha maga nem is sejti, nem látja elpusztulását s csak *mi* féltjük attól; az ember a tragikum *subjectuma*, ha csak szemlélője a más előhaladó, fokozatos pusztulásának. *Az ember subjektív-objektív hordozója a tragikumnak a legfőbb fokon akkor, ha a maga pusztulását látja, ellene küzd s ez a küzdelme a mi szemlélésünknek tárgya*

A tragikum legmagasabb fokát tehát abban a hordozóban értük el, *aki küzd és ezen küzdelem sikertelenségéről fokozatosan mindinkább meggyőződik.* A letörés pillanata az ő bukása. A letörött ember csak száanalomnak lehet tárgya; az irgalmas költő ettől megkiméli (11. §.). Mi bánatosan nézzük ezt a hamvat, amellyé az élet tüze őt elégette; ő maga erre a legtöbbször nem képes. Lady Macbeth és Ophelia meghalnak, úgy mint Cordélia és Desdemona; amazok előbb lelkileg, emezek testileg és lelkileg.

15. *A tragikus személyek rangfokozata: a) a pusztuló tartalom értékessége szerint.* Nem hiába vette tehát ezen aesthetikai kategória a tragoediától elnevezését; s elkerülhetetlen, hogy a tragikum hordozójának fővonásait és színeit a tragoediából merítsük.

De hogy a tragikus hős ezeket a vonásokat magán viseli, ennek oka a *tragikum jelentésében rejlik.* Ennek a csomópontja pedig a *végleges feloszlásban s ennek tudatában rejtőzik.* Objektíve lehet minden ember tragikus, aki menthetlenül elpusztul testileg vagy lelkileg, vagy testileg és lelkileg; subjektíve az, aki ezt szemléli s ezen kinokon átvergődik; de legteljesebb az a forma, amelyben *ugyanaz, aki elpusztul, centrumában is megbomlik,* azaz érzi és tudja menthetetlenségét.

Ennélfogva a *tragikus személyek* alkata különböző lesz, különösen két irányban: a) az elpusztulás tartalmában és b) az elpusztulás tudatában. E kettős keveréke a szemlélő tragikus érzésében biztosan észlelhető különbözőségeket fog okozni. *A közös azonban valamennyiben a menthetetlen, elkerülhetetlen pusztulás ténye. A védtelenség a bukásban ad oculos bizonyíttatik meg.*

a) *Tragikus személyek különbsége a pusztuló tartalom szempontjából.* A tragikus érzésnek alapeleme a *sajnálát*, „eleos“. Enélkül csak kétségbeesett irtózáttal volna dolgunk. Sajnáljuk pedig azt, ami reánknezve értékes. Értékes pedig vagy kellemessége, vagy hasznossága, vagy nemessége által. A sajnálat mind a három esetben elő áll. De leginkább az ember-személynél s most már csak ezekről van szó.

Minden ember elpusztulása a szemlélőre nézve tragikus. *Mert általában minden embernek nemes tartalma van intelligens-volta miatt.* — a. Ahol még hasznot nem hajtott, pld. gyerekek, ott kedvessége és a *potentiális önérték* a sajnálat elő-

idézöje, mely az irtózatost enyhíti és szelidíti. Ilyen pld. *King John*-ban Constance kétségbeesése (III. 4.) és Bastard panasza (IV. 3. végén):

From forth this morsel of dead royalty,
The life, the right, and truth of all this realm
Is fled to heaven.

Ilyen Margit királyné panasza Eduard hercegért Henry III. (V. 5.):

Butchers and villains bloody cannibals!
How sweet a plant have you untimely cropp'd!

β. Ahol hasznót hajtott, annak *minősége* színezi ki a sajnálatot. *Minél magasabb sociális értéke*, annál nagyobb a sajnálat; a királyok és hősök nagyságába ez vegyül a fájdalom enyhítőjéül. Pld. Bánk bánnál. Ezeknek tragikuma a maga hatásában a kis érdekek képviselőinek tragikuma felett áll (pld. Lear király és Turgenieff „A puszta Lear királya“). Ezen a fokozaton azonban éppen olyan enyhítő az okozott kár nagysága is. Wallensteint nemcsak sociális értéke miatt *sajnáljuk*, hanem veszedelmessége miatt *kárhozzátjuk* is.

γ. Az azonban, ami közvetlenül *tragikus hatású*, *mindenkor a személy önértéke*. Ez az önérték vonatkozik a tragikum hordozójának úgy a külső alakjára, mint belsejének struktúrájára.

αα. *Külső alakjának elpusztulása* azt jelenti, hogy fizikai ereje és fizikai szépsége elvész. Telamoni Aias, Hektor, Hagen, Toldi már fizikai erejük által, — amelynek a színpadon is érvényesülnie kell — ez irányban keltik fel sajnálatunkat; ugyanígy nagyrészt innen ered a szép leány, szép asszony halála feletti bánatunk, pld. Julia, Desdemona, akiket kár ócska donnákkal ábrázoltatni, — vagy Melinda, akinél az éneknő hangja sem pótolja a szelíd báj hiányát.

ββ. Ezen, mondhatnám, fizikai veszteség mellett azonban *fődolog mindig a személy értelmi alkata*. Itt a summitások elpusztulása a legmegrendítőbb. A hősnek vagy 1. *logikai* ereje, vagy 2. *érzelmi* nemessége, vagy 3. *akarata* minősége által kell kitűnnie, hogy a tragikus érzés legfőbb fokát felkeltse. Azonban ezeknek az irányoknak tényleg érvényesülniök kell: *a potenciálítás csak az ártatlanság tragikumát keltheti*. A hős cselekedeteiből kell erről meggyőződnünk. S éles határvonal itt nem húzható; a logikai potentia átmenet az érzelmekbe is vagy nem mehet át — az érzelmek azzal együtt járhatnak, de nem is, — az akarat pusztán minősége által, de céljai által is elérheti a summitást. A tragikum ezek szerint lehet:

1. *Az értelem tragikuma*, ahol az Én-nek rendező hatalma elvész s a gondolatok a maguk természetes vonzalmai elle-

nére kapcsolódnak. A tébolyodottság minden formája ilyen. Ophelia, Macbeth, Lear király, Melinda, Gretchen ennek az esetnek főképviselei. Itt annál nagyobb a tragikus hatás, minél nagyobb a pusztuló intelligencia.

2. *Az érzelem tragikuma* az előbbivel jár, legalább annak kísérője. Macbeth a gyilkos éjszakának a halottja. Az üldözési félelem, a gyanakodás tébolya, a féltékenység (Othello) ennek a benső megszakadásnak a kifejezői.

3. *Az akarat tragikuma* nem áll az abulia fokaiban, amelyek mindig siralmasak, hanem az akarat megtörésében, amely egy célnak el nemérésében nyer befejezést. Ez a forma annál tragikusabb, minél nagyobb az Én reflexio foka. III. Richárd sokkal magasabb, mint az alávaló Jágo.

A reflexio magassága pedig a kitűzött célokkal együtt jár, Romeó nem olyan tragikus, mint Hamlet, Macbeth, Coriolán, — már a célok tartalma miatt sem. Shakespeare historiai drámáinak tragikus alakjai (egy Warwick, Clifford, maga IV. Henrik is) felette állanak nagyság tekintetében még Hamletnek is, kinek első célja csak atyja halálának megbosszulása; Orestes (Aischylos) és Elektra (Sophokles) alacsonyabbak, mint Antigone; Medea és Phaedra vad walkűrök Cordélia és Desdemona átszellemesült alakjaival szemben.

Mindezek az esetek együtt járhatnak: a külső alkat szemléleti elpusztulása a belső alkat egyes vonásaival egyesülhet. *De „tragikotaton“, legfő tragikum az értelmi alkat megbomlása.* Egy uralkodó gondolat, amelyhez nemes érzelmekkel ragaszkodunk, s amelyet tiszta öntudattal megválasztott irányban hatalmas akarat akar megvalósítani, — e vezércsilaga az Én-nek elpusztul. Az Én egész strukturája felfordul; kérelhetetlenül elragadják szerelmünket, gyermekünket, nőnket, barátainkat; letiporják szent hevünket, tiszta akaratunkat. Azaz megsemmisítik a legmagasabb értéket, amely lelkünk substantiáját alkotta: *ennek szemlélése a tragikumnak legtisztább érzését kelti*, minden kínjával együtt. Lear elveszti hitét gyermekeiben, közelállóiiban, elveszti eszét; Gloster teljesen megtörik, belső szeme megnyílik, külső szemeit kitépik, szíve öröm és kín között szakad meg; Hamlet a legfájóbb pontból, atyja és anyja iránt való szeretetéből, tiszteletéből támadtatik meg; Romeó és Julia szerelmüket veszti el; Coriolanus egész önbecsülését; Bánk panaszolja: „nincs a világon vesztes, csak én!“ Mindezek pedig *minden elmélkedés, erkölcsi vagy értelmi megítélés nélkül hatnak megrázóan, megsemmisítően.* Semmi mód sincs, hogy innen kimeneküljünk; csak az örök bánat könnyei szelidítik a végzetes hatás éleségét.

16. *A tragikus személyek rangfokozata: b) az elpusztulás tudatossága szerint.* — Az érték elpusztulása általában a tragikum gyökere. De szükség, hogy az érték közelebről deter-

minálódják, ha tragikus érzést akar kelteni. Az első determinatio az élv-, a haszon- és az önérték formáiban áll elő. Igazán tragikus sem az élv-, sem a haszonérték pusztulása nem lehet; mert ezek nem pótolhatatlanok, hanem más pótlékkal helyettesíthetők. Amit voltaképpen sajnálunk az az *önértékes személy*. Ez az önérték az értelmi alkat minőségében áll; ennek az elvesztése a tragikus érzés gyökere.

Az érték magasságával halad a tragikum mélysége; minél nagyobb az elpusztuló személynek intelligenciája, annál mélyebb a pusztulás feletti fájdalomunk. A tragikum ezen formája számára nincs vigasztalás, azért enyhítetlen. Desdemona, Hamlet, Cordélia ilyen vigasztalhatatlan fájdalomban hagyunk. A hős ezen nagysága a fenséges felé vezet s ezért az ilyen mesék a legkevésbé látszanak alkalmasnak a megengesztelésre. S mégis ebben az alantas helyzetben van az emelkedés legerősebb rugója. Mert a fenséges maga már természeténél fogva az erőnk érzete; a mi képzelmünk ereje alkotja a fenségesnek képét. Ha már most ezen fenséges feloszlik, akkor ugyan leszorul a mi aesthetikai szemlélési erőnk is; *de éppen abban, hogy a fenségest a legnagyobb fájdalomában megbírjuk alkotni, — ebben rejlik aesthetikai erőnk felülemelkedése.* Valamint a minket érő csapásokból az epistadiumban a remény térít magunkhoz, úgy itt is Énünk ugyanazon rejlő ereje a rugó, amely helyrebillenti megzavart állapotunkat. (12. §.) *A tragédiának nem is lehet célja a megvigasztalás* (Schopenhauernek igaza van); a tragikum a világ komoly valóságát ábrázolja elénk. Ennek a ténynek szelidítése az, amit a vétség fogalmával próbálnak; de már Aristoteles nem helyesli ezt a megállapítást. Egyébként az a tragikum hatásánál lesz bővebben kifejtendő.

Lássuk már most azt az esetet, amelyben

b. *a tragikus személynek rangfokozata az öntudatosságtól függ.* — Az önérték általában az egyén reflexio-fokával párhuzamosan emelkedik. Az előző §-ban említett fokozatokhoz tehát megfelelő reflexio-fokok tartoznak. Legcsekélyebb a szájalom a pusztán *hedonikus* lényekkel szemben (pld. Medea Euripidesnél); magasabb fokú az *utilistákkal* szemben (Wallenstein, III. Richárd, Othello, Coriolán, Brutus, Hedda Gabler legmagasabb a nemes *ideálistákkal* szemben (pld. Lear, Hamlet, Desdemona s hasonlók).

17. *Az ellenhatalom és a tragikus vétség.* Miután a tragikum hordozóját így fővonásaiban megismertük, s kelleiket megállapítottuk, forduljunk a 9-ik § 3-ik mozzanatához, amely a hordozóival szükségképpen összefüggésben áll: a *támadó* kérdéshez. Eddig ugyanis csak feltettük mindig a támadót, de nem néztünk szeme közé; most a tragédia területére lépünk át s ezt is meg kell vizsgálnunk.

A „támadó“ neve alatt összefoglalhatjuk mindazt, ami a

tragikus személyt a pusztulásba dönti. Az ellenhatalom területe ennél fogva éppen oly végtelenbe nyúlik, mint a szenvedő. *Egyetemes kelléke* azonban mindenütt az, hogy *hatalma nagyobb legyen a támadotténál*. A „hatalom“ itt egészen mechanikai értelemben veendő; ebből az alaphól fejlik ki a felsőbb jelentések köre.

Ezen támadásnál a támadó és a szenvedő viszonya kétféle lehet: 1) a támadó a maga jószántából, anélkül, hogy a szenvedő ingerelte volna, ront a szenvedőre, — amit a *véletlennek* tulajdonítunk; vagy 2) a támadó nyugalmát a hős zavarta meg, a támadó csak *reágál* a hős actiojára, — ez a *motivált* támadás.

1. *Véletlen* pld. a támadás, ha egy fahasáb zúzza össze fejünket; vagy mérges légy csipi meg; vagy ragályos betegséget kapunk (pld. Fichte, Hegel), vagy tévedésből leszúrunk (pld. Tatjana Leontew a párisi bankárt, Müllert, Durnovo miniszter helyett). A véletlenség nem változtat semmit a hatás tragikumán; a katona, akit véletlenül talál a golyó, tragikus véget ért épp úgy, mint a párba jhős, akit szintén többnyire véletlenül lönek meg. Ilyen pld. a villámcsapás Bürger költeményében („Urahn, Grossmutter, Mutter und Kind“ stb.), a hirtelen vihar (pld. áradások, cyklonok stb.). A véletlen csak a drámai cselekvényre nézve rossz ötlet, — *egyébként annyira közönyös, amennyire a tragikai hatás nem a támadó, hanem a szenvedő sorsából támad reánk*. Rossz csak azért, mert a drámai láncolatot megszakítja.

Amde, ha okoskodni kezdünk, a véletlen azonnal eltűnik, mert neki *magának is van oka*. Az, hogy a fahasáb a Cyrano fejével találkozik, Cyranora nézve véletlen, de a kettőnek viszonyára nézve szükségszerű. A causális nexust csak nem látjuk, — de feltesszük itt is. Ez az egyetemes összefüggés a „heimarmené“, „pepromené“, a „moira“, a fatum, a végzet. Ha ethikai szempontból nézzük, akkor Diké lesz belőle, Moira, Erinnyis, Párkák stb., — ekkor a hős „megérdemli“ a szenvedést. Még tovább antropomorphisálva, jó és rossz istenek, végre Zeus, Jupiter, Jehova, Theos az intéző hatalmak s benne vagyunk a véletlennek — *magyarázataiban*, amikre a causalitás vezet.

Mindezek azonban többé nem aesthetikai, hanem ontologiai problémák s mi magunkat áltatjuk, mikor *aesthetikaiaknak* nézzük azokat. Ezek a pótlások azonban az okoskodásra nézve szükségképpeniek, az értelem fokán álló unificatio elkerülhetetlen s ezért a *tragédiában a szenvedés magyarázatához szükségesek*. Mert a tragédia, mint műalkotás, egységet hasít ki a világ folyamából s ehhez az egységhez kell a határozatlan mystikus háttér, melyből a hatások, mint nyúlványok az amoebaknál, kivillannak s a magához vonzó egyest megragadják.

Minden tragikumnak értelmi háttere a végzet. Mihelyt a tömörítő, azaz a művészi intuitíóval nézzük a szenvedőt, ott terjed el a fenyegető mystikummal körülölelte fátum. Így érezzük ezt Oedipus Rex-ben, így az Átridák egyes sorsában. A pusztulás nekik a végzet — „pepromené“, — osztályrészük — „heimarmené“, — sorsuk — „Moirá“. Hogy keresztyén vagy zsidó isten Zeus vagy Athéne vagy Héra, az osztozó Párka, — az közönyös.

2. A véletlen azonban mindjobban tűnik s a hatásokra boruló homály mindjobban oszladozik, megfényesedik és felvilágosodik, — mihelyt egyszer a kihatott képet belső mikroszkópiummal nagyítjuk. Akkor középen áll az előtérben kidomborítva a mérges légy és a vonagló élet, nagy rémes fonalak vastagon fúzik egymáshoz és a háttérhez. Az egész bonyodalom hatások és ellenhatások fonatává oszlik meg és válik szét. Ezen hatások irányi ide-oda haladnak: a legyet az élet vonzotta, a légy csak magát tartja fenn, amikor az életet megtámadja. A világnexusban minden ok okozat is, s minden okozat ok is volt arra, hogy támadás érje. Az ember e szempontból maga vonzotta, okozta a mérges csípést, — ő volt a pusztulásnak megindítója, benne rejlik tehát bizonyos tekintetben mindig a kezdet. Ezt a kezdetet nevezi Aristoteles „hamartia“-nak, fordítva Vischer helytelenül „Schuld“-nak s utána mi „Vétség“-nek.

Ez azonban nyilván visszaélés és játék a szavakkal. *Ez csak okozó, ontologiailag izgató, — de nem bűn és nem vétség.* A tragikum általában tehát nem követel *vétséget*, csak *izgatót*; ezt is csak az okozat feletti okoskodás toldja hozzá!

Lehet azonban ez az *izgató egyúttal vétség* is, de csak ha szociális térre tereljük az actiót. *A vétség tehát nem aesthetikai, hanem ethikai fogalom, amely nem a tragoedia művészetéhez, hanem a cselekvés ontologiai tartalmához tartozik.* Ha az emberi viszonyok kihatott képegységét a szociális megítélés alá állítjuk, — akkor kapunk vétkes *actiókat*, — de *aesthetikai értékük* nem függ ezen erkölcsiségüktől, hanem a compositio tisztaságától.

18. *A tragikus conflictus esetei és megoldásai.* — A kezdő tehát mindig az okozó s ezért ő is a felelős; akár a hős kezdi, akár az ellenhatalom, az mindegy: felelős a hős és felelős a támadó ellenfél. Aesthetikailag ennél fogva a követelés az, hogy vagy a hős, vagy az ellenfele bukják. A hős bukása okozhatja a tragikus érzést.

Ezt a viszonyt, sokféle formájában, vizsgálta mind mai napig az aesthetika s ettől szokta függővé tenni a tragikum helyességét. Pedig ez nyilván nem aesthetikai, hanem ethikai probléma s ennyi fomát mutathat fel, hogy apriori szinte lehetetlen megconstruálni azt. Aki ezekbe a részletekbe bele

ereszkedik, mint Volkelt, az lehetetlenséget céloz, mert a végtelent akarja kimeríteni.

Hogy mégis olyan fontosságot tulajdonítanak a „vétség“-nek, és nem látják, hogy itt csak *felelősségről* és nem vétség-ről van szó, — annak mélyebben van az oka. A tragoediának u. i. mint műalkotásnak első aesthetikai kelléke az, hogy magában zárt egységet mutasson, amelyben tartalmilag lehetőleg el legyen háritva minden bántó ellenmondás. Már pedig bánt az a tartalom, *melyben az értékek viszonya megoldatlan marad vagy pedig értékskálánkkal ellenkező megoldást nyer*. Innen az az erkölcsi követelés, hogy a következmények a felelősnek fejére háramoljanak, még pedig *megfelelő formában*, azaz *értékéhez mértén*. Minthogy azonban az erkölcsi érték mindig a tényeken *túlmenő* természetű, azért amíg fizikai erőt nem nyer, mindig *gyengébb* a valóságnál, mely ennél fogva elnyomja; s ezért a legfőbb formájú tragikumnak mindig kien-gesztelhetetlennek kell lennie. Mert a *legfőbb érték bukásá-nak a kifejezője*, — ez a *legmagasabb fokú tragikum*. Mindezek a fejtegetések, amelyek az *arányosságot* célozzák, azonban nem aesthetikaiak, hanem elsősorban ethikaiak.

A tragoediának, mint minden drámának, ennél fogva az *összeütközés*, a *conflictus a dereka*. Itt a kezdő, vagy a hős, vagy az ellenfele lehet. Mindkét esetben egy relative mozgó tényező ebből a nyugalmból kimozdul. Senki sem tudja előre megmondani: hol állapodik meg ez a lendítés? Lear király ötlete, hogy birodalmát felossza, végzetes lehet. Ezért: *quieta non movere*. Mert a hatás az ellenhatást vonzza ad infinitum; aki a nyugalmat felzavarja, az felel a következményekért.

Egy dolog azonban biztos kezdettől fogva: mechanikailag erősebb a hőssel szemben álló valóság. Ha valaki megzavarja, visszahatása aránytalanul erősebb, mint az egyesnek hatása. És itt aztán a *reactio két* irányban zajlik le:

1) a hős az ellenvalóban *résonance*-ra talál; hatása actuálissá teszi az abban rejlő energiát; a hős erősödik, vállukra vagy paizsra emelik, s diadalmenetben valósul meg az eszme értéke. *Ez az árral való uszásnak sorsa*. Vagy

2) a hős az ellenvalóban *resistentiára* akad; az ellenvalóban a hőssel ellenkező energia lesz actuálissá; a hősré rárohan, letíporja és a hős elbukik. *Ez az ár ellen való küzdelemnek rendes sorsa*. Rendszerint ez éri el igazán az eszmét; *objective* mindenesetre diadalmat arat; ha *a fejlődés csakugyan valóság* nemcsak *illusio*, — *subjective* azonban törött szív, összemorzolt elme, típort tagok a hős osztályrésze. Ezt a *tragikumot át kell élnünk*; csak *utólag* elmélkedve vigasztaljuk magunkat az eszme győzelmével.

Miben áll tehát a hős vétsége? Egyetemesen és *elsősorban* mindig a vétség: a *kezdés, hogy a quieta non movere elve ellenére* kimozdul. Ez azonban ránézve kényszerűség, mert a

való és élőnek valósága és reálitása a *hatás*. Sokszor a hősnek csakis ez a vétsége; védelmezve magát támad ellenfélre a hős. Így Bánk bán a romlott udvari körök ellen, így Hamlet, így Coriolán, így Antigoné. Am *másodsorban* a vétség lehet: a fennállóknak szándékos megmásítására való törekvés. Ez a való alacsonyabb értékű lehet s ekkor a hősnek *igaza* van; — de lehet az *felsőbb* érték s akkor a hősnek *nincs igaza*, axiologiailag meg kell buknia, mint pld. Jagonak, Richárdnak.

Igy állhat elő 1., a *meg nem érdemelt* bukásnak, vagy 2., a *megérdemelt* bukásnak tragikuma. Van azonban egy *harmadik* lehetőség: a küzdő értékek egyenrangúak s mégis bukik a hős. Ebben az esetben, ahol a hős akár így, akár úgy halad, *mindig ütközik*, van a *végzetes bukás*, a *dilemmaticum tragicum*. Mindkét esetben (1. és 3.) a *reactio aránytalan*, hiba és bűnhődés nem állanak egymással mérhető viszonyban. S ezért a 2. eset nem *valódi* tragikum, hanem *axiologiailag fel-emelő* (Richárd esete); felsőbb szempontból III. Richárd csak egyszerű *dráma*; a tragikum itt csak *futó árnyék*, melyet a Richárd vége vet a különben szerencsésen diadalmaskodó eszme menetére.

19. *A megoldások mystikuma.* — Ha a küzdő személyeket csak ezen napos aréna világosságában nézzük, akkor a tragikum egyszerű. *Nem más az, mint a felsőbb értéknek le-tiportatása alsóbb értékek által*, pusztán azért, mert ezek mechanice erősebbek; ez vígasztalan dolog, de számtalanszor megesik. *S minthogy megesik, mint valóság jogosult arra, hogy műalakban ábrázoljuk.*

Ha azonban a pozitív tényeket a háttérrel kapcsoljuk össze, azonnal elő áll a mystikum. Ennek a háttérnek, úgy érezzük, mindenkor igaza van, mert ő a hatalmasabb. Ez az *ontológiai* szempont a tragikum megítélésében. Ez a brutális szempont az *antik fatum* szempontja; Oedipus és Shakespeare királydrámáiban sok tragikus alak, — ilyen szempontból tragikusak. Bizonyos tekintetben rokon ezzel a *Hebbel* elmélete, amely a nyugodt eszme önfenntartó reactiójából akarja megérteni a tragikumot (pld. Magdaléna, Judit.). Ő ezt az emberiség öncorrectiojának nevezi s benne az emberiség moralitásának regulátorát látja.¹ Emellett az egyes hogyléte közönyös: „Es gibt nur eine Notwendigkeit, die, dass, die Welt besteht; wie es aber den Individuen darin ergeht, ist gleichgültig, ein Mensch, der sich in Leid verzehrt und ein Blatt, das vor der Zeit verwelkt, sind vor der höchsten Macht gleich viel, und so wenig das Blatt als Blatt, für sein Welken eine Entschädigung erhält, oder auch erhalten kann, so wenig der Mensch für seine Leiden, der Baum hat der Blät-

¹ Anno Scheinert: Der Pantragikum als Syst. der Weltanschauung und Aesthetik Fr. Hebbels. 1903.—30. l.

ter im Überfluss, und die Welt der Menschen.“ (u. o. 31. l. Hebbel Tageb. 11. 32.) „Darum kommt denn auch die erschütterndste tragische Wirkung zu Stande, wenn die tragische Person an einer edlen Bestrebung zu Grunde geht.“ (u. o.)

Az absolutum önfenntartását kell látnunk a Hegel-féle tanokban is (Vischer), ahol a társadalmi renddé kifejlett erkölcsi idea az egyesek fészkelődését — hybris — kitorlí s ezzel kiegyenlíti. Az axiológiai skála itt az, hogy az egyes erkölcsi viszonyok (egyes, család, nép, állam, ember) értéke emelkedik. Ezt a skálát Günther-nél részletezve találjuk, de már Schillernél is meg volt ez a gondolat, Schopenhauer eszméje is ide vezet, bár az ideának minden foka egyformán értéktelen.

Ez a *monistikus fatalismus* nem változik lényegileg a keresztyén felfogásban sem. A Mindenható erkölcsi skálát állít fel az erkölcsi cselekedetek között; törvénye megszegését bünteti; jóságos szerelme kiengesztel azzal, hogy a mennyországból a jók jutalmaztatnak, a rosszak büntetettnek. A duálismus azonban csak látszó; a Mindenható intéz mindent, — a nyomorúság elszenvedése az ő végzése, és elszenvedendő, bele kell törödnünk, akármilyen szeretettel van is eltelve irántunk atyai szíve. Az ellenmondások végtelensége e nézetnek tarthatatlanságát mutatja s a kibékülés illusióvá lesz.

Ama metaphysikai dura necessitas s ezen phantastikus ingatagság a kérdések megoldását nem nyújtják; engesztelés csak utólag post festa áll elő, ha már végig jártuk a tragikum Golgotáját. Még az első nézet szerint van valami látszólagos önállóságunk; az utolsó szerint azonban bevallottan marionettek vagyunk, ha az arbitrium indifferentiaevel meg is ajándékoztatunk.

Shakespeare tragédiái megtalálták a középutat. Nem a mélységes speculátiora van szüksége a művészetnek; csak a világ sectorát kell oda állítanunk, amely a nyomorúságot mutatja; e nyomorúság szükségességét bizonyítja a compositio s az az ideálismus, amely a zseniális művészettől elválaszthatatlan, a legnagyobb enyhítője a barbár tragikumnak. Ki tehet róla, hogy a tragikum tényleg előfordul a világban? Vajjon ez-e a világ veleje, vagy csak az egyes szerencsétlenségek-e a tragikus esetek? A művésznek nem feladata, hogy mint Ibsen, lázas gyötrelmeivel megoldja a kérdést.

A tragikum mystikus hatása tehát a háttér ismeretlenségéből ered; a tragikum hátterének magyarázatai ennél fogva többé nem *aesthetikai*, hanem *metaphysikai* természetűek. A kétségtelen tárgy, amely a tragikumtól elválaszthatatlan, az, hogy a *legfőbb érték képviselője is megbukik*. Ennek hatása a „phobos“ és „eleos“ s ennek eredménye a leszorult Én-nek *megedződése* (katharsis). Ilyen értelemben igaza van *Dessoir*-

nak: „Tragik muss nicht zur Versöhnung führen, Das ist nur ein ethisches Ideal des harmonischen Gleichgewichtes aller Kräfte“. (Aesthetik und allg. Kunstwissenschaft 211. l.) Éppen ezért helyes: „die echte Tragik lässt den Konflikt ungelöst (Pld. Maria Magdaléna). Sie zeigt dass es in der Welt und im Leben Gegensätze gibt, die durch nichts ausgeglichen werden können“. „Es gibt in dieser Welt etwas *Gewaltiges und Hartes, eine grausame Gerechtigkeit*. Sie bildet den dunkeln Kern der Tragödie, die deshalb im allgemeinen Schickals-tragoedie heissen könnte.“ (u. o.) „Diese Gegenstreben zwischen Ich und Welt, oder auch im Ich selbst, als *unaufhebbar* erkannt und als die gewaltige *Grunddissonanz* der Welt bewundert, sie macht den objektiven *Gehalt des Tragischen*“. (u. o.) Minden, ami ezt a tény eltünteti, a tragédiának ellensége. Tehát az 1., hogy a hős (Richárd) *nagy bűnös*, ha tehát megérdemelte a bukást, és 2., ha a hős mögötti *hátér túlságosan derült*, mint pld. a keresztyán tragédiában. Minél több a *kiengesztelő*, annál több a *moráлизálás*. Azért *Stifter Adalbert* teljesen téved (Vorrede zu „Bunte Steine“), mikor ezt mondja: „Wir wollen das *sanfte Gesetz* zu erblicken suchen, wodurch das menschliche Leben geleitet wird; denn umstürzen und vernichten kann auch ein Vulkan, dagegen *bauen* kann nur die Liebe.“ E szerint „die Überwindung der tötlichen Gegensätze“ — volna a tragikum szive és vejeje. Igaza van Dessoirnak, hogy akkor a tragikum eredménye nem lenne a „phobos“ és „eleos“, hanem „sanftes, humoristisches Lächeln“. Akkor a tragoedia nem lenne külön, jogosult műfaj, hanem csak *decapitált dráma*; ha a fejét hozzá tesszük, akkor a torsóból teljes szobor lenne, amelyben semmi dissonantia nem volna. Pedig éppen a *dissonantiának művészi előadása*, az a tragédia célja.

Ugyanígy elejti a tragikum lényegét *Günther*, hogy a tárgy nem a valóságot, hanem az „ideális igazságot“ adja elő; a tragikum — szerinte — az erkölcsiséget segíti győzelemre az érzéki világban azáltal, hogy az érzéki és erkölcsi kettéválását megszünteti; ez az erkölcsi világ ideálisálása. Azon kell tehát a tragédiának lennie, hogy arra a magasabb álláspontra emeljen, amelyen mi magunk az egész világot átható renddel teljes egyetértésben érezzük. De ha ez az „örvendetes egyezés“ az eredmény, akkor miben különbözik a tragoedia a drámától? És mitől függ ez az egyezés voltaképpen? Nyilván attól, hogy milyen metaphysikám van! A tragikum ilyenformán idegen kritérium alá kerülne; az ethikai megegyezés lenne egyúttal az aesthetikai is, ami képtelenség. *Mert mihelyt megegyezés, azonnal nem tragikus*. Miért kell az egyesnek elbuknia, ha az erkölcsi törvény szerint is viselkedik? S mi vígasztal a *pusztulás* felett? Ez a probléma, amelyet a művésznek meg kell oldania; ezt pedig csak a cselekvény consequens causálítása és

a constructio helyessége által érheti el. Ugyanazok az aesthetikai törvények adják meg a tragoediának a szépséget, amelyek az eposnak, idyllnek, középfajú drámának. Ami ettől elkülöníti, az nem aesthetikai, hanem ethikai tartalma.

20. *A tragoedia fajai.* — A tragoedia magában véve mindenütt egyforma: támadás a hős részéről, melyre az ellenfél visszahat s e visszahatás eredménye: a hős elpusztulása. Változatosságot a cselekvés célja hoz belé, mely mindig az ember valamely hiányának pótlása, amelyet azonban az ellenfél nemcsak megakaszt, hanem a hős elpusztításával lehetetlenné tesz. Ezen hiányok vagy az organikus ösztönökből fakadnak, (pld. táplálkozás vagy szerelem) vagy az intellektuális habitusból (pld. tudásvágy, sociális viszonyok megváltoztatása, műalkotás stb.). Az elsőre példa: a sociális tömegek insége („A takácsok“), Romeo és Julia szerelme; a másakra: Faust, Othello, Macbeth, Hamlet.

Tartalmilag tehát meglehetősen szűk a cselekvény területe; legváltozatosabb a sociális közeg és az egyes közti harcnak a viszonya. Hogy polgári vagy aristokratikus személyek lépnek fel, mint a hiányok hordozói, — ez közönyös. A személyek mindig „symbolikusak“ (Hebbel), vagy tipikus érvényűek; mindenik az „ideák“ egyikének képviselője (értve „idea“ alatt azt, amit egyik cikkemben az „élet fogalmá“-nak neveztem és hirdettem.¹) A „nagy“ vagy a „magas tragikum“ és a „polgári szomorújáték“ ennélfogva nem külön fajok, bár a „polgári személyek csekély „esési magassága“ (Schopenhauer) a drámát a „fenséges“ köréből rendszeren kiemeli.

A különbség a tragoediába az *enyhítő háttérből* került bele s e tekintetben már a 19. § felmutatta a különböző fokokat. Historiailag két formát lehet megkülönböztetni: 1. a *metaphysikai háttér uralma*, egyrészt a) az antik, másrészt b), a keresztyén tragoediában, és 2. a *modern tragoedia* Shakespeare-nél, amelyben a háttérnek nagy része a társadalmi és természeti fonatokká alakult át, melyeknek képviselői az egyes személyek. A különbséget jellemzi a *karakter* kidomborításának különböző foka; ezért az antik és keresztyén drámát *végzeti*, fatalis drámának, — a *modernet* ellenben *jellemi*, karakter-drámának lehetne nevezni. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a végzeti drámának jelleme megmarad mindakettőben az *elkerülhetetlenséggel*, csakhogy amott indifferentia, emiatt az individuatio a kikerülhetetlennek öltöző formája. Az első inkább a *romanticizmus*, a *shakespearei* tragédia az *individuálismus* drámája.

Lesz-e és mikor egy magasabb új forma? — ez a jövőendő kérdése. Hebbel szerint voltak: a) a görög tragédia, amelyben az erkölcsi világelv nem immanens, b) a Shakespeare-i (protes-

¹ Az idea és ideál értékelméleti fontossága.

tans, vagy a renaissance hatása alatti), melyben a fatum az ember maga, tehát a correktura „immanenes világelv“ és lesz c) egy 3-ik forma, amelyben az emberi dialektika magában az „ideá“-ba vagy fátumba fog- fellépni, amint ezt Goethe a Faust-ban próbáltá, de csak, mint „első lépést“. A Hebbel-féle homályos formában bizonyára nem fog előállani. Hamarabb képzelhetnök úgy, hogy az új tragoedia fel fog szabadulni véglegesen a metaphysikai toldaléktól s valóban *aesthetikai alkotássá* lesz, mely csak compositioja által fog hatni, nem a moralizálás kétséges dialektikája és aequilibristikája által. Hiszen most, ha a tragédiák fejtegetéseit nézzük (pld. Gervinus, Ulrici), úgy találjuk, hogy csupa erkölcstani akrobatismust üznek; — hogy miért *szépek* azonban ezek a szociális ráncigálások, elfelejtik megmondani. Hivatkozni az állam, a társadalom és egyesületek szent céljaira, melyeket a tragédiában győztesekül vagy legyőzöttekül állítanak oda (még Hebbel is communistikus hajlamú! „Entdividualisierung“-ról álmodik, mellyel az általános „Wohlbefinden“ fog járni!), — ilyen problémákat fejtegetni, mint a nők önállósítása (Nóra, Hedda Gabler, Solness mester), vagy a férfiak utópiája (Björnson: Über die Kraft, Brand) — mindez nem ad új formát, hanem csak kétes értékű új *tendenziát*, amely a súlypontot az ethicumba veti (tehát a fatalis trag.) s így az aesth. oldalra nézve csak hátrányos lehet.

A fejtegetettek megvilágosítására szolgáljon egy-egy példa.

A görög tragédia legtisztább fatalis kialakítása az Aischylosé. Technikája főcsúcsát az Oresteióban éri el, mely teljesen fennmaradt triológiának részei: Agamemnon, Coephoroi, Eumenides ... (itt a kézirat megszakad.)

Böhm Károly

Az esztetika ismeretelméleti alapja.

— Böhm Károly: *Az esztetikai érték tana.* —

1. A szépség olyan talány, amelyet ünnepi rákészüléssel szemlélni lehet, de megérteni nem. Egyáltalában, maradék nélkül meg lehet-e érteni; van-e mód arra, hogy fellebbentsük azt a fátyolt, amely igézetes képét tekintetünk elől elfedi; és ha szószerint vesszük a hasonlatot, aminthogy úgy kell vennünk, vajjon ki szövi ezt a fátyolt és ki vetíti rá a szépség titkát őrző tárgyra; vagy pedig benne van-e magában a tárgyban, a hangzatos és festői szavakból szerkesztett mondatokban, a versben, vagy a szoborban, vagy a festményben, vagy bármilyen alkotásban? Egyáltalában mi a szép és milyen genusai vannak; lehetséges például egy bizonyos elgondolással egyszerűen felvenni, hogy van természeti szép (egy virág), egzisztenciális szép (egy emberi jellem) és művészi szép (az emberi szellem és kéz alkotása);¹ hát ennyire széteső, ennyire különböző nemű a szép, nincs e különböző nemű szépségeknek valami közös gyökere, és ha van, hol van, magában a szépnak nevezett tárgyban van, vagy pedig a szépségeket szemlélő alanyban van? És hogyan lehet ezekre a kérdésekre felelni? Honnan lehet elindulni, magának a műtárgynak az elemzéséből, vagy pedig a művészettörténetből; elégséges-e pszichológiai vizsgálatokkal megelemezni azt a folyamatot, amely a szépet szemlélő lélekben végbemegy, esetleg éppen kísérleti eszközök felhasználásával; biztat-e valamilyen eredménnyel a szépség titkának a felfedésében a rendkívül kiterjedt művészettörténeti indukció, vagy eleve le kell mondanunk arról, hogy ezen a beláthatatlan úton eljussunk nemcsak a titok megfejtéséhez, de egyáltalában ahhoz, hogy a szépségben valami titkot lássunk?

Ki tud ezekre a kérdésekre felelni? Az esztetika. De melyik esztetika? Lehetséges-e olyan *önálló* esztetika, amely az önmaga által vetett tudományos alapokon nyugszik; vagy pedig valamely kísérleti, vagy pszichológiai, vagy művészettörténeti ismereteket összegező esztetika?

¹ H. Vogel: Die Krisis des Schönen. Berlin, Furche-Verlag (évszám nélkül) II. lap.

De álljunk meg a dialektizálásban, ne folytassuk tovább, hiszen ennyi is elég ahhoz, hogy az esztetika nélkülözhetetlenségét s annak elevenbeugró kérdéseit közel hozza a gondolkozni szerető emberi szellemhez.

2. Böhm Károly nagy művének mindjárt a bevezetésében megállapítja, „*hogy az aesthetika nem lehet önálló tudomány azon értelemben mintha valaki is filozófiai belátás nélkül megvethetné alapjait. Aki ezt próbálja, az a saját kárán okul. Sem experimentum, sem művészettörténelem ezen alkotás megépítéséhez nem elegendő. Csak az egész philosophiába való bemélyedésből lesz az egész épület megszerkeszthető.*“ (5)

Hogy a szépség talányát csak felfedezzük, vagy épen megközelítsük s annak titka mögé kerülünk, olyan álláspontra kell emelkednünk, ahonnan kellő kitekintést és megfelelő áttekintést tudunk nyerni az emberi szellem egészére. Ezt az álláspontot egyedül a filozófia tudja megadni. Ismét, egyedül csak a filozófia adhat olyan módszeres eljárást a kezünkbe, amelynek segítségével meg tudjuk elemezni a szellem ama megnyilatkozását, amelyet a szépség szemléletében él át. A lélekről és a lelki folyamatokról sok és sokféle érdekes dolgot tud mondani a pszichologia, de ott, ahol a folyamatok eredményeinek jelentésekre való összefogásáról van szó, ahol a szellem kezdi el akár *intuitív szerkesztő*, akár *logikai összejogó, fogalmazó*, vagy *jelentéselemző* tevékenységét, ott a pszichológiának is meg kell állania, hajtóereje erre a magaslatra felvinni nem tudja. *Itt az ismeretelmélet, vagy ismeretkritika veszi át a munkát s veszi át az értelmező szót.*

Böhm esztetikája nagy felszabadító erővel győz meg arról, hogy az esztetika *csak ismeretelméleti alapon* nyugodhatik s csak az ismeretelmélet teszi az esztetikát olyan életképes tudománnyá, amely a szépség dialektikája által felvett és ismét felvetődő kérdéseire felelni tud. És pedig úgy tud felelni, hogy feleleteivel új és új kérdéseket hoz felszínre s az új kérdésekben mindig teljesebben bontakozik a szép Egész, szerves egészében.

A „szép“, a „művészi alkotás“, a „szemlélés“ nem értelmi természetű, de a reájuk vonatkozó ismerés és ismeret *csak* értelmi természetű lehet. A művészi szemlélés nem csupa tudatos tevékenység, de az, ami a tevékenységben és a tevékenység által történik, *csak* öntudatos utánpéztés, tehát *csak* ismerés által lehetséges. Az öntudatos ismerő aktusnak kell felülkerekednie, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy mi az, amit szemlélünk és hogyan történik a szemlélés.

Már eddigi fejtegetéseinkben is egy csomó kategóriát és kifejezést használtunk, mint pl. szép, alkotás, művészet, szemlélés, vagy közelebbről esztetikai szemlélés, esztetikai alany és tárgy stb. Bizonyos öntudatos meggondolással éltünk ezekkel, de csak így is élhet velük az esztetika, nem használhatja

esetlegesen, vagy csak ösztönös találékonysággal, hanem elvi szempontok szerint, öntudatosan, mert csak így juthat el logikai bizonyosságra s csak így tarthat igényt a tudományosságra. Mindezek a szempontok ismét oda visznek vissza, hogy az esztetika csak ismeretelméleti alapon nyugodhatik.

Ha valaki a Böhm Károly esztetikáját gondolkozva és elmerülő szeretettel tanulmányozza, tisztelettel és bámulattal adózhatik az ő nagy szellemének azért a nagy tájékozottságért, amelyet az esztetika irodalmában mutat, valamint azért a művészettörténeti tudásért, amely lépten-nyomon meglepi, nem kevésbé a legkülönbözőbb területekről felsorakoztatott példákért, elméletének a műremekekkel való igazolásáért, de különösképpen azért a kritikai hatalomért és önuralomért, amely őt arra segítette, hogy az esztetikai problematika felett csodálatos éleslátással tud szétttekinteni s annak sokfelé szétágazó szárait biztos kézzel tudja mindig összefogni. Mindezt elsősorban ismeretelméleti álláspontjának köszönhetjük. *Az ismeretelmélet ad esztetikájának biztos alapot, tudományos biztonságot.*

3. Böhm mindenekelőtt szükségesnek tartja az alapfogalmakat tisztázni és megkülönböztetni. Az esztetikákban uralkodó zavar egyik főokát abban látja, hogy fejtegetéseiket mindjárt a „szép“ fogalmával kezdik s azután mindent ennek a kategóriának a meghatározása szerint kezelnek. Különösen három alapfogalmat kell szétválasztani, u. m. az esztetikum, a szép és a művészi fogalmát. Az esztetikum a nemi fogalom, a „szép“ csak egyik formája. „Minden szép = esztetikum, de nem minden esztetikum = szép“ (7). A szép műveken kívül mások is vannak, mint pl. a rút, vagy a fenséges, a tragikum, a komikum, a humor stb., de ezek mind beletartoznak az esztetikum nemi fogalmába. A „művészi“ alatt azt a műalkotást érti, amely az esztetikumot valamely szemléleti formában megvalósítja, tehát a „művészi“ mindig alkotás, tehát az emberi szellemből megszületett valóság. Summázva mindezeket, az esztetikum és a művészi, az intuición által, a részeivel együtt megragadott egység.

Böhm Károlyt ez az ismeretelméleti-kritikai megfontolás és tisztázás vezeti rá arra, hogy meglássa, hogy az esztetikának tulajdonképpen két főkérdése van, ú. m. *az esztetikai alany és az esztetikai tárgy*. Ebből a két főkérdésből következik a műalkotás és a műélvezet és ezek kifejtéséből pedig az esztetikai kategóriák problémája. Ezek a kérdések egymásután és mégis együtt úgy fejlenek ki, mint a csirából a porzók és szíromlevelek, amelyek együtt adják a virágot és amint a virág eme alkotásrészei együtt élnek és egy szerves egészet képeznek, épen úgy a Böhm esztetikájában is az egész problematika együtt fejlődik és együtt él annak öntudatosan birtokolt problémáiban.

4. Logikai sorrend szerint, felismeri, hogy az esztetikum rendkívül gazdag világát aktivitásban és mozgalmasságában az esztetikai szemlélés tartja. Az esztetikai alanynak és a tárgynak a viszonyát a szemlélés, és pedig a sajátos esztetikai szemlélés biztosítja. A szemlélés az, amely az alanyban, az Én-ben, mint a szellem hordozójában rejlő gazdagságot bele-sugározza a tárgyi képbe.

Az esztetika Böhm Károly egész filozófiai rendszerének egyik szerves része. Ezért fejtegetéseinek száalai visszanyulnak azokba az elemzésekbe, amelyeket ő Axiológiájában végzett el. Az axiológia az egyetemes alapvetés valamennyi ú. n. értékdiszciplína számára, tehát a logika, ethika és az esztetika számára. Az igaz, jó és szép között nincs valami egyenleti viszony, mintha az igaz = jó, vagy = szép, vagy a jó = igaz és = szép lenne. Ezek mind ugyanannak a szellemiségnek a különböző tekintetei, tehát valamennyinek a tartalma a szellemiségben van, de valamennyi a szellemiséget más-más módon fejezi ki, más-más formában existál. Valamennyi a szellemnek egy-egy vetülete, vagy egy-egy projekciója.

A projekció fogalmát kell az esztetikában is segítségüi hívnunk ahhoz, hogy az esztetikai szemlélés fogalmát meg tudjuk közelíteni, és helyesen tudjuk azt értelmezni.

A szellem világának Napja az öntudat, amelynek ősi sajátja az a csodálatos tett, hogy képes önmagát önmaga előtt, önmaga síkjába kivetíteni s képes ennek a kivetítésnek utána menni, tehát képes magát szemlélni. Ugyanezt teszi az öntudat akkor, amikor önmaga tartalmából a tőle idegen Más is kivetíti és szemléli. A Más idegen, mert nem az Én s mégis az övé, az Én-é, mert ő maga képezi, tehát a Másban is az Én él és önmagát ismeri fel a Másban. *A szemlélés a szellem alap-funkciója, vagy ősi funkciója, mert nélküle nincs ismeret, nincs cselekedet, nincs alkotás, tehát nincs élet. Ez az ősi funkció pedig mindig csak a projiciáló képesség által lehetséges, ömaga az ő-s-projekció.*

Az esztetikai szemlélés a szemlélésnek bizonyos határozott esete. Tartalmilag azonban nincs más tárgya, mint a projekción alapuló többi szemlélésnek. Mindazokat a tárgyakat, amelyeket érzékeim, vagy értelmem, vagy akaratom, vagy intuicióm szolgáltát, valamint annak összes viszonyait — esztetikailag is szemlélhetem. Ezért az esztetikai szemlélés egyetemes szemlélés. „Az aestetikai szemlélés tehát minden más szemlélésre felépülhet; valamennyire támaszkodhatik, mert látott, hallott tárgyat, érzést, jelentést, óhajtást, — mindezt szemléli“ (9). Van azonban mégis egy olyan formai vonása, amelynél fogva különbözik, sajátosan más, mint bármely szemlélés, ez pedig az esztetikai szemlélés magasfoku szabadsága. *Az esztetikai szemlélés a tárgy kényszere alól felszabadult, szabad szemlélés.*

Az esztetikai szabadság kérdésének tárgyalásánál kritikai vizsgálat alá veszi a munka és a játék viszonyában tünetkező különbséget. Schiller óta ugyanis ezt a viszonyt használják az esztetikák az esztetikai szemlélés magyarázójául. Kétségtelen, hogy a játékban van valami analógia, amely az esztetikai szemlélésre utal, különösen annak formái vonására, a szabadságra. Az esztetikai szemlélés játszó tevékenység, mert valamint a játékban az állat, vagy az ember felszabadul a szükségét okozó tárgyi világ kényszere alól, úgy az esztetikai szemlélésben is felülemelkedik a tárgy kényszere alól. A játékban nemcsak a fiziológiai feles erő tevékenykedik, hanem az Én olyan szabadságra jut, amelyben kötetlenül reflektál. A játék tehát példázza azt a szabadságot, amely nélkül nincs esztetikai szemlélés. Azonban megállapítja Böhm, hogy a szabadság formai vonásán kívül, *a játékban nincs semmiféle magyarázó erő az esztetikai szemlélés és a művészet számára.* A szabadság nem elég az esztetikai szemléléshez, bár nélküle nincs esztetikai szemlélés és nincs művészet.

Az esztetikai szemléléshez hozzátartozik az emlékezet, amelyen át kell mennie s onnan kell felhozni azokat az emlékképeket, amelyeknek megisméltésével látja, hallja mindazt, amit a fiziológiai ingerek hatása alatt átélt és cselekedett. A szemlélés így tisztítja meg az emlékezés által azt a valót, amely a művészi tárgyban egészen elszellemesítve jelenik meg előtte. Az Én ebben a szemlélésben zavartalan egyensúlyi állapotba jut, amelyet Böhm — K. Groos szavaival — „ünnepi hangulatnak“ nevez. Elismeri, hogy ehhez a hangulathoz szükséges a szellemi és anyagi függetlenség, de szükséges „a szemléléshez kellő öntudatos erő és élnökség is“. Ezt másképpen úgy fejezi ki, hogy szükséges ehhez „a reflexio tömörsége“, amely tülemelkedik a szorító szükségleteken. Az esztetikai szemlélés annyira szabad, hogy még célja sincs más, mint maga a szemlélés, tehát nem célja az élvezet sem, bár belejátszik abba, és annyira alanyi, hogy a legidegenebb tárgya is önmagát vetíti tehát abban is saját tartalmát szemléli.

5. Az esztetikai alany a tárgyhöz való viszonyát a szemlélésben éli meg, tehát a természetét is a szemlélésben ismerjük meg. „Az esztetikai szemlélő nem csak szemlél (ezt teszi a hipnotizált állat is), hanem saját látományát szemléli és erről a szemlélésről tud.“ (48). Itt azonban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a szemlélés nem közvetlen tárgy-szemlélés, hanem az emlékezeten átszűrt tárgy szemlélése. Az esztetikai szemlélésből ki van zárva az, amire nem emlékezünk. Az emlékezeten átszűrődik minden érzéklet, azonban azoknak az érzékleteknek van nagyobb esztetikai értéke, amelyek közelebb állanak tisztaság és öntudatosság dolgában a szellemiséghez. Ezek pedig az ú. n. felső érzékek, a látás és hallás. De sem ezeknek, sem az alsóbb érzékeknek az adatait nem szabad

puszta érzéki adatoknak, „külső tulajdonságoknak“ képzelünk, mert ilyenek legfeljebb az állatoknál és a gyermekeknél képzelhetők el, mint puszta, csupasz érzékenységi reflexek, ellenben a felnőttekre nézve az ilyen adatok csak absztrakt képzelések lehetnek. *Az esztetikai szemlélésben a nyers érzékeltek is, mint jelentős valóságok jelennek meg.* Minden érzéki adat jelent valamit, különben nem foglalna helyet a szemlélésben.

Mindezekből a megállapításokból már eléggé világos, hogy az esztetikai alany a szemlélésben nem izolálja magát önzően a tárgytól, mintha nem adna magából semmit, mintha érdektelenül és rokontalanul, részvétlenül és zárkózottan viseltetnék a tárgyával szemben. Valamint az ontologiai megismerésben is az alany azt teszi öntudatos birtokává, a mi már őmaga volt, tehát a saját vetületét ismeri fel öntudatosan s ruházza fel az ismeretben a tárgyat jelentéssel, épenúgy és azonos szabály szerint, az esztetikai szemléletben is a saját nem-tudatos, saját primitív szemléletét ismétli meg már tudatosan és magas reflexió-fokon s adja abba a legdrágábbat, amit adhat, a saját csodálatos, természetének megfelelő jelentést.

6. Fordítsuk a figyelmünket ezek után *az esztetikai tárgyra*, nem mintha már eddig is nem beszélünk volna róla. Eddig azonban ugyanazt a dolgot az alany részéről kísértük figyelemmel, most a tárgy oldaláról és szempontjából kell megvizsgálnunk.

Az esztetikai tárgyra vonatkozólag, Böhm esztetikájában, alapvető tételnek kell tekintenünk azt az ítéletet, amelyet így fogalmazott meg: „*Az esztetikai tárgy nem abszolút tárgy, hanem csak egy alanyra nézve tárgy.*“ (8) Ha az esztetika a tárgyból, — nevezük azt akár műtárgynak, vagy műalkotásnak, — mint az alanytól független adottságból, tehát abszolút tárgyból indul ki, akkor semmiféle kérdését magyarázni nem tudja, mivel egyedül csak az alany produktívásából képes magyarázni. A tárgyat és benne a képet az alany alkotja, enélkül az alkotó nélkül azt megérteni nem lehet. Ha az esztetikai tárgyat úgy vesszük, mint abszolút tárgyat, — a fentiekben már láttuk, akkor már csak azért sem érthetünk meg semmit az esztetikában, mert az ú. n. abszolút tárgy egyenesen akadálya a szemlélésnek, lévén az esztetikai szemlélés épen a tárgy kényszere alól felszabadult szemlélés. Kritikátlanok és helytelen utakon járnak azok, akik azzal kezdik, hogy felsorolják a szép tárgy tulajdonságait, tehát az esztetikai tárgyat olyan kész adottságnak veszik, mint amely az alanytól függetlenül megvan, tehát valóban az alannal szemben abszolút.

Eddigi ismeretelméleti kritikai vizsgálatokból eléggé világos, hogy az esztetikai tárgy nem közvetlenül a *reális* tárgy, hanem annak *ideális* képe, amelyet én készítettem róla. „Lé-

nyegében tehát az aesthetikai tárgy nem a külső *realitás*, hanem annak *képe*, amelyben mivolta a szem előtt megnyilvánult“ (46). Helyes neve ennek — mondja Böhm — nem látzat (Erscheinung), hanem *jelenés* (Schein). A tudós szemlélőre nézve csak látzat, az esztetikai szemlélőre nézve a jelenés *élő való*. Ameddig csak az ösztön által kínált realitás szerepel, addig nincs esztetikum, amint azonban a szemlélő felszabadul az ösztön nyers kötése alól, azonnal felbukkan az esztetikai jelenés derült, csendes, átszellemült realitása. Viszont, amint a jelenésbe bele keverjük a realitást, még ha ezzel a „természetességét“ akarjuk is nevelni, azonnal kiesünk a szabad jelenésből és alája kerülünk a realitás kényszerének. (47)

Az esztetikai szemlélés tárgyalásánál láttuk, hogy a szemlélésben az érzékek által nyújtott tartalom már jelentéssel felruházottan jelentkezik, tehát az érzéki vonás a jelentésnek a jelképe, symboluma, jelzője, azaz a jelentésnek indexe. *Ha már most az esztetikai tárgyat a jelenésben találjuk meg, akkor kimondhatjuk, hogy a jelenésnek a tartalmát a jelenésben kell látnunk.*

A régi esztetikák, mivel nélkülözték az ismeretelméleti kritikát, egyszerűen leírták a természeti és művészi szép tárgyakat s ezt olyan módon értelmezték, hogy előadták a rájuk történt hatást, ezért a merőben esetleges benyomásokat jellemezték. Az újabb esztetikák tovább mentek, amikor felismerték legalább az esztetikai jelenés alkatát, amelyet a németek „Gehalt“-nak, vagy „aesthetische Vorstellungscomplexe“-nek, vagy „der aesthetische Gegenstand und seine Haupttypen“-nek, vagy pedig „Inhalt des aesthetischen Wertgebietes“-nek nevezték el. Mindezek a felismerések sok helyes és jó szempontot mutatnak, azonban épenazért, mert összezavarják az ismeretelméleti és pszichológiai álláspontokat, nem tudnak tiszta képet adni az esztetikai tárgy mibenlétéről. Ennél is nagyobb baj az, hogy a fiziológiai lélektan segítségével felteszik ennek a lélektannak azt a „bebizonyíthatatlan dogmáját“, amely szerint az esztetikai tárgy egysége asszociáció útján mechanice keletkezik. Holott asszociáció útján csak egy rendezetlen tömeg- és adathalmaz, „rudis indigestaque moles“ keletkezik. Ezt a halmazt a szemlélő öntudat zárja egységes Egészbe s csak az öntudat ad annak összértéket, különben az egyes mozzanatok szétesnek. „A pszichológiai elemzések ennél fogva csak provisorikus értékűek; csak megbecsülésük útján lesznek aesthetikai momentumok, addig azonban merőben ontológiai (psychophysikai) tények s így az aesthetikában csak *anyag*i szerepük van“ (54).

7. A pszichologizáló esztetikák újabban érzik, hogy a pusztán lélektani elemzések nélkülözik a konstruktív egységet, ezért szintheticus úton kísérlik meg, hogy megadják a hal-

maz érzeteknek a jelentő egységet, ezért felveszik a „beleérzés“ fogalmát. „Beleérzés“ (Einfühlung) alatt értik azt az apperceptív, vagy associatív folyamatot, amely által az alany a saját gondolkozását, érzését és akaratát a természeti, vagy művészi tárgyakba behelyezi, mintha azok magának a tárgynak a sajátjai lennének, vagy mintha a tárgy belső életéhez tartoznának, természetesen magának a tárgynak a hatására. Ez a felfogás így próbálja a kőszobrokat, fákat, vonalakat élő lélekkel megáldani. Azért így, mert neki az esztetikai tárgy abszolút tárgy, tehát az alanytól független külső tárgy, amelyet valamiképpen élő lényé kell *átvarázsolnia*, hogy esztetikai tetszésben részesülhessen (55).

A „beleérzés“ elméletének hívei nem veszik észre, hogy nekik nem a kőszobrot, vagy valamilyen más reálitást kell megérteni, mivel ez nem esztetikai tárgy vagy jelenés, hanem ontológiai tárgy. Böhm Károly ismeretelméleti álláspontjának jelentősége különösen itt derül ki s itt mutatkozik meg annak találó értelmező ereje és hatalma. A pszichologizáló esztetikák, ismeretkritikai meggondolatlanság és tájékozatlanság következtében, azt vélik, hogy nekik a tárgyat úgy kell megérteniök, hogy beleviszik abba saját lelki élményeiket, hogy az élettelenet előbb átszellemiesítik. Ha tisztában lennének az ismerés természetével, akkor nem küzdenének a „beleérzés“ problémájával, mert a tárgynak az átszellemiesítése, vagy egyéni élmény-tartalommal való megtöltése a misztériózus „beleérzés“ nélkül is megtörténik. *A beleérzés nyilván nem egyéb, mint a projekció.* Még ha el is fogadjuk a beleérzés fogalmát, akkor is fel kell vetnünk a kérdést: hogyan tehetjük ezt? — Erre a kérdésre is csak a projekció ad feleletet. Ha a projekcióból indulunk ki, akkor nincs szükségünk arra, hogy varázsvesszővel a köveket és a vonalakat olyan tulajdonságokkal ruházzuk fel, „amelyek őket természetüknél fogva meg nem illetik“ (56). Ha az objektív tárgy afficiálja az Ént, az Én azonnal védekezik s ezt az ingert projiciálja egészen addig a térbeli pontig, ahonnan az affekció kiindult. Ha már most a jelentést úgy tekintjük, mint az esztetikai tárgyat, s abban az Én-nek egy *életaktusát* fogjuk felismerni, akkor az objektív műtárgy, a szobor, vagy a festmény nem egyéb, mint ennek az életaktusnak, mint a projekciónak a végpontja, ahol a projekció, mint életaktus megáll és megvalósul. Milyen mesterkélt, erőszakolt ehhez képest a „beleérzés“ bonyolult, megfoghatatlan és semmit sem magyarázó gondolata. A projekció egyszerre magyarázza az esztetikai alany élő valóságát a szemlélésben, valamint ennek tárgyát a jelenésben. A tárgy nem idegen az alanytól és mégis más, a szemlélés pedig az alany tevékenysége, amely biztosítja az alany és a tárgy közötti viszonyt. A projiciáló viszonyulás következtében az esztetikai tárgyban az alany

úgy gyönyörködik mint saját alkotásában, amely az objektív realitásból származó minden hatást érvényre hoz és úgy hoz érvényre, hogy az elveszíti nyersségét s a szellem mindent elborító fényében tündöklük.

8. Ha csak ismeretelméleti tekintetében is vizsgáljuk az esztetikai tárgy alapkérdéseit, akkor sincs még felfedve annak minden mozzanata, bár Böhm tanának *szerves* felépítését jelzi az a tény, hogy az álláspont tisztaságából önként következik a többi kérdések megfejtése is. Így hátra van még különösen a *tartalom és forma kérdése*.

A kérdés végső gyökereiben, metafizikai természetű, de a metafizika étheri tisztaságába is az ismeretelmélet termékeny mélyéből nyúlik fel.

Önként következik a fenti fejtegetésekből, hogy az esztetikai tárgy mindig *jelent valamit*, és ez a jelentés az öntudattal *szemben áll*. Ebben az egyszerű tényben az essencia és az egzisztencia, az essenciális tartalom és az egzisztenciális forma metafizikai fogalmairól van szó. Az öntudat a valóságot önmagában, logikai erejénél fogva jelentéssé teszi, mert a valóság csak akkor valóság, ha jelentéssé valóság. A jelentés adja a valóságnak a tartalmát. *De ugyanakkor ugyanaz az öntudat ezt a tartalmát, hogy megértse önmagával szemben állítja is, azaz szembesíti. A tartalom mindig logikum, a logikum önállítása, létesítése maga a forma, amelyben a tartalom az öntudattól magát megkülönböztetetten és elválasztottan él.* A forma és a tartalom szétválaszthatatlanok, de a tartalom a formában lép ki az öntudat elé s maga ez a kilépés az öntudat elé és a tartalomnak az öntudat előtt való állítása maga a forma. Ha metafizikailag a tartalmat essenciának és a formát egzisztenciának nevezzük, akkor a forma való egzisztencia, abban az ethimologiai értelemben is, hogy kilépés, az általános létből való konkrét kilépés. A Böhm tana helyes megvilágításba helyezi ezzel az egzisztenciális filozófia alaptanítását is, mert az egzisztencia valóban csak a projekció által nyer tiszta és világos értelmet.

A jelentés is, mint tartalom és annak önállítása is, mint forma az öntudattól függetlenül érthetetlen, mert hiszen azokban az öntudat él, mégis az öntudat sem a tartalmat, sem annak önformáját lényegében meg nem változtathatja. „Mert ő csak szemlélő és kiható centrum, metszőpontja a kosmikus nagy ideálitásnak; s az ő szemlélése és kihatása csak azon lencse, amelyen keresztül a világfényesség megnyilvánul és kifelé ereszti a világfény sugárzó kévét“ (57). (Ebben az értelemben beszél Böhm Károly mellékesen a „beleérzés“ helyett „a kifeléérzésről“). Az öntudatnak arra van ereje, hogy az objektív világ hatását képeibe kivetítse s a kivetített képbe magát belesugározza, magát kifelé érezze s elmenjen a végpontig, ahonnan a hatás kiindult, hogy képeit komplikálja, de arra

nincs ereje, hogy a lényegében hegyest gömbbé, a pirosat kékké változtassa. Erre pedig azért nincs ereje, mert a jelentés maga örök, általunk meg nem változtatható *világelem* (56).

A jelentés azonban, bár világelem, mégis csak az öntudatban és csak az öntudatra nézve létezik. Ezeket a világelemeket is az emberből kell és lehet magyarázni. Hogy hányféle világelem van, azt csak akkor tudjuk eldönteni, ha feleltünk arra a kérdésre, hogy miféle elemekből áll az ember? a) Az organikus funkciók és b) az öntudatos funkciók által létesített jelentésekből. Az organikus funkciók: a táplálkozás, a mozgás, szaporodás és az érzékelés, valamint ezeknek a különböző megnyilatkozásai. Az öntudatos funkciók: maga az öntudat, mint önérzés, az értelem és az ész jelentős csomói, mint fogalmak és eszmék, valamint ezeknek a vetületei, amelyek megfelelnek az érzéki dolgoknak. Az egész világképünk ezekből a funkciókból ered és ezekből szövődik egységes jelentésekké. „*Semmiféle művészet — mondja Böhm határozottan — ezeken a vonásokon túl egyebet nem tartalmaz*“ (58).

A jelenés és annak központi magva a jelentés, tehát a tartalom és a forma esztetikailag csak ezeknek az ismeretelméleti szempontoknak az alkalmazásával válik érthetővé, a tartalom és a forma viszonyában is. Ha az esztetikai tárgy a jelenés, ennek a tartalma pedig a jelentés, a jelentésben pedig az Én állítja magát s nyer ezzel formát, egzisztenciát, akkor a jelenésnek minden vonása az Én fentebb jelzett strukturájából nyeri magyarázatát, tehát abból értendő meg. Ezzel teljes magyarázatát nyertük annak, hogyan lesz az objektív valóság esztetikai tárggyá, tehát hogyan lesz az érzéki hatású tárgy jelentésű jelenéssé. De arra is feleletet nyertünk, hogy miképpen lesz a jelentő egység érzékivé a műtárgyban? T. i. a jelentés önkifejlése útján, amennyiben a jelentés egészen az érzéki hatás határáig állítja magát.

A forma a tartalom önállítása. A tartalomnak azonban alkotórészei vannak, amelyek viszonyban vannak egymással, a forma tehát ezeknek a viszonyoknak a rendezésében is áll, mert hiszen ezáltal szembesítheti az egységes tartalmát az öntudat. És tegyük hozzá mindezekhez a megállapításokhoz azt is, hogy amikor az öntudat a tartalmat szembesíti, ugyanakkor szemléli is azt önmaga által és önmaga előtt. *A formának így három tekintete lesz: az egzisztencia, viszony és szemléleti mód.* Ugyanannak a ténynek három tekintete. Az esztetikában különösképpen az utóbbi jut szóhoz, amennyiben az esztetikai szemlélés a jelenést tér- és időbeli formában tagolja.

9. A formára nézve Böhm különbséget tesz *I. az önálló vagy önforma, II. a kölcsönforma vagy szemléleti forma* között. Az önálló vagy önforma csak a tartalomból ered s tiszt-

tán a tartalomból vetődik fel. Minél egyszerűbb a tartalom, annál egyszerűbb a formája is. A színek, hangok, érzelmek, az életfunkciók egymástól gyökeresen különböznek, de mind egyszerű jelentések, mondhatni *lineáris* az önállításuk, azért alaktalanság a formájuk. A linearis önformát azonban megtagadni nem lehet tőlük, mert különben az öntudat nem ismerné létezőknek őket.

Mihelyt azonban két egyszerű jelentés egybekerül s együttesen vetődik fel, mindeniknek önprojekciója a másikat quantitáve befolyásolja s vagy egymás mellett haladnak, vagy pedig egyik uralkodóvá lesz a másik felett. Amott a *sorolás*, emitt a *tagolás* esetéről beszélhetünk. Szín és sík az elsőnek, érzékenység és mozgás a másodiknak a példája. Az utóbbi esetben logikai viszonyról van szó s ezért ezt a formát *intelligibilis vagy intellektuális formának* nevezzük. „Mind az alakatlan, mind az alakos önforma még csak a jelentés saját önstruktúrájának logikai kifejezése. De minden kialakulásnak ez az ismereti feltétele“ (62).

Az Én képes változtatni az önformán, valahányszor a maga önállítását a felvetődő funkciók önállításával egyesíti, de csak kompozíciónál tehát az elrendezésnél, minden egyébnél elfogadja a jelentés önformáját, — pirosat nem tehet zölddé, sem gömböt háromszegletűvé. Kölesönformáról, vagy szemléleti formáról tehát több funkció önállításának az elrendezésénél van szó. Böhm részletesen elemzi és tisztázza azokat a síkokat, amelyekben ez az elrendezés végbemegy. Az alap gondolat nem új, az Ember és Világa előbbi köteteiből ismerjük, új azonban azoknak esztetikai értelmezése. Vessünk ezekre is egy pillantást.

Az első sík a centrális sík, amelyben az Én önmagával való azonossága végbemegy, tehát az Én szemléli önmagát. Minden tudatos tevékenységnek síkja, tehát nemcsak az esztétikumé.

A második a geometriai sík, amelybe önmagát is továbbviteti az Én, mintegy kitérítve a centrális síkját. Ezt a síkot használja az Én arra, hogy abban a saját projekcióját pont, vonal, sík alakjában tagolja. Tisztán szemléleti formákat állít elénk s így ebben a síkban alakul ki a *rajz* is. „Ezen alapul az, amit »formális szépség«-nek szokás nevezni s amiben a *subtilis ornamentika* bírja eredetű forrását“ (64). De itt találjuk a *rythmus* kiindulási pontját. Ugyanis ebben a síkban válik szemlélhetővé az Én ama két aktusa, amely a magából való kihatás és a magába való megtérés, azaz az önértés és a mások megértése fázisaiban valósul meg. Ezt a tüneményt Böhm az „öntudat intermissiójának“ nevezi, amely az akció és a pauza fázisaiban jelentkezik. Innen van, hogy minden geometriai alakon észlelhető lesz a hullámhegy és a hullámvölgy, a dagadás és az apadás, az erősödés és a

gyengülés váltakozása amit *rythmusnak*, vagy *lejtésnek* nevezünk. Mivel pedig az Én minden akciója rythmikus, ennél fogva minden síkban benne van.

A harmadik sík a belső, vagy logikai sík, amelyben az Én a saját jelentéseit megérti, tehát logikailag szemléli. Itt azonban oly finom értelmi szálakkal van dolgunk, hogy azok kidomborítása csak a legegyszerűbb projekcióval lehetséges, ennél fogva a logikai síkban végbemenő logikai szemlélés az eszthetikában nem lép fel olyan élenkséggel, hogy magában elegendő volna (65). Ezért azt, ami ebben a síkban történik, érzéki vonásokkal kell megerősíteni. Ez történik a negyedik síkban.

Ez a negyedik sík a fantázia-sík. A logikai jelentés, amely a geometriai síkban bizonyos geometriai hálózatba öltözött, most alakot kezd nyerni a fantázia-síkban, — de még csak középalakot, amely az értelmi és az érzéki egyes kép között van.

Az ötödik sík az érzéki sík, amelyben készen áll előttünk az érzéki alakban a jelenés. Hogy hogyan lesz a szellemi jelentés érzékivé, ezt a kérdést, ha csak ismeretelméleti szempontból vizsgáljuk, azonnal megválaszolhatjuk. A jelentés nem valami miszteriozus úton lesz érzékivé, hanem egyszerűen *a jelentés önkifejlése* útján. Böhm nagy pszichológiai részletességgel igazolja álláspontját, míg el nem jut a műalkotás problémájához. Itt azonban már nem követjük őt, hiszen az alapelvek felmutatásával már eleget tettünk feladatunknak, megmutatván azt az ismeretelméleti alapot, amelyet Böhm oly biztos kézzel vetett az esztetika számára. Ezzel úgy véljük, azt is igazoltuk, hogy ha az esztetika valóban értelmező tudomány akar lenni, azzá csak mint filozófia lehet, tehát az esztetika csak filozófiai vállalkozás lehet.

10. Böhm Károly esztetikája filozófiájának szerves alkotórésze, szempontjai és műkifejezései is filozófiájából erednek, filozófiája azonban annyira ismeretelméleti jellegű, hogy esztetikájának elfogadása elsősorban az ő ismeretkritikájának az elsajátításától függ. Akinek a tudományos igényei csak az érzéki tapasztalatokig, vagy a pszichológiai élményekig, vagy valamely konkrét történelmi becsű tanig terjednek, annak a mindezeket megelőző ismeretkritikai álláspont idegen és elsajátíthatatlan marad. Aki azonban kész visszamenni addig, arra nézve kényszerítő erővel fog hatni, annyira pozitív és valós erejű.

Mutassunk reá végül arra, hogy az egzisztenciális filozófia ama követelménye, hogy a szellemiséget és alkotásait nem fognhatjuk fel valamilyen fagyasztott alakban, hanem a bennrejlő élet dinamikájának megfelelően, a maga tevékeny mozgalmasságában, Böhm egész filozófiáján közelebbről az esztetikáján végig érvényesül és kimutatható. Az esztetikai alany nem egy szenvedőleges tényező, amelynek imputálni

kellene valamilyen életet, hanem a szemlélésben folyton tevékeny, magát állító, belső gazdagságát érvényesítő életcentrum és életaktus; az esztetikai tárgy nem valami caput mortuum, amely csak valamilyen beleérzés, vagy intuiciós eljárás után él, hanem magának az alannak az objektív tárgyi világ hatására létrehozott alkotása; a tárgy tartalma és formája ismét nem az üres keret és a benne elhelyezett áru viszonyában vannak, hanem az élő és éltető Én-projekció tartalma és annak önállítása viszonyában valóban tetteleg élnek és hatnak. A forma életét, a bennerejlő életaktus mozgalmasságát és erejét még senki sem tudta annyira adaequat módon megfogni és kifejezni, mint épen Böhm Károly.

Böhm Károly esztetikája, épen biztos ismeretelméleti alapjánál fogva, hivatva van arra, hogy új korszakot nyisson a magyar esztetikai tevékenység minden ágában, mind a műkritikában mind a műtörténetben, mind pedig a magyar irodalomtudományban.

Dr. Tavaszy Sándor.

Böhm Károly esztétikája.

Az evangélikus tanáregyesület áldozatkészségéből végre megjelenhetett a Böhm életművének, az Ember és Világának VI., ez idő szerint befejező kötete, *Az esztétikai érték tana*, ez is a Böhm hagyatékát a legnagyobb hűséggel gondozó Bartók György által sajtó alá rendezve, mint a két előző.

A cím pontosan megjelöli a témakör beletagolódását a rendszerbe: az általános értékelméletnek elágazása az esztétikai érték tana, s befejező rész abban az értelemben, hogy a szépség és módosulatai magyarázatával a filozófiai rendszer megoldotta feladatát: az igaz, jó és szép elválaszthatatlan egységének utolsó tagját is átvilágította a *végiggondolás* egységesítő filozófiai világosságával; — ilyen tudatban fogadjuk ezt a kötetet befejezőnek, de már itt, előjáróba is, el kell mondanunk azt a váradalmat, hogy áttanulmányozásának egyik, nem is utolsó hatása az lesz, hogy egy *kiegészítő* kötettel ezt az esztétikai anyagot gazdagítva kívánja látni bizonyosan minden olvasója. Ezt mindenek előtt azért, mert a kiadó előszava elmondja, hogy a Böhm hagyatékában az esztétikai anyagnak több kidolgozása maradt — ő természetesen a legértettebbet választotta alapszövegnek, — ezen kívül olyan részletkérdések is, melyek ebbe a keretbe nem is kaphattak volna helyet; — *ezek* megismerése éppen olyan nyeresége volna esztétikai irodalmunknak, ha a mainál sokkal gazdagabb volna is, mint azok a fogalmazások, melyek a Böhm nézetei fejlődését mutatják s amelyeket, mint variánsokat, éppen olyan tartozása volna közkinccsé tenni a magyar közönségnek, ahogy a *Dilthey* vagy *Lask* s a többiekét sietett azzá tenni a német kegyeletérzés. A szépség kérdését illető tanulmányait Böhmnek annál inkább megilleti ez az érdeklődés, mert kezdettől fogva a legélelnebben foglalkoztatta az esztétikum kérdése, — a *Greguss* Ágosttal folytatott irodalmi vitája adta „első sarkantyúit“, ahogy maga mondta, — kétszeresen tanulságos volna, végigkísérni fejlődését, amíg az esztétikai érték tanához eljutott.

Közvetlen hatása a kötetnek minden olvasójában, aki komolyan az okulás szándékával veszi kezébe, az lesz, hogy igazolva és beteljesedve látja azt a régi tételt, hogy a szépséget és rokonságát csak egy filozófiai rendszer keretében

lehet maradék nélkül értelmezni, ehhez se a lélektani, se a történeti empiria nem segít hozzá, hiszen ezek csak a kérdést teszik fel — ha ugyan el nem sülyeszítik a mindenféle egyveleg kirakatszerű mutogatása közben; a műtörténések néha meglepő naivsága, mikor az esztétikum kérdéseire kerül a sor, igazolja a Böhm humorizáló kritikáját az efféle „ragout” kínálgatása fölött. Sajátságos jelenség, hogy a szépség csak későn jelenti be ezt az igényét, hogy a világmagyarázat végső fogalmaiból nyerje értelmezését, pedig a Platon mély elméje már megadta ezt az alapvetést, mikor a szofista felszíneskedő kapkodását (Hippias maior) rendre utasította az egyetlen komoly kérdéssel: mi a *szép* a sok tényleges szép dologban. Ezért maradt meg közkincsül az olyan értelmezés, mint a *Plotinosé*, hogy a szép az érzékiségen átszillanó szellem, — pedig igazában véve csak az ő világképében van helye és értelme s a vele rokonokban, mint a Hegelé, — mert a szépség tünékeny és testetlen valósága így bele van kapcsolva a kozmikus erők rendszerébe, s ami csupa ráadásnak és játéknak tetszhetik a komoly és életbevágó valóságra, végre szerves alkotó mozzanatnak derül ki. Az *igazról* mindenki kiérzi az első felületes utánagondolásra is, hogy világbíró hatalom, amit jelöl, törvényei kozmikus hatalmak, követésük létfeltétel; a *jóról* hasonlóan: mert a jó a felismert igaznak öntudatos és önkéntes megvalósítása a cselekvés világában, de a szépség? nem a valóság nyomásától való menekvés tündérútja? Csak későn eszmél rá az ember, hogy a szépség *megteljesedés*: az igaznak és jónak nincs másutt teljes valósága, csak ott, ahol a szépség formájában jelenik meg, a művészi ábrázolásban vagy a természet egy-egy igazán játéknak tetsző jelentében, — mintha az igazság és a jóság teljes valósággá lett volna bennök. Miféle varázserő kelti ezt a hatást a szépségben?

Ez nyilvánvalóan a legmélyebb magyarázó réteg fogalmaira utal, amit a hagyományos műszó *metafizikának* nevez, ahol a legmélyebbet mondja el minden tudomány abból, amit mondani egyáltalán képes a maga tárgyáról; ezért nem nyugszik meg az értelem pusztá empiriával, ha még olyan nyomós oka van is húzódozni a metafizikától, mint volt *Fechnernek* a mult század közepe után, a hegeli metafizika s ezzel minden metafizika teljes bukása után, amikor elégnék tartotta a tények óvatos összegyűjtését és felsorolását, s *alulról* akarta felépíteni, amit amaz *felülről* próbált; — az óvatosság nem sokat használt: egyik metafizika helyébe egy másik lépett, s a Fechneré nem igényelhetette, hogy jobb, mint aminek helyébe elkerülhetetlenül odaállott. Ez azt teszi egyszerű szóval, hogy az esztétika sorsa is a metafizika sorsától függ, s a Böhm jelentőségét az biztosítja a szépség magyarázatában is, ami az egész világmagyarázatában: hogy egy igazolt metafizika alapjáról értelmezi a szépet is.

Ezt a metafizikát az érték elméletében érlelte Böhm azzá a korszakos tanrendszeré, aminek legszigorúbb bírálói is elismerik (Pauler Ákos). Az *axiologiában* (Az Ember és világa III. kötete) éri el Böhm életműve *akméjét*. Az alapelv, melyet Kanttól tanult s nálánál hívebben senki se folytatott azok közül, akik Kantnak köszönik elméjük megvilágosodását, hogy a filozófia egyetlen teendője: a tapasztalat tényének magyarázata, a létesítő előfeltételekből: a tapasztalást végző funkciókból, amelyekkel a tapasztaló alany *a magáéból visz valamit* a tárgyba, melyet aztán ismerő munkájával megismer, — romolhatatlan bizonyossággal megnyerte igazolását a *Dialektikában*, amelynek történeti jelentőségét úgy lehet összefogni, hogy befejezte a metafizika értelmezésének azt a reformját, amelyet Kant indított meg s amely a metafizikát azon funkciók felkutatásának ismerte föl, melyek a világgépet létesítik, úgy, hogy a hagyományos metafizika minden fogalma megmarad érvényben, de éppen csak most nyerte meg értelmét: azokat a funkciókat jelenti mindenike, amikkel a tapasztaló alany megalkotja a maga tapasztalatait s ezekből világgépét.

Ennek a Kanti örökséget elmélyítő elvnek volt diadala, mikor az *Axiologia*, az érték elmélete, a tapasztalatot létesítő s ezért magyarázó tevékenységek közt felismerte a legmélyebbet: az értékelés szerepét és alkatát; felismerte, hogy a tapasztalat megformálásában az értékelés a vezető szerep, — igen, mert ezzel kapcsolódik belé a tapasztaló alany a valóságba, azért létfeltétel reá nézve az igaz ismeret, a valóság lényeges mivoltának ismerete, éppenúgy, mint a jó cselekedet, mert ez meg a saját maga lényegének kifejtése, megvalósítása, — ennek a fordulatot jelentő felismerésnek volt jeliséje és kifejezése, mikor Böhm azt mondta, hogy az emberben mindinkább a művész kezdte érdekelni, aki a maga világgépét megalkotja s ebben magát fejti ki, úgy hogy az *imago mundi* objektív képén át az ő formáló funkciói nyilatkoznak meg.

*

Ebben az értéktani alapvetésben van fundálva az esztétikai érték magyarázata is, s ezt a jelen kötetben nem is ismétli Böhm, hanem felteszi, ezért jogosan figyelmeztet a kiadó erre az összefüggésre s utal az *Axiologia* előzetes tanulmányára. Az esztétika érték tana természetesen ott folytatja, ahol az általános értékelmélet a maga teendőit befejezte, kimutatva, hogy más viselkedés az, amellyel a tapasztaló alany a szépséget megtapasztalja, a szép tárgyat maga elé állítja, mint amellyel a valóságot egyszerűen tudomásul veszi vagy kötelessége anyagául nézi, ahogy Fichte mondta: ott nyerte meg az igaz, szép és jó viszonya az elvi megoldást: az igaznak jóvá kell lennie, mert — mert az elméleti viszonyulással felismert igazat az életfolytatásnak kell realizálnia, az igaznak

és jónak széppé lehet válnia, ha — ha az *aisthézis*, az érzéki észrevétel számára hozzáférhetővé lehet tenni, ha szemléleti valósággá válhatik — éppen ennek feltételeit fölkeresni, az esztétika feladata, amely így az értéktanak valóban befejező része lesz.

Ez a gondolatmenet túlemeli az esztétikát a csupa empirikus pepecselés fontoskodásain s megóvja a metafizikai lélekendezés üreskedésétől. A szépség, az esztétikum, nem az érzékek csiklandozása, magasabb fajta *hedoné*, nem is az ontologiai vonásokon túlról a tárgyba kerülő metafizikum, hanem ezekben a vonásokban megnyilatkozó alkati tényező, aminél fogva *új értéket nyer a tárgy*, ha igazán érvényesülhet benne ez az *új tárgyformáló vonás*. Az igazi filozófiai szellemnek ez a magaslati levegője kíséri el s veszi körül az olvasót az esztétikai fejtegetések e rendszeres részében, amelynek nincs szüksége mentegetőzni azért, hogy a szépséget kívánja magyarázni, ahogy *Fechner* még szükségesnek érezte mentséget keresni azért, hogy orvos létére a szépség problémájába fog, olyan magától értetődő természetességgel nyílik az út a filozófiai alapvetésből az esztétika rendszeres felépítéséhez.

*

A módszeres elv itt is az, ami az egész filozófiai programban: a tapasztalat elemzése, hogy a létesítő funkciókat az eredményből felismerhessük, mert a szépség és rokonsága vagy módosulatai: a fennséges, bájos, stb., a tapasztalati valóságban vannak s abból lesznek birtokunkká; ebből magától kínálkozik a követendő eljárás elve: az esztétikai magatartást elemezni szét, hogy sajátos alkata megvilágosodjék, aztán a tárgyat, amely ezt a sajátos viselkedést kelti, mert sehol se látszik meg olyan tisztán, mint ebben a viszonyban, hogy mennyire egymásnak megfelelő fogalom-pár az alany és a tárgy, hogy csak egy alanyra nézve van tárgy és viszont, s az esztétikai viselkedés elemzése mutatja meg a legtisztábban, hogy nem külön van valahol egy kész tárgy s az valami mechaniko-mágikus módon afficiálja az alanyt, hanem hogy úgy kell minden esetben az alanynak magának megalkotni azt a tárgyat, hogy igazán az legyen reá nézve: magával szembe-sített, *objiciált*, s ezzel a maga személyes valóságába beléhor-gonyzott korrelatív kiegészítő valósága saját magának.

Az esztétikai magatartást pedig jellemzi az az uralkodó vonása, hogy tisztán csak tiszta szemlélet, a munkától felszabadult ember tevékenysége; — ezt a felszabadulást is csak a valóságra forduló nagyon is komoly munka jutalmául kapja az ember, — itt van amaz érdektelenség forrása, melyet Kant óta annyit vitatnak az esztétikai viselkedés s a szépség magyarázóit s egyszersmind annak az egyszerű ténynek kulcsa, hogy annyit képes az ember esztétikai szemlélete tárgyává

emelni, amennyit a valóságból megértett, a természetből s az emberi lélekből, megértett azzal, hogy megvalósította gyakorlatában annak törvényeit. Annyira emelkedhetik oda, hogy mindez tisztán *jelenéssé* légiesedjék előtte.

Mert ez a *jelenés-volta* jellemzi az esztétikai tárgyat; az érzéki, anyagi dolog transparenszé nemesedik, a súlyos kő, a tánc, a dráma magával sodró lüktetése mind jelenéssé lesz, éppúgy, mint a viharos tenger vagy a mozdulatlan masszív hegycsúcsok, s amíg az esztétika erre az elemi tényre nem eszmél rá, hiába próbálja a szépet úgy rakosgatni össze „elemiből“, ahogy az öntudatos lelket a maga alkotásaiból az atomizáló lélektan, egyazon naiv önáltatással. Ez a szemléletalkotó látási mód az előfeltétele minden esztétikai tapasztalatnak s csak ezzel nemesednek esztétikai érték hordozóivá az ontológiai kategóriák, mint az egység a sokféleségben vagy a szimmetria s a többiek.

*

Ilyen szemléletekre mindenki képes, akinek funkciói rendszeresen működnek, — de a legkevesebb ember képes arra, hogy ilyen szemléleteit, ha még olyan élénkek és életteljesek is, valamely érzéki közegben, anyagi hordozóban, izomvetítéssel állandósítsa, — aki erre képes, az a művész, s ezzel az esztétika egyik legvitásabb kérdésének megadta egyszerű nyitját: a szépség kérdése s a művészet organikus magyarázata itt forrik össze organikus egységbe, s amit a művészi alkotás mindig nyílt titoknak maradó folyamatából komoly tudnivaló gyanánt az elmélet kiemelhet, azt ebben a természetes fényben sokkal tartalmasabb tényekből tudatosíthatja, mint a mindenféle misztikus homályba burkolózó lelkendezések valaha tehettek; a Böhm congeniális elemzéseai egyszerre lehellik a mélység hódító pathosát és az étheri finomságú gyökérszálak kiérzésére vivő belsőséget.

Egyszersmind a művészetek felosztására, erre a szintén izgatón bonyolult kérdésre is, természetes és egyszerű elvet nyert Böhm az esztétikai alkotás folyamatának elemzéséből. A hagyományos felosztás a tér- és időbeli művészetek sémájához tapad; hogy nem hatol előre a legmélyebb gyökerekig, mutatja *Dessoir* felosztási tervezete, melyet Böhm közöl (az *Aesthetik u. allgemeine Kunstwissenschaft* első kiadásából), mint a legkörültekintőbbet az idevágó elgondolások közül. A felosztási alapot Böhm a művész lelkéből kivetítendő inger természetében találja, amely — ha egyszer az egész testet egész testtel „utánzó“ *pantomimé* fokán túlra képes emelkedni a vetítés, — vagy a gégefő, vagy a kéz preformált pályáin ömlik ki s a művész intuíciója tévedhetetlen bizonyossággal engedi is a témát erre a neki való útra, — az egyikből kibontakozik az ének és a zene sajátos világa, a másiktól a rajz s az építés s a szobor, s a két sor fölött — logikailag, nem időileg — a

szó, mint amely a tiszta jelentést ismételni képes s ezzel magasabb egységbe foghatja a többi kifejező eszközöket s a scenikai művészetek formáival az élet legtartalmasabb ábrázolását adhatja.

Mert a művészi alkotás célja, *entelecheiája*, mindenütt ugyanaz: a jelentést, mely a művész lelkét eltölti, s amelyet éppen olyan világosan lát, mint a tudós a maga tárgyát, de sokkal tartalmasabban, mert egész szemléleti teljességét látja, mielőtt kivetítné magából, éppen ezzel a szemléleti üdeséggel belevetíteni a neki megfelelő érzéki közegbe, — ezért nevezte az Axiologia a művészt gyakorló filozófusnak, aki a jelentések értelmét tudja s azért képes ki is fejezni; nem a fogalmi ismeret elvont formáiban, hanem az élet lüktető mássában, — bizony, „égi mássában“, amivé egy négy soros dalocska éppúgy nemesedhetik, mint egy néhány vonalból álló rajz. A valóban ily „égi mássává“ akkor nemesedik az alkotás, ha a jelentés, amelynek egyedül van joga kifejeztetését várni a művésztől, megnyerte a maga *önformáját*: ez az így megteljesedett belső életforma ömlik belé az érzéki anyagba s ha odabenn megtörtént vele ez az örökre nyílt titok: az életfakasztás titka, akkor az érzéki formában csodálhatjuk erejét, mert az a megjelenési forma valóban magában rejti mindazt a nyílt titkot, amit az elemzés mindig azzal a tudattal kezdhet analizálni, hogy csak nagyon is hódolattal teljes és alázatos szívvel fogadott tapasztalatok tudatosítására vállalkozhatik, mikor esztétikai magyarázatba fog, — éppen ennek jutalmát kapja abban a nyereségben, hogy álértékeket le tud leplezni, az esztétikai gyakorlatban és álmagyarázatokat hasonlóan az esztétika tudományos próbálkozásaiban.

*

Az esztétika ilyen magyarázó elveinek igazolását láthatjuk az esztétikai kategóriák: a szép, a fenséges, bájos stb. értelmezésében, valamint az egyes műfajokéban, melyek közül Böhm mindenképp előtt és fölött a költészetet tárgyalja, a képzőművészeteket kevésbé; szándékosan hagyja ki érdeklődése köréből a zenét. Ebből a rendkívül gazdag és az élmény üdeségét lehellő részből csak egy kérdést lehet itt elővennünk, illusztrációjául a szellemnek, amely élteti az egész művet s azt bizonyítja, hogy a fogalmazás elvontságáig csak az képes érlelni a gondolatot, akinek tartalmas és üde szemléletei vannak, de aztán ezt a szemléletet — értelmezni is tudja a magyarázat természetének ismerete alapján, akkor aztán az ezernyi szemléletből igazán kikristályosul a jelentés tiszta értelmi alakja, mint a millió rózsalevélből a csöppnyi rózsaoaj, s mindeniknek íze, illata együtt van abban a csöppben. — Ez a tragikum kérdése.

Az esztétikának a tragikum kérdésében voltaképpen csak egy feladata van: mutassa meg, hogy hogyan lesz a tragikum esztétikai tárgyá. Ebben azonban az van elismerve, hogy valahol valakinek meg kell magyarázni a tragikumot, mint tény, amely ott van a valóságban, *mielőtt* az esztétikai ábrázolási kedv tárgyává tenné. S a magyarázat ugyancsak sokféle szál kielemezését követeli; mert íme: a hagyományos felfogás szerint, amely Aristotelesre épít, a tragikus hős bűnt követ el, tragikus vétséget, s ezért bűnhődnie kell; az első érdekelt tudomány tehát a kérdésben az etika. De az erkölcsiség s így a bűn kérdését döntően befolyásolja a nagy kérdés: követhet-e el bűnt az ember, van-e hozzá módja: van-e szabad akarata, ami nélkül nincs bűn? Ezzel pedig benne vagyunk a legforróbb metafizikában, s ha azt mondja valaki Spinosával, hogy az egyes ember csak buborék s az egyén csak a vízesepp beleveszése a végtelen óceánba, éppúgy kizárja világtól a tragikumot, mint aki a vallás nyelvén azt mondja, hogy ez a föld nem igazi hazánk, oda túl van az, itt tehát csak hazatérésről lehet szó — őszinte következetesség csak egyet mondhat erre: itt sincs tragikumnak lehetősége, amint a *Muraközy* érdekes tanulmánya (a Ravasz-émlékkönyvben) világosan mutatja is.

Az igaz és téves összezavarodásának ebből az őszobójából, amivé ezek a dúsan termő csirák elfajulni engedték a kérdést, Böhm az érték gondolatával nyitja meg a természetes kivezető utat. A tragikum egy magasabb rendű érték vergődését és szétomlását jelenti egy alacsonyabb érték támadására, s mi ezt a gyötrelmes látványt azzal a tudattal nézzük, hogy a szenvedő sorsában a mi sorsunk tükröződik, — a *végesség* mementója ráz meg benne, sehol olyan erősen, mint itt, a halál végzetszerűsége se ennyire, mert létünk értelme és igaz tartalma soha sincs megrázóbban megvilágítva, a villámfény erejével, mint mikor az a kozmikus hatalom nyilatkozik meg, amely az egyetlen értékes valóságot: a szellemiséget, veszélyezteti, pusztán azért, mert végességünk lerázhatatlan része, hogy ellene támad igaz mivoltának. Nincs abban egy szemernyi bűn se, ha a megtámadott magasabb rendű érték viselője, éppen, mert tudatában van ennek az értéknek s tehát felelősnek érzi magát érte, védekezik a támadás ellen, ha Bánk meg akarja torolni a feleségén elkövetett gyalázat-bűnét, — minél védtelenebb, annál inkább; ezt a védtelenséget emeli ki Böhm a félrevezető szempontok helyett; — a *hybris* gondolatával az a helyes csira él, hogy lehet megérdemelt szenvedés, amit az aránytalanság tapasztalata az értékesség és gyümölcsötzetése közt jogosnak minősít és igazságosnak; de kicsinyes dolog „hibák után szaglászni“ a tragikus hősben, mert ezzel a tragikum egzisztenciális és kozmikus fennsége „nyárspolgári mulatság“-gá alacsonyodik, amivé Aristoteles tette is. Az

ártatlan lélek is tragikus, sőt még inkább az, — Antigone, Desdemona, — s a való tény, mondja Böhm, az, hogy a két-féle érték összeütközésének látványakor az erkölcsi megítélés eszünkbe se jut; a szájalom és a félelem, amiben Aristoteles az uralkodó érzést megjelölte, sokkal mélyebb rétegből fakad: az értékelő tudat alapmegrendüléséből, melyet a vallásos vigasztalás enyhíthet, de nem volna oka eltörölni vagy gyöngíteni a tragikum tudatának elmélyítő jelentőségét.

*

Ime a gondolatrendszer alkatának és szerkezetének váza, melyet a leggazdagabb és legfinomabb esztétikai tapasztalatok töltenek ki étellel — s amely ezt a gazdag élménycsomót magyarázni is tudja. Mert a Böhm érdeklődése itt is, mint egész élete művében, amint maga nem egyszer elmondta jellemzésül, nem a részletek, a tapasztalat *bathosának* teljes és kimerítő összegyűjtésére irányult, bár, bizonyosra vehetjük, ebben a munkában is kitűnt volna, — hanem a tapasztalat gazdagságát éltető elvekre s az álláspontra, melyről igazán az egészet igaz összefüggései szerint lehet látni és azért magyarázni, nemcsak „szemlélni“.

S aki egész filozófiai kultúránkat s benne az esztétikai számotadás helyzetét ismeri, tudhatja, hogy nagyobb jótéteményt el se lehet gondolni, mint ha valaki éppen ennek az elvi látásra készítő s talán kényszerítő látási módnak ilyen végigmenő kifejtésével fordítja tekintetünket a végső fogalmak, a törzsfogalmak s a velök elvégzendő alapvetés felé, s ebben a tudatban szabad mondanunk, hogy egész filozófiai kultúránk megtermékenyítését várhatjuk a Böhm életművének ezen betetőző részétől, mert kíváncsivá teheti azokat is, akik a végiggondolás komoly vágyával talán nem forgatták könyveit, az alapvetésre, s filozófusnak ennél nagyobb és igazabb hatását nem lehet várni. Hátha aztán ezzel az érdeklődéssel megjön a kíváncsiság s vele a felelősség tudata arra is, hogy ami még ott várja megjelentetését a kézirati hagyatékban: a filozófia történeti, lélektani, logikai előadások s annyi más, egyszer szintén napvilágot lásson, s beleáramolhassék gondolatébresztő hatása a magyar filozófiai köztudatba.

Tankó Béla.

A művészetek felosztása Böhm esztétikájában.

A művészetek felosztása, a System der Künste, az esztétika legkiábrándítóbb fejezete. Leginkább mutatkozik benne az, amit az esztétika csődjének szoktak nevezni: annyira önkényesnek, fogalmi játéknak látszik és olyan keveset mond. Nemcsak a művészi érték szempontjából közönyösek, semmitmondóak rendszerint e felosztások, hanem gyakran még az egyes művészetfajokat sem jellemzik kellőképen. Így például Schelling a zenét az ideális-reális ellentétpárokhoz származtatott művészetek sorában a képzőművészetek közé illeszti, s a reális irányában legreálisabbnak mondja. Így nem lehet csodálkozni, hogy nem egy újabb esztétikus, mint Benedetto Croce, Giovanni Gentile, de Lotze is tagadja a művészetek felosztásának jelentőségét. Gentile szerint a technika kérdése. Esztétikai szempontból nem öt- vagy hatféle művészet van, hanem ezerféle, amivel arra akar utalni, hogy minden műalkotás külön műfaj, egyéni értékstruktúra. Nem ok nélkül vetik fel, hogy ahányféle szempont, annyiféle felosztás lehetséges. Még legszerencsésebbnek azok a felosztási kísérletek mondhatók, amelyek genetikaiak. Így Müller-Freienfels-é, aki Herbert Spencer nyomán muzsai és képzőművészetek csoportjait különbözteti meg, ahol az egyikben a tánc, a másikban az építészet lenne a többiek anyja. De az övénel is modernebb Hegel-é, aki történetfilozófiájában a művészeteket szellemtörténeti típusfogalmakként iktatja a fejlődés dialektikájába: a szimbólikus az építészet, a klasszikus a szobrászat, s a romantikus a zene. Így Spenglerig példát ad, hogy a merev műfaji felosztást hogyan kell történelmi tipológiai szempontokkal enyhíteni, s a genetikai és értékszempontokat a műfajakkal egyesíteni. S egyben példáját adja annak is, hogy lehetségesek e téren is termékeny megoldások, csak rájuk kell találni, illetőleg vállalni kell a problémával járó sokrétű módszertani feladatot.

Kényelmes ugyanis a művészetek felosztását illetően elfoglalt szkeptikus álláspont, de helyesen jegyzi meg Volkelt, hogy a szkeptikus állásponttal szemben ott a különböző művészetek ténye. Úgyannyira ott, hogy ha kezdetben örvendetes fejlődést jelentett a szép ideájától a művészetek konkrét világa felé fordulás, a művészetek felosztása, újabban any-

nyira áthelyeződött a hangsúly magára az egyes művészetek esztétikájára, helyesebben a művészettudományokra, hogy ma az esztétika központi feladatává az vált: igazolni kell, van-e hát valóban valami közös a sokféle, hangzó, színes, térformáló művészi munkájában, valami, ami „művészi“. Úgy hogy ma azért kezd minket érdekelni a művészetek felosztása, hogy megtaláljuk a közös gyökereket, hogy megmentsük a sajátos művészi érték világát. Enélkül a lékör nélkül, ennek a világnak a sajátlagossága nélkül az egyes művészetek elmélete pusztá technicizmussá, steril modorossággá változik, az illető művészetág magában, kiszakítva a „művészi“ jelentés egységéből, mindenkor speciális technikát jelent, mint azt Gentile felfedezi és kimondja.

Böhm Károly most közzétett önálló esztétikájának a fejlődés eleven vérkeringésébe negyven évi késéssel történő bekapcsolódásakor módszertani mérlegelés alá kerülő felosztási kísérlete azzal áll vagy bukik: eleget tud-e tenni a kettős igénynek, meg tudja-e magyarázni a művészetek különállását úgy, hogy ne szakítsa ki őket a közös értékstrukturából, olyan magyarázatát tudja-e adni a specializálódásuknak, hogy ez a magyarázat az egyes művészetekben az alapértékstruktúra jegyében legyen gyümölcsöző és mégis felvilágosítást adjon a sajátlagosságról is. Sokigényű feladat s Böhm, mint mindig, ezt is sokréteguen oldja meg. Korántsem az empiria egységet feladó leíró részletezésével, mint Volkelt, aki az érzékszervek szerinti felosztásból indul ki, ezt aztán a tartalomszerinti, valamint a megformálás, a használati cél s a látszólagos és valódi testiség szempontjaival egészíti ki. Csupán a logikai fogalmi szempontú felosztástól idegenkedik, attól, amely sem a fejlett, kialakult művészetektől, sem a művészetek kialakulásától, céljaitól, értékétől nem függ. (Volkelt nem csupán a tér és időbeli felosztást tartja ilyennek — amely nem azonos szerinte a látás és hallás érzékszervein alapuló felosztással — hanem még Kantnak a költészetben alapuló s valóban némileg ötletszerű művészet-felosztását is: szó, gesztus, hang, s ennek megfelelően gondolat, szemlélet, érzés. A művészet értékvilágához alapszempontokat szolgáltat, de szokása szerint anélkül, hogy a megpendített elemeket valamilyen értékstrukturában törvényszerű kapcsolatba hozná.)

Böhm ereje ebben a vonatkozásban is az, hogy mindig az esztétikai alapstruktúra lebeg előtte s mindent ennek részhangsúlyaként fejt ki, ír le. Ha, mint mindig, részleteiben itt is konkrét tudományos eredmények hasznosítása, azokkal egybehangolása adja megoldásai értékét, a végső betetőzést illetően mégis jelentkeznek a már elfelejtett német idealista metafizikai gyökerek következményei: az egyes művészetek egy bizonyos abszolút művészet részlethangsúlyaként szere-

pelnek s így szükség lenne egy egyetemes, egyesítő művészetre, amely az egész ember funkciójaként egyetemes világképet adna; ezt azután a művészeteket betetőző, legfőbb művészetben, a filozófiában látja.

Mindez félreérthetetlenül a Hegel—Schelling romantikus esztétikára mutat, természetesen a részletekben ennek minden fogalmi, metafizikai spekulatív jellegét levetközve. Illetőleg a Fichte-féle Én és Nem-Én dialektikájából előálló Egész-Én problémáját antropológiai, lélektani, fejlődéstörténeti alapon oldja meg, figyelembe véve az én organikus egészét. Amikor így rendszere e részében is a romantika termékeny felismerését hasznosítja, azt hogy a művészetben az én és a világ viszonyáról a világkép kialakításának nagy harcáról van szó, e helyes felismerés átvétele nem csökkenti rendszerének értékét, hiszen a filozófia épp azért tudomány, hogy fejlődésében számot vessen az előző kezdeményekkel s a problematika teljességével számolva fejlessze azokat tovább. Filozófiájának főértéke a koráig feltárolt problematika teljességének módszertani mérlegelése s továbbfejlesztése. Ha valamire, áll ez rendszerének most közzétett részére, amely ilyen kritikai úton továbbfejlődés.

Hogy milyen sokrétű és milyen körütekintő ez a problematika iránti érzék, azt legmeggyőzőbben talán a művészetek felosztásának kényes kérdésénél tapasztalhatjuk. A főprobléma számára akként jelentkezik, van-e olyan genetikai (psycho-historico-genetikai) megoldás, amely a művészeteket mint emberi funkciókat, az Én befogadó és kivetítő tevékenységéből magyarázza: tehát nem elégedve meg sem azzal, hogy a művészetek keletkezésében bizonyos egymásutánt állapítson meg, valamint azzal sem, hogy vannak a látást és vannak hallást igénybevevő, azon alapuló, arra támaszkodó művészetek; hanem azt kutatva: miért van az, hogy a megjelenítés ilyen differenciált formákban jelentkezik s vajjon mit jelent egyik vagy másik forma az Én világmegértése és önmegvalósítása szempontjából, mit jelent abban a folyamatban, amit a művészetteremtés és szemlélés alapstruktúrájaként kell megismernünk.

A művészet Böhm szerint az Én és Más párbeszédéből születő egységes jelentésű világkép. Vigyázni kell arra, hogyha a Más önformája az Én tevékenységében kölcsönformaként alakul, viszont a kölcsönformában ott rejlik az Én önformája is. A jelentés tartalma egységes egészben jelenik meg: ez az ő formája. A tartalom önállítása: a forma; viszonyuk olyan, mint az esszenciáé és az egzisztenciáé. A forma viszony, amelyben a tartalom alkatrészei egymással állnak. Minden tartalomnak van tehát neki megfelelő formája. Minden jelentés valósággá azáltal lesz s csak úgy állhat meg, hogyha önmagát állítja, azaz fenntartja; ez a jelentés tartal-

mához tartozó elválaszthatatlan actus s „ezáltal száll fel az Énegész mélyéből“, odavetődik az öntudat elé, amely a saját vetítőerejével felkapja s azzal neki formát, szemléleti formát ad. A jelentés formája ennél fogva nem más, mint a tartalom önállóságának szemléleti módja; a tartalomnak és az öntudat kivetítőerejének összehatása. A jelenés a megvalósult jelentést állítja elé, s ez a megvalósulás a geometriai, a fogalmi s a képzelet síkján áthaladva az érzéki síkon éri el a maga teljességét. Az indítás forrása a centrális sík, ahol az Ént a behatoló tárgy azonosságában megremegtette s ebből támadt az ezt jelző „érzés“. A tárgy és az én párbeszédében az Éné a vezetőszeret; amikor magát igenli, akkor *érzi* magát, s amikor a Mászt igenli, akkor a mászt *érti* s ennek alapján magát is *érzi*. A fantázia síkja az, amelyben az Én a maga funkcióiival felel a tárgy hozzá intézett kérdéseire. Hogy a kérdező tárgy megvalósuljon, új pályára van utalva: ez a pálya a látás és a hallás. Ami alakos az optikuson (tánc és rajz), ami alakatlan funkciói, érzés, az akusztikuson veszi útját (ének és zene). Az Én részéről eredetileg minden felelet a motorokban dinamikus közvetlenséggel vetődik ki: a táncal és énekkel s csak azután, ha emlékképpé vált, a látásban és hallásban ismétli apollói jelleggel, a kéz segítségével, a látottakat alakkal és a hallottakat (zeneszerszámon keresztül) a hanggal. Az érzékítés szervei a szem és fül. Az Én jelentései az akusztikuson, a Nem-én jelentései az optikusban valósulnak meg és a művész a kéz által vetíti az érzéki közegbe. A többi érzékelés csak járulékos szerepet kaphat, mert nem alakos. A centrális síkban, amely az Ént és Nem-ént magában foglalja, indul meg a folyamat, kettős ágon: az Én-ágán az érzés — indulatszó — hang, a Nem-Én ágán a jelentés — név — idom. Mindkettő az izmokba vivődik s onnan az érzéki síkba vetítve: lesz az Én-re vonatkozóan beszéd és zene, a Nem-Énre, Más-ra vonatkozóan: rajz, írás, festés, építés. Az érzékítés fordulópontja a fantázia síkja, ott kezd a logikai jelentés szóbeli vagy vonalas alakot ölteni. De hogyan lesz az érzés énekké, a geometriai koncentráció rajzzá. Az őszállat látványa egyrészt rajzot, másrészt felkiáltást váltott ki. Miért egyiket és miért másikat. A rajzban, a tárgy körvonalaiiban csak az objektív jelentés nyilvánult meg, míg az énekhangban a tárgy egészen elmaradt a kifejezésből s csak az Én rezdülése nyilatkozott meg. Tehát a hang az Én legsajátabb megnyilvánulása s mivel az érzés az Én legsajátabb állapota, ez csakis hangban történhetik meg adaequate. A rajz az Én visszaintése a tárgyhoz, amint az is némán intett felé. A szó a gégefőn, a jelentés a kézen át kerül érzéki síkba. Az érzéki síkban azután találkozhatnak újra s lehetnek hangzó képpé, szóképpé. Az azután az Én belső strukturájától függ és kiszámíthatatlan, hogy melyik fog dominálni. Az Én első kifejezése az indítás a gégefőbe,

amelyből az ének, majd felsőbb apollói fokon a zene sarjad; ellenben a Nem-Én kifejeződésének, projekciójának elemi útja a vonal, amely az izmokba viszi a megrendését s amelyből elsőfokon a tánc és díszítés, felsőbb, apollói fokon a rajz, plasztikai formálás és építészet születik.

Böhm az ötfázison áthaladó jelentésmegvalósulás értékvonatkozásaira igen finoman mutat rá. Az egy-egy síkon megrekedés veszélyezteti a művészi jelleget. Aki csak az izomprojekciót tudja jól elvégezni, még csak mester, virtuóz, aki csak a fantázia síkjáig jut el, csak ábrázoló s aki reflexmódon vetít, nem művész, mert az emlékkép-jelleg is fontos eleme az Én-funkciók egészében megjelenő tárgyi önformának. Hogy az áthaladás valamennyi fázison megtörténjék s az Én ne ragadjon meg egy-egy síkon önmagába roskadva, vagy a tárgyhoz tapadva, hanem hogy teljes önalakításban megszüljön, megalkossa a szabad, teljes önértékű világképet, ehhez bizonyos lendület, szenvedélyes érdeklődés szükséges. Ekkor nem elégszik meg féleredményekkel, hogy valóban lelkeből támadhasson a jelenés. Az Én e szorongatottsága számára azután csak két szabadulási pálya van a motorikuson át: az egyik a hangzó szalagokba, a másik a végtagokba, azaz a kifejezés eleve meghatározott módjai: a kiáltás és a taglejtés. Ezek a tények szolgálnak azután alapul az öntudatos és szándékos megnyilvánulásnak is. Amit a testi-lelki szervezet önkéntelenül használhatóvá tett, azt az utat követi a szándékos művészet. A végtagok célzatos megindításából ered a tánc, a hangszalagok célzatos megindításából az ének. Böhm Hirn-el szemben, aki ezeket az egyéni-érzelmeket közlő művészeteket lírának nevezi, a *dionysosi* elnevezést használja, amely valóban, tekintve, hogy az Én közvetlen megrendülését s a szenvedélyt, megindulást kell jelölnie, találó, elejét veszi a félreértésnek. (Amint megfigyelhettük, Böhm a művészetek differenciálódásának magyarázatában finoman vegyíti a történelmi és az egyéni lelki fejlődés mozzanatait). Ezekből a megnyilvánulásokból fakad a *theátrikum*, ha hozzájuk járul a másokkal megértetés, a közlés szándéka. A *mimosz*ból lesz a *pantomímia*, mint a dionysosi művészetek értelmes átalakítása, felhasználása a közlés céljából. Itt megjegyzi, hogy egész helyesen állítja Aristoteles, hogy a művészetek elve az ismétlés *μῆτις*. Utánzással tágul az Én-egész, lesz sajátunkká a Más.

A pantomímia egységéből azon a réven, hogy a szem és fül egyaránt a kéz konstruáló tevékenységét veszi igénybe, annak segítségével lesz egyrészt ábrázolás, másrészt hangzás (hangszereken). Az egyik néma, a másik idomtalan. Böhm ingadozik, hogy Hirn vagy Möbius elnevezését vegye-e igénybe, végülis a tényekhez ragaszkodva a pantomímiából eredt két művészetet *ábrázolásnak* és *hangzásnak* nevezi.

Az ábrázolás alapja a szemléleti szerkezet. Még mielőtt a jelentés a képzeleti síkon keresztül az érzékibe jutva élet-erőtelné meg, a logikai síkban értelmi alakot öltött, s a fantázia síkjában már ez a konstruált forma jelenik meg s ennek a formának megvalósulása a *rajz*, ezért gyökere minden ábrázoló művészetnek, ez minden tárgynak mintegy a hüvelyét festi meg. A gyermeknél a rajz az első; háromtól hat éves korig csak a körvonalakat huzza meg, árnyékolás és perspektíva nélkül. A *plasztika* rajz nélkül bizonytalan kapkodás csupán. A *relief* a tapintás és látás érzéki egysége. A tárgy élő belsejét azután a *szín* hozza felszínre; mint Böhm szépen mondja: „a szín a tárgyak csillogó hangja.“ Mikor azután az alakot és életmegnyilvánulást a környezetbe állítja be, akkor az *építészet*hez folyamodik. Ez bár emberi élet-szükségletből eredt, de geometriai szerkesztés lévén, hamarosan győzött az anyagon, fölébe kerekedett — mondja a genetikáit az értékszempontokkal egészítve ki, annak alárendelve.

Hasonlóképp ölt a tiszta *akusztikai sor* a kéz szerkesztő tevékenységével objektív jelleget, mert idegen anyagból csináljuk ki a *zenét* a kézizom segítségével. De a zenének, amely az emberi éneket objektíve produkálja, sincs más tartalma, mint az érzelmi megindulás.

Böhm szerint a két sor — az akusztikai és az optikus — nagyon is idegen, nagyon is részleges és nem felel meg az Én-egész egységigényének s így meg kell kísérelni, hogy az idomot hangzóvá s a hangot alakossá változtassa. Ezt teszi lehetővé a *szó* és *beszélő* művészet. Ez a merev jelen ábrázolásánál életre tudja kelteni az eltűnt múltat s a közelgő jövőt a futó jelenhez tudja bővíteni: egyszerre leír és elbeszél.

Most áttér a szó, a beszélőművészet műfajaira. Minthogy az objektív jelentés hangja a név (*επος*) a beszélő művészet egyik oldalon *epikus*, másrészt a szubjektív megilletődés hangja a *líra* s így objektív jelentést és szubjektív megilletődést egyaránt kifejez. Ez a rész Böhm művészetszemlélete értékhangsúlyokban leggazdagabb része. Észrevehető, hogy leggazdagabb élményanyaggal az irodalom szolgált neki. Megjegyzni, hogy a költészetnek akár idegent, akár bensőt ábrázol, mindig vonása az objektivitás: ezért stilusa mindig epikus. „A legszenvedélyesebb lírai ömlengésnek is apollói derült és objektív határozottságot kell lehelnie.“ De mert a tárgy megnyilvánulása a tárgy saját akciója, azért a beszélő művészetnek tartalma általában a cselekvés (dramatikus). Tartalmilag a beszélőművészet általában a cselekvés ábrázolása. Csupán formailag, a kezelés szerint, teszünk különbséget epikus, lírikus, dramatikus költészet között. Tartalmilag minden szó-művészet dramatikus. Kezelés szempontjából epikus; a tárgyi és alanyi hangsúly szerint objektív és szubjektív.

A művészetek egymásutániságukban mindig pótolni akartak valami hiányt, amelyet a megelőző fok megvalósítani nem tud. Böhm fogékonysága és szintetizáló hajlama itt áldozatává esik egyrészt az antropológiai funkcionáliszmusnak, másrészt a romantika abszolút művészet utáni sóvárgásának és kifejti, hogy a genetikai fejlődés minden felsőbbfokon pótolni akar valamit, ami az előzőből hiányzik és viszont ezért cserébe áldozatul kell adnia már kivívott eredményeket s így egyetlen művészet sem teljes; felmerül a mindent egyesítő művészet igénye. Már aggódunk, hogy a barokk és romantikus eszmény, a világdráma a maga tartalmi extenzívításában és formai heteronomiájában az, amiben eszméjét megszemélyesítve látja. Pedig időközben már a *l'art pour l'art*-ból kibontakozott purizmus az egyes művészetek sajátlagosságát hangsúlyozva, semmitől sem idegenkedett annyira, mint az ilyen összetételektől. Megérezve, hogy itt azután rendesen olyasmit kell pótolnia a másik művészetnek, ami az alpművészetből hiányzik. Például az újromantika retorikai verséből hiányzó zenei hangulatiságot melodramatikus zenekiséréttel pótolta. Ez azután azonnal feleslegessé, tilossá vált, amint a hangulatszimbólikus lírában megszületett a költemény saját hangulati zenéje. Ugyanígy idegenedik el a tiszta vonal művészete jegyében a grafika a színezéstől s viszont a festményből legszívesebben mellőzné a vonalakat a festő, festőileg színfoltokra akar támaszkodni. Wagner *Gesamtkunstwerk*-je a látványos revue-be kellett hogy torkoljon alapesztétikai tévedése folytán, amely a sajátlagosság, az egy művészetág, egy műfaj keretében kiteljesedő alakítás-hangulat helyébe az eszközök tarkaságától, vagy a tartalom extenzitásától vár valamit. Az értékelméleti irány is azt vallja, hogy míg a tudományos kutatás új és új eredményeket tár fel s így örökös törekvés az ideál felé, a művészi alkotás a maga lezártágában jelképe, szimbóluma az ideálnak, meg nem haladható a fejlődés következő foka által. Nem lehet csodálni tehát, ha Böhm a sor tetejébe nem a *Gesamtkunstwerk* drámáját teszi, hanem úgy dönt, hogy ezt az igényt a teljes világkép bemutatásával a filozófia képes csupán beteljesíteni, a maga szerkesztési ösztönében őrizve a művészt. Ez a felfogásmód nem áll messze Hegelétől, amely szerint a művészet átmenet, előkészítő fok a filozófia felé s ilyer lényegében Böhm a művészetek felosztásában s az abszolút művészet keresésében a romantikus idealista filozófia végső szükségképpeni következményeit vonja le. Ennek ellenére s ettől eltérően azonban mégis az alkotás és szemlélés antropológiai megalapozottságú és mégis értékhangsúlyú magyarázatával úgy tudja levezetni az egyes művészetágakat, hogy ezek a nála organikus egységben kiteljesedő ént és a kiteljesedő világképet szolgálják. Így rámutat arra a feladatra, amellyel

az értékhangsúlyú autonómia elvét s az egyes művészi hatások és művészetágak egyenlő jelentőségét valló modern esztétikának is teljesítenie kell. S megoldásai épp olyan tekintetben nyerhetnek ahhoz kiegészítést, amilyen tekintetben arra ez az irány legjobban rászorul: hogy a művészetek többféleségének magyarázatát tudja adni a genetikai és antropologiai szempontok figyelembevételével anélkül, hogy az alapérték-szemponthoz bármely mozzanatban is hűtlenné válna. A filozófiába torkolás, mint betetőzés a modern értékesztétikának a filozófiai értékmegalapozás igényével azonosítható: azzal a kötelezettséggel, hogy a művészi értékélményben elmélet és gyakorlat kiegészítik, tökéletesítik egymást, amire különben Böhm maga, Axiológiájában, amely az értékautonómia kérdésében a részletes esztétikánál figyelembe veendő, oly szerencsés kijelentésekkel utalt.

Baránszky-Jób László.

A klasszika-filologia mai állása Magyarországon.¹

A magyar klasszika-filologia mai fázisát egy elméleti vita vezeti be.² Kiderült azóta, hogy az akkor bizonyos éllel egymás ellen harcoló irányok jól megférnek egymás mellett, nehéz is őket külön tartani, és protagonistáik sokszor és a legjobb eredménnyel harcolnak a „másik“ mezőnyökben is. Sőt: *Alföldi* vagy *Kerényi* legsikerültebb dolgai éppen azok, amelyek többé-kevésbé mind a három célt egyszerre szolgálják; *Husztiban* együtt van a klasszikus szöveginterpretátor, fordító és humanista; *Moravcsik*, a byzantinológus egyszer-smind papyrologus is és i. t. Ilyen mezőnyt, mégis, — anélkül, hogy bármelyiküket értékelnök vagy kritizálnók, — hármat kell megkülönböztetnünk: a régi klasszika-filológiai mellett, amely a nyelv közvetítésével kifejezett antik hagyományra szorítkozva, a szövegismeretet hirdeti tudományunk

¹ A „klasszika-filologia“ neve — tudjuk — sokszor kifogásolt megjelölése ama tudósok tárgykörének, akik nálunk a görög-római ókort vallják eredeti vagy sajátlagos kutatási területöknek és akikről beszámolni kívánunk. Mégis egyéb (szintén támadható) megjelölésekkel szemben: itt, ahol nem tudományunk mibenlétét akarjuk definiálni, csak olyan szóra volt szükségünk, amely alkalmas legyen a kitöltendő keret képzetét felkelteni, jobbnak láttuk ragaszkodni ehhez a kopottságában hajlékonyabb megjelöléshez. Különbben mindazt, amit sajátos magyar viszonyainkhoz képest rajzunk hűsége érdekében fel kellett ölelnünk, — amúgyis tudományunk egyik megnevezése vagy definíciója sem fedhetné hiánytalanul.

² L. *Marót*, A klasszika-filologia válsága, Széphalom 1928, 37—44, majd: A mi ideáljaink, Egyet. Phil. Közl. (E Ph K) 1930, 199 kk.; *Kerényi*, Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok. E Ph K 1930, 20 kk. és u. o. 202 kk.; *Moravcsik*, Neonacionalizmus — nemzeti tudomány, Napkelet 1928, 850 kk., de főleg: Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok, Széphalom Könyvtár 1930; *Hornyánszky*, Görög Társadalomrajz, Acta Univ. Szeged 1931, 5 kk. — A vitán kívül v. ö. a dologhoz: *Förster*, A Magyar Tudományos Akadémia (= MTA) és a klasszikus ókor... 1883-ig, 1927; *Vári*, Klasszika-filológiánk, MTA Értekezések XXIV, 1927; *Huszt*, (a Magyar Z. szerkesztette) A magyar tudománypolitika alapvetésében 1927, 101—103; *Gyomlay*, 1926—27. évi rektori székfoglaló beszéde, Pécs 1928.

elengedhetetlen alapjának, a magyar célkitűzésű és a *transcendens*nek nevezhető óorkutatási mezőket. Meg kell különböztetnünk, mert a csoportok szerinti³ haladás nemcsak formai könnyítést jelent, hanem annyiban a rövideséget is szolgálja, amennyiben ezzel a renddel protagonistákat úgy mutatgatunk be, hogy jellemzéseik egyszersmind kereteket képezzenek, amelyek közt egy-egy pusztán megemlíthető név is valamit már mondani képes. A rövideséget viszont ama meglepő gazdagság is javalja, amellyel nálunk — igen közepes kezdet és lassan erjedő stagnálás után, — a klasszika-filologia csodálatosképen épp a mai nehéz korban virágzott fel.⁴ Felvirágzott annyira, hogy nemcsak a teljességre-törekvésről kellett lemondanunk, hanem ama külsőséges és igazságtalan korlátozásba is belekényszerültünk, amely csak az élő kutatókra engedte kiterjedni figyelmünket. Holott nem egy régi halottunk még „él” és irányt szab.

1.

A klasszika-filologia klasszikusan „filológiai” iránya — ismeretes — az „újjáteremtő megértés” filológiai alaptevékenységét elsősorban a ránkmaradt szövegek története, megállapítása (rekonstruálása), interpretálása és fordítása által gyakorolja. Mint ideálokat törekszik a görög-római kultúrákat megérteni és értékelni, ezen az úton formál történelmi képeket az antik életről; állandóan új és új képeket, mert hiszen a már elintézettnek látszó megoldások is még mindig újra és újra átértékelendők.

(A.) Ezért az irányért az élen, elméletben is, Förster Aurél harcol,⁵ Diels, Vahlen, Wilamowitz és a magyar Thewrewk tanítványa, akit — kezdeti metrikai⁶ és késői (görög) törté-

³ Mindenesetre: 1942 közepe körül az egyetemünkön tanított klassz.-filologia feltűnő határozottsággal volt ezekre a csoportokra elosztva. Kolozsvárt a katexochen filológiai, Budapesten a nemzeti vonatkozású, Szegeden a transcendens filologusok vezettek. A kevésbé markáns debreceni egyetem annyiban — formailag legalább — szintén Budapesthez csatlakozott, hogy görög-latin philológiai szemináriumma 1935-ben disszertációinak új sorozatát „A magyarság kapcsolatai a görög-római művelődéssel” címen indította meg.

⁴ 15 év előtt az optimizmust (jellemzően) még a „nem szabad elesüggednünk” jelszava jelentette! (Huszt, A magyar tudomány-politika alapvetése, 1927, 102. l.).

⁵ L. Wilamowitz—Moellendorff Ulrik báró emlékezete, MTA 1933, kül. 11 kk. és A filologia fogalma MTA, Értek. I. o. 1940 stb.

⁶ Moravek Endre bibliográfiája (1930) sajnos csak az 1901—1925-i évekre terjed.

nelmi⁷ érdeklődésétől eltekintve — elsősorban szövegkritikai és megértési problémák foglalkoztattak. Elismert szövegkiadásában⁸ és szövegkritikai parergáiban⁹ mindemellett óvakodik a formális és a tárgyi filológia elszakításától és (mindig Wilamowitz universalismusának szellemében) mint osztatlan egészet akarja a mult életet feltámasztani. A görög szellemiség termékeiből főleg a filozofiaiak érdeklik.¹⁰ Tanítványai közül Papp János platonikus, Visy József főleg retorikai kérdéseket tárgyaltak.

Szövegkritikusi irányához legközelebb áll — jóllehet kétségtelenül az (1940-ben) elhunyt Vári Rezső tanítványa, — Korzenszky Eleonóra, aki „e codice Laurentiano LXXV, 6“ egy Leges Poenales Militares c. görög traktatust adott ki,¹¹ míg a Vári-alapította Sylloge Tacticorum Graecorum c. kiadvány-sorozatban mesterével együtt Onasander-t készítette el.¹²

(B) Förster másik oldala felől áll von Arnim tanítványa, Ivánka Endre, akit különösen a platonizmus (újplatonizmus) és aristotelizmus polarizmusának az európai szellem életére gyakorolt hatásai foglalkoztatnak. Gondolatait és célkitűzéseit 1930 óta számos külföldi és hazai folyóiratban¹³ mutatta be. De jóllehet a görögkeleti (byzanci, orosz) és a nyugati szellemi élet, sőt a cartesianizmus és kantianizmus közti tensió is, végeredményben csakugyan az említett antik polaritástól van meghatározva és jóllehet szerzőnk e szálát szorosán fogja, bizonyos, hogy őt a (középkori byzanci stb.) theologiai korszakoknak természetszerűen a theologia útjain

⁷ V. ö. Thales és Apollodoros, Akad. Értes. 1920. Semináriumból került ki Szádeczky K. Samu értekezése: Áttelepítések és eltelepedések a görögök történelmében 362-ig Kr. e., Kolozsvár, 1941

⁸ Aristoteles, De anima libri III Bpest 1912 (magyar fordítással is) és De sensu et de memoria libri MTA, 1942.

⁹ Symbolae criticae, EPhK, 1906; Textkritische Betrachtungen zur Aristotelischen Schrift de sensu, Hermes 1938, 459 kk., Empedocleum, u. o. 1939.

¹⁰ Az aristotelesi ú. n. Parva Naturalia szerkezete és keletkezése, MTA Ért. 1932; Herakleitos kozmológiája, u. o. 1921, — Görög auctorokból c. cikksorozatában irodalmi kérdések megoldására is törekedett (EPhK 1920-tól Solon, Homeros, Aischylos, Aristophanes-helyek interpretálása).

¹¹ EPhK 1930, 155 kk. és 213 kk.

¹² Onasandri Strategicus, 1935. V. ö. hozzá Korzenszky, Phil. Wochenschr. 1932, 1 kk.

¹³ Legszerencsésebben talán az Aristotelismus und Platonismus im theologischen Denken, Westliche und östliche Theologie c. írásában, Scholastik 1939, 373 kk.

járó magyarázatai elfelé sodorják a most tárgyalt katexochen filologiai területtől.¹⁴ Szorosabban ezt, az auctorhoz tapadó, a filológiát — Wilamowitz-cal — interpretációnak tekintő irányzatot képviseli *Módi Mihály*, aki a *Pecz Vilmos* hatására és szellemében végzett trópusfeldolgozások után (Bakchylides, homerosi hymnusok, Batrachomyomachia, Hesiodos stb.) — főleg alexandriai költőket propagáló dolgozatokat, fordításokat, magyarázatokat,¹⁵ tankönyveket adott; és képviselik másfelől a már *Kerényi*¹⁶ olasz beszámolójában említett latinistáink: *Mészáros Ede*,¹⁷ *Jirka (Györkösy) Alajos*¹⁸ is, míg az ugyancsak említett *Révay József* és *Balogh József* azóta a filologia terén inkább csak mint fordítók jeleskedtek;¹⁹ bár azonfelül előbbi páratlanul tehetséges népszerűsítőnek, utóbbi épp olyan ritkaszerencés szerkesztőnek és kiadónak is bizonyult, aki főleg a Parthenon (vagyis a Klasszikus Műveltség Barátainak Egyesülete) kiadványainak kezdeményezésével és adminisztrálásával, nemkülönben számos külföldi előadás rendezésével szerzett érdemeket.

Rátérve (C) a klasszikusok mai „konjunkturáját“ nálunk is helyesen kiaknázó auctor-tolmacsolási jelenségekre: a *Parthenon* 1941-ben kezdeményezte vállalkozását s szép és jó kötetei sikerével máris túlhaladta a hasonló régebbi, de

¹⁴ Sokszor *Moravcsik* „nemzeti“ kutatásai (v. ö. 2. A), de sokszor egyenesen a történelem vagy a theologia felé; amint ez jól látszik a magyar középkor szellemi életére és a görög szertartás magyarországi jelentőségére vonatkozó vizsgálatainál. V. ö. pl. Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn (Or. Christ. Periodica 1942); stb.

¹⁵ Herondas élete és művei, Győr 1927; Kallimachos első hymnusa; Kleantes stoikus imája; Bion bukolikus költeményei; Pseudo-Moschos Bion siratása, u. o. 1930; v. ö. még Kallimachos első himnuszának kelte, u. o. 1935; Horatius és az alexandriai kori görög költők, 1935 is. — Jelentősebb alkotása nyilván a *Vértessy Jenő* fordításához írt magyarázatai (A görög bukolikusok, 2 köt. MTA, 1939—40).

¹⁶ La filologia Latina nell' Ungheria del dopoguerra, Gli Studi Romani nel Mondo III, 1935, 7 k. 1.

¹⁷ Azóta főleg a horatiusi satira sermojának vulgáris elemeivel (l. A horatiusi satira sermoja, Pécs 1932), Vergilius eschatológiájával (l. EPhK 1936, 268 kk. és 1941, 1 kk.) és Juvenalisszal foglalkozott (vö. EPhK 1937, 219 kk.).

¹⁸ V. ö. lentebb.

¹⁹ *Révay*tól Apuleius Arany szamarának régebben készült kitűnő fordítása újra („A regényírás mesterei“ c. vállalatban), *Baloghtól* Szent Ágoston Vallomásai a Parthenon kétnyelvű klasszikusai közt jelent meg (l. lent 22. j.).

vagy kevésbé mozgékony²⁰ vagy rövidebb lélekzetű²¹ próbálkozásokat. Az új vállalat egyébként bilinguis sorozata mellett (görög és római írók kiadásai, bevezetés, magyar fordítás és magyarázó jegyzetek kíséretében),²² — Parthenon Tanulmányok címen — kiad essayszerű dolgozatokat is a görög és római művelődés egyes ágaiból, elemeiből, ezeknek modern kapcsolatairól és vonatkozásairól.²³

De a Parthenon-kötetek példátlan népszerűsödését nyilván nem pusztán a szervezés, hanem elsősorban a szerencsés adottságoknak ama kedvezése is okozta, amelyet csak a közhangulat és a tehetségek megfelelő találkozásai jelenthetnek. Képzett és szerencsés fordítóink tömegéből²⁴ mint a legtevé-

²⁰ A MTA 1883-ban megalakított klasszika-filológiai bizottsága 1885-ben kezdte meg „Görög és latin Remekírók“ c. bilinguis sorozatát, sőt valójában már 1833-tól adott ki „eredeti textus“-sal magyar fordításokat. Ez a sorozat most is él s benne bilinguis vagy csak magyar szövegű klasszikusok mindmáig megjelennek. — A MTA újabban (1930) létesült Filozófiai Bizottságától alapított Filozófiai Könyvtár *Halasy Nagy József* fordításában, bevezetésével és magyarázataival Aristoteles *Metafiziká-ját* (1936) adta ki.

²¹ A *Kerényitől* 1935-ben megindított kétnyelvű „aranykönyvecskék“ sorozata, az *Officina* kiadásában, eddig Herakleitos *Muzsáit* (*Kövendi Dénes*, 1936); Horatius válogatott költeményeinek (1935, 1940) és Vergilius *Eclogáinak* (1938) régi és új magyar fordításait (*Trencsényi—Waldapfel Imre* összeállításában); 2 kötet *homerosi himnuszt* (*Devecseri Gábor*, 1939 és 1941); *Catullus összes költeményeit* (*Devecseri*, 1938, 1942); *Kallimachos himnuszeit* (*Devecseri*, 1942); *Epikтетos kézikönyvecskéjét* (*Sárosi Gy.*, 1942); *Ovidius Amores-et* (*Karinthy Gábor*, 1943) adta; többnyire *Kerényi K.* bevezetéseivel. Csak magyar fordításban (*Officina Ktár*) jelent meg *Platon, A lakoma* (*Telegdi Zs.*, 1941) és *Plutarchos, Caesar élete* (*Sárosi Gy.*, 1943).

²² Eddig megjelent kötetek: *Sophokles, Oidipus király és Oidipus Kolonosban* (ford. és bev. *Babits Mihály*); *Plautus, A hetvenkedő katona és Három ezüst* (= *Miles, Gloriosus és Trinummus*, ford. *Devecseri G.*, bev. *Husztai József*); *Aristoteles, Nikomachosi Ethika I—II*, (ford. *Szabó Miklós*, aki régebben *Aristoteles Politika-ját* is lefordította); *A papiruszok világából* (*Moravcsik Gy.*) 1942; *Szent Agoston Vallomásai I.* (a II. k. sajtó a., ford. *Balogh József*, 1943).

²³ Eddig megjelentek: *Halasy Nagy J.*, *A politikai tudomány kezdetei*; *Révay J.*, *Ókori író — mai olvasó*; *Borzsák I.*, *A latin nyelv szelleme*; *Szabó A.*, *Perikles kora*; *Kardos T.*, *A magyarság antik hagyományai* (mind 1942-ben).

²⁴ Mint filologus is említést érdemel a kitűnő literary gentleman: *Balogh Károly*, *Martialis fordítója* (1937), aki *Antik bronztűkör* címen (1940) ókori Baedekert adott a császárkori Róma életében eligazodni akaró, művelt közönségnek. V. ö. *Martialis és a régi Róma topográfiája*, *EPhK* 1940, 138 kk. is.

kenyebbeket név szerint is ki kell emelnünk *Csengery* Jánost, a kiváló veteránt, aki még az utóbbi években is teljes *Horatiust*, *Vergilius Aeneisét*, *Martialist* és főleg görög remekeket adományozott nemzetének (a 3 nagy tragikus 33 drámája után *Herondast*, *Homerost*, *Pindarost*);²⁵ és ki kell emelnünk még a pályája kezdetén már hasonló munkabírásúnak ígérkező *Devecseri* Gábort is.²⁶ Fordítóinknál egyébként a nemzetnevelő és a gyönyörködtető szándék általában erősebb szokott lenni az interpretálónál és így itt a lista folytatásától annál inkább eltekinthettünk.

(D) Ezzel a gazdagsággal szemben viszont — bevalljuk — máig sincs korszerű görög és latin tudományos szótárunk,²⁷ elhanyagolt területünk a tudományos auctormagyarítás,²⁸ hiányzik egy-egy, a teljes görög és római irodalmat felölelő magyar történeti összefoglalásunk;²⁹ igen szerény csak a nyelvészeti,³⁰ ókori történelmi³¹ és a klasszika-archeologiai³²

²⁵ V. ö. EPhK 1941, 318 kk. *Hesiodos-a* (*Theogonia*, *Erga*, *Aspis*) kiadásra készen áll a *Parthenon*-nál.

²⁶ Költői munkássága túlmege az *Officina* és a *Parthenon* könyvei közt említettek. Filologiai munkáiból A művészi tudatosság *Kallimachos* költészetében c. könyveeskéjét (*Magyar-Görög-Tanulmányok* 15. sz., 1941) említjük.

²⁷ Bár még publikálatlan eredményekkel, *Huszt* József vezetése alatt folyik a magyarországi középkori latinság szókincsének összegyűjtése. (Emnek mintegy mellékterméke: *Fludorovics* Jolán összefoglalása A magyar nyelv latin jövevényszavai, A M. Nyelv-tudomány Kézikönyve, 1. köt. 12. füz. 1937). Másfelől *Györkössy* (*Jirka*) Alajos évek óta dolgozik egy magyar-latin szótár elkészítésén.

²⁸ Nyent próbált régebben *Kallós* E.: *Megjegyzések és excursusok Archilochoshez*, *Ért. MTA nyelv és szépt.* XXII, 1.

²⁹ Talán az ógörög irodalom történetének a *Dézi*-féle Világ-irodalmi Lexikon-ban II, 782–790 megjelent vázlatát hasznosan lehetne kidolgozni. Egy római irodalomtörténetet évek óta *Huszt* József készít elő.

³⁰ V. ö. *Szidarovszky* János, A görög és latin nyelv hang-és alakana, Bp. 1932–35 és újabban: A latin nyelvrokonság kérdése, EPhK 1939, 129–143; *Szemerényi* Oswald. Kísérletek a görög *μῦθος* megfejtésére, EPhK 1936. A hetita-kérdés története és mai problémái, u. o. 1942, 11 kk.; A latin névmási ragozás történetéhez, u. o. 337 kk.; Az idg. l, r, latin folytatása, Bpest, 1941.

³¹ A *Hóman*—*Székfü*—*Kerényi* szerkesztette Egyetemes Történelem első, ókori kötete csak kisebb részben magyar szerzők próbálkozása. A görög történelemre vonatkozó önálló, tudományos munka alig is jelent meg. A rómaiakra vonatkozólag ebbe a kategóriába sorozható: *Dombi* József, *Perusia* ókori története, Bpest, 1932; *Szász* Béla, A *Gracchusok* és A római földkérdés története,

hozadékunk, csak valamivel több a filozófia-történeti,³³ míg a vallástörténelmi irodalomból, amely ma nálunk talán a leg-
gazdagabb, csupán kis rész sorozható a kutatásnak ebbe a
csoportjába.³⁴ Az viszont bizonyos, hogy úttörő feladatokra
alapítattva (1877-ben) és általában ennek a csoportnak szol-
gálva virul ma is a 67. évfolyamába lépett Egyetemes Philo-
logiai Közlöny (Archivum Philologicum) s ezt az irányzatot
szolgálják a Parthenon Közleményei (Évkönyvei), és a
Juventus, nemcsak mint a jövő generációt előkészítő, kül-
földön is elterjedt latin nyelvű ifjúsági lap, de bizonyos fokig,
mint latin stilisztikai törekvéseink melegágya is.³⁵

Bpest, 1935; *Heinlein* L., Megjegyzések Sulla dictaturájához a
római államrend fejlődése szempontjából EPhK 1939, 301—350 11.
Egyébként l. még 7. j. és 2 (C) alatt.

³² *Hekler* Antalnak, az 1940-ben elhunyt ókori művészettörté-
nészünknek *Láng* N. gondozásában most jelentek meg Válogatott
Kisebb Dolgozatai (MTA, 1942) Utána ma kb. egyedüli klasszikus
archaeologusunknak *Oroszlán* Zoltán maradt. Az ő újabb mun-
kásságából megemlíthetjük: A Szépművészeti Múzeum (= Sz. M.)
Antik Terrakotta Gyűjteménye, 1930; *Dobrovits* Aladárral együtt;
Az egyiptomi gyűjtemény, 1939 (benne a hellenizmus egyiptomi
alkotásai); A Sz. M. antik terrakotta gyűjteményének rhytonjai
(Az Orsz. Magy. Sz. M. Évkönyvének VII. k. 1937); Tanagránk
és társaik (nő-gyermek- és Pán-szobrocskák antik terrakotta-
gyűjteményünkben; u. o. 1942, 111—178. 11.) stb.

³³ *Kövendi* Herakleitosa mellett különösen az Aristoteles- és
még inkább a Platon-kutatásunk mondható élénknek. A szorosab-
ban filozófiáit nem is említve: Aristoteleszel főleg fordítók,
ú. m. *Halasy-Nagy* és *Szabó* Miklós; Platon-nal már többen: *Der-
csényi* Móric (Platon Theaitetosa egynémely helyének kritikai
magyarázata, EPhK 1930, 209 kk.; Exegetische Bemerkungen zu
Platos Theaitet, Hermes 1935, 404—423; Nouvelles Remarques sur
le Théétète de Platon, EPhK 1937 stb.), *Kövendi* D. (magvas tanul-
mányai közül Platon anyagelmélete az EPhK 1931 és 1932. évfolya-
maiban, egyebek az Athenaeumban és a *Kerényi*-féle Sziget II. és
III. kötetében jöttek), *Dékány* István (Athenaeum 1928 és 1929;
Parthenon, 1934), *K. Nagy* Dénes (Debreceni Szemle, 1940) és
mások is foglalkoztak, míg *Brandenstein* Béla báró a maga
Platon-könyvét (1941) egy megjelenés előtt álló teljes Platon-
fordítás bevezetőjének szánta. Plotinosból — szemelvények (Filo-
zófiai Könyvtár) után — teljes fordítást készít elő: *M.-né* *Techert*
Margit. — Általános értékű gyarapodásunk volt újabban *Halasy-
Nagy* J. könyve. Az antik filozófia, Danubia 1934, speciális jelen-
tőségű Prohászka Lajos tanulmánya A platonista Cicero, MTA, 1942.

³⁴ Talán *Kallós* E., Görög-római vallástörténet és mitológia
1937³ és *Trencsényi-Waldapfel* Imre hasonló című műve; habár
ezek pedagógiai célokkal is íródtak.

³⁵ A Bibliotheca Juventutis-ban jelent meg *Wagner* J. ügyes
kis szótára: Dictionarium rerum recentissimarum seu moder-
narum Hungarico-Latinum, 1937.

2.

Legtöbb kutatónk mégis, egy magyar-célú szintézis gondolatát tartva szeme előtt, a görög-romai kultúrákat a régi és új magyar művelődést hajtó, kinetikus energiáknak tekinti és ehhez képest elengedhetetlen alapul követeli az ógörög és latin filologia határainak a közép- és újkorira való kiterjesztését. E kutatócsoportnak elméletírója és alcsoportjainak kijelölője:

(A) *Moravcsik Gyula*,³⁶ a saját erejét a magyar-görög érintkezésekre összpontosította és ezeknek az érintkezéseknek két fázisát szokta megkülönböztetni: a honfoglalás előtti régebbi időket,³⁷ amikor a magyar föld, mint bizánci-szláv érdekszféra része érintkezett a görög világgal, és a honfoglalás utáni fázist, amikor a bizánci tudósítók a magyarsággal, mint a nyugati latin kultúrközösség legkeletibb tagjával mind sűrűbben foglalkoztak. Számos dolgozata, alig néhány mellékesebb kivételével, a magyar szempontból fontos bizánci történeti anyagot tárja fel és igyekszik azt megfelelő filológiai előkészítés útján a további kutatás számára értékesíteni. Ilyen részlettanulmányainak összefoglalását és eredményeit ma legjobban *Byzantinoturcica, I. Die byzantinischen Quellen der Gesichte der Türkvölker*, 1942. c. nagy munkája nyújtja,³⁸ amelyben a tőle hozott új anyagot, ennek teljes feldolgozását, az egyes forrásművek — eredet, egymáshoz való viszonyuk, forrásaik stb. szerint való — értékelését, a kézirati hagyomány teljes feltárását és minden kérdés irodalmát együtt lehet találni. A papiruszok világából c. bilinguis gyűjteménye (*Parthenon*, 1942), amelyhez terje-

³⁶ L. Napkelet, 1928, i. m.; Széphalom, 1930 i. m. és hozzá A görög és latin filologia magyar feladatai, EPhK 1933, 8 kk. Minden filologia és így a klasszika-filologia hungarológiai feladatvállalását is, már öelötte követelte *Zolnai Béla* (Magyarceélú filologia, *Minerva*, 1926), aki — messzebbmenve — azon az emlékezetes entretien-en, amelyet a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottsága 1936-ban Budapesten tartott, l. a *Vers un nouvel humanisme* c. kötetben, Paris 1937, 55—60. l.) az antikvitásszemlélet és felfogás koronként való változásainak a kényszerűségét is hangsúlyozta. (Teljesebb formában l. Az ókor-szemlélet változásai, *Szellem és Élet*, 1938, 5. szám).

³⁷ V. ö. *Aföldi*, A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete, *Budapesti Szemle*, 1926, 589. sz. 344 kk. és lentebb (C) alatt.

³⁸ Az ΟΥΤΤΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ (Magyar-Görög Tanulmányok = MGT) 20. száma. (A II. kötet, 21. sz., előkészületben). E mű eredeti (rövidebb) magyar verziója — A magyar történetírás bizánci forrásai címen — 1934-ben jelent meg.

delemben is csak a Hunt—Edgar-féle Loeb-kötetek hasonlíthatók, mint a filológia egész területét felölelő tanári és tudományos érdeklődésének az igazolása, egyetemi előadásokból nőtt ki. Különben ugyanezt az átfogóbb érdeklődést igazolhatja még Intézetének sorozata: a Magyar-Görög Tanulmányok is, amely egyaránt tartalmaz ó- és közép- ill. újjörög filológiai anyagot; és ezt igazolhatják a tanítványai. Ezek közé nevezetesen épp úgy tartozik a byzantinológus Gyóni Mátyás,³⁹ mint az ógörög ethnographiai és ókori görög-barbár kapcsolatokkal foglalkozó Harmatta János⁴⁰ vagy a mindkét, sőt egyéb irányokban is tevékeny Balázs János,⁴¹ Gráf András⁴² és a többiek, míg az újjörög szerzők magyarázójaként Horváth Endre⁴³ áll a vezér oldalán.

(B) A hungarologusok második alcsoportja — az Abel Jenőtől tört és Hegedüs Istvántól is követett ösvényen — a magyarországi latinságot és humanizmust igyekszik rekonstruálni. Megint úgy, hogy Huszti József, a protagonista, az ókort sem hanyagolta el⁴⁴ és az iskolájában nevelődő fiatal generációt éppúgy ráfogta az ókori filológiai problémák

³⁹ Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében, MGT 7. sz. 1938.

⁴⁰ Forrástanulmányok Herodotosz Skythikájához, u. o. 14. sz. 1941. stb. Hasonló irányban dolgozott Rozsály Ferenc is, A hippokratesi népmesmeret szempontjai, u. o. 18. sz., 1941.

⁴¹ V. ö. A gaza iskola Thukydides tanulmányai, u. o. 11. sz., 1940; Az ἐγκύκλιος παιδεία és a szofisták, EPhK 1942, 129 kk.

⁴² MGT 2. sz.; Antik hatások a korai bizánci irodalom etnográfiai tudósításaiban, EPhK, 1933. Ethnographiai tanulmányai közül legújabb: Hippokrates és az amazonok, EPhK 1942, 178 kk. *Alföldinek* is tanítványa; v. ö. Diss. Pann I. 5 (Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, 1936); Pannonia politikai földrajzához, EPhK 1936, 3 kk. stb.

⁴³ MGT 3. és 12. sz.; Görög históriás ének Mihály vajdáról, EPhK 1935, 378 kk., stb.

⁴⁴ Menandrosra és Terentiusra, Horatiusra és Ovidiusra vonatkozó régebbi dolgozatai jórészt az EPhK-ben és Budapesti Szemlében (1911-től), antik (irodalom)történeti vonatkozásuk pedig a Társadalomtudományban és a Budapesti Szemlében jelentek meg. V. ö. még Orazio nella letteratura Ungherese, az Orazio nella letteratura mondiale, 1936, La letteratura dell'età Augustea negli studi Ungherese, a Quad. Aug., Studi Stran. XIV, 1938 c. kötetben. (A La fortuna di Tito Livio in Ungheria c. összefoglalása most van sajtó alatt.) — Lefordította Marcus Aurelius római császár elmékedéseit (in semet ipsum) Bp. 1923. Szerkesztője — *Moravcsikkal* és *Baloghgal* — a Parthenon bilinguis könyveinek. Tan-könyvei is (Plautus, Plinius, Chrestomathia) az ókori vonalon hatnak.

művelésére is,⁴⁵ jóllehet a maga súlypontja nem oda, hanem a magyarországi késő-latin vonatkozásokra,⁴⁶ elsősorban Janus Pannonius személyének rekonstrukciójára esik⁴⁷ és mint iskolafőnök is ebben a humanista vonatkozásban volt legnagyobb hatása.⁴⁸ Őt vallja mesterének a máris nagy teljesítményekre visszatekintő *Kardos Tibor*, bár ez a termékeny kutató, úgy látszik — *Horváth János* ellenállhatatlan hatása alatt⁴⁹ — sokban inkább a magyar irodalomtörténet oldala felől áll;⁵⁰ őt a fiatal, de szépen induló ifj. *Horváth János*,⁵¹ és őt, mint humanista filologust, az a *Juhász László* is, aki mint szövegkritikus, a maga 1930-ban megindított, immár széles körökben ismert *Bibliotheca Scriptorum Medii Recen-*

⁴⁵ Impulzusokat és az EPhK-ben teret adott *Szabó Árpád*-nak (v. ö. különösen Horatius és a hellenisztikus irodalomtudomány, EPhK 1935), aki *Kerényitől* és a frankfurtiaktól is tanult; *Borzsák Istvánnak* (v. ö. A latin nyelv szelleme, Parthenon 1942; Cicero-interpretációk, EPhK 1942, 188 kk.), aki *Kerényitől* is gyarapodott, *Alföldinél* is dolgozott (Diss. Pann. II, 6.; Ornamenta R-E, 35. félkötet, 1939, 1110–1122. 11.); *Szemerényi Oswaldnak*, akit mint nyelvészt már említettünk; (*Polednik*)-*Péter Gyulának* (A méhek szaporodásának antik irodalma EPhK 1936; *Kyklops*-tipusok, u. o. 1941, 241–270. 11.) és i. t.

⁴⁶ L. például Platonista törekvések Mátyás király udvarában, *Minerva Ktár*, Pécs 1925; *Andreas Pannonius*, Itáliába vetődött magyar karthausi házfőnök egy codexéről, *Magyar Könyvszemle*, 1929, 137 k. és 1939, 97 kk.; és lent ifj. *Horváth J.* tanulmányát.

⁴⁷ Janusról eddig egy nagyobb monográfiát (*Janus Pannonius*, Pécs 1931) és különféle parergonokat publikált (*Janus P. és Anjou René*, *Minerva*, 1929; *Humanista kézirati tanulmányok*, *Acta Univ. Szeged*, 1934, stb.); gondozta, bevezetéssel és jegyzetekkel látta el *Hegedüs István*, *Janus Pannonius költeményei* címen összegyűjtött hagyatékát (MTA, 1938); stb.

⁴⁸ Értekezések a magyarországi latinság köréből c., 1939 óta szerkesztett sorozatában (kiadja a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem Latin Filológiai Intézete) eddig 6 szám jelent meg.

⁴⁹ A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931 és *Az irodalmi műveltség megoszlása*, *Magyar humanizmus*, 1935.

⁵⁰ *Humanista irányú: A magyar humanizmus kezdetei*, *Pannonia* 1935–36 (v. ö. *Waldapfel Imre*, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, *Irodalomt.* 1933, 15 kk. hasonló irányulását is!); filológiai feladatot old meg: *Callimachus Experiens Attila-jának* stb. kiadása (*Juhász Bibliotheca-jában*), 1932; a klasszika-filológiára néz: *A magyarság antik hagyományai*, *Parthenon*, 1942; és i. t.

⁵¹ *Colanus püspök és a Vita Attilae*, 1941; *Andreas Pannonius Canticae Canticoorum kommentárjának forrásai*, EPhK 1942, 257 kk.

tisque Aevorum c. kiadvány-sorozatával,⁵² jóllehet messze esik tanára humanista működésének főirányától, mégis azt a legsikeresebben egészíti ki.

Vége, bár csak lazább szálakon fűzvék a klasszika-filológiából kinőtt magyar humanizmus-kutatáshoz, nem lehet általában magyar humanizmusról anélkül beszélni, hogy néhány külön- és önálló kutatóknak nevét is meg ne említsük. A főleg kezdeményező és meglátó *Thienemann Tivadar*⁵³ mellett az átfogó szellemű *Zolnai Béla* ismételtén foglalkozott a magyar (főleg nyelvi) életben mutatkozó klasszikus hatásokkal⁵⁴ és modern stílfarmáknak ókori gyökereivel.⁵⁵ A jószemű *Koltay-Kastner Jenő* teljesen olasz oldalról jövő orientációt hozott a kutatásába.⁵⁶ A fáradhatatlan *Turóczi-Trostler József*⁵⁷ germanisztikai, a rendkívül sokoldalú *Gáldi László* pedig romanisztikai beállítottsággal⁵⁸ tudott a magyar művelt-

⁵² A sorozatnak a magyarokon kívül vannak olasz, angol, német, spanyol stb. munkatársai s eddig 30 számot tartalmaz, köztük olyan (XII—XVII. sz.) olasz írók latin-nyelvű munkáit, mint Antonio Bonfini (*Rerum Ungaricarum Decades* 4 kötet), Callimaco Experiente, T. Vesp. Strozzi, Giovanni de Ravenna, Naldo Naldi, Galeotto Marzio; és olyan magyarokét, mint Béla király „Anonymus” jegyzője, Oláh Miklós, Istvánffy Miklós, Szerémi György, Verancsics Antal. További kötetek előkészületben. Ez a kiadói munkásság, a humanista kutatás internacionális jellege vitte mindenesetre *Juhászt* 1934-ben az Academia Humanistica-nak vezetett egyesülés alapításának gondolatára is, bár ennek munkásságát a közbejött események gátolják. — Szerzőnek kisebb humanista és szövegkritikai érdekű, legtöbbször latinul írt értekezéseit itt mellőzhetjük.

⁵³ V. ö. A szabadgondolkodás első nyomai hazánkban, *Minerva*, 1922; *Kódexirodalmunk eredete*, u. o. 1923; *Mohács és Erasmus*, u. o. 1924; és lentebb (D).

⁵⁴ V. ö. *Magyar stílus* (Mi a magyar?, 1940) és *Szavak sorsa*, *Magyar gondolatformák* (Minerva, 1940).

⁵⁵ L. Magyar Biedermeier, é. n. 102 kk.

⁵⁶ Ilyen irányú tanulmányai a Pannonián kívül a *Minerva*, *EPhK* (főleg 1932 és 1933), *Győri Szemle* (1933) és a *La Rinascita* c. firenzei olasz (1939, nr. 5, 10—55 ll.) folyóiratokban jelentek meg. V. ö. még *Romanismo e Umanismo nella Cultura Ungherese*, Roma 1938. Ezekon kívül egy XVI. sz. névtelen római krónikájából lefordította Cola di Rienzo életét (Bp. 1942), akivel többször foglalkozott (v. ö. Cola Rienzo és a magyar renaissance kezdetei, *EPhK*, 1942 143 kk.).

⁵⁷ Jellemző újabb munkái: *Ének a barátságról*, 1937 (mint ennek továbbvitelét v. ö. *Marót*, *Amicitia*, *Acta Univ. Szeged*, 1939); *Keresztény Seneca*, *Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből*, *EPhK* 1937 és külön; stb.

⁵⁸ Főműve eddig: *Les mots d'origine néo-greque en roumain à l'époque des Phanariotes*, 1939 a *Moravcsik*-féle *MGT*-ban (9. sz.).

ség latin és görög elemeit kereső kutatásoknak is hasznára válni. Végül még *Várady* Imre hatalmas, a latin szellemiség útjait kutató összefoglalását sem hagyhatjuk említetlenül.⁵⁹

(C) Túl a hungarologia érdekszféráján, az egykorú római imperiumot is legszorosabban érdeklí: nagyvonalú Pannonia- és Dácia-kutatásunk. Főleg azért mindenesetre, mert kivételes tehetségű *Alföldi* Andrásunknak hazánk római multját illető vizsgálódásai a római birodalom egész, megfelelő korszakára olyan fényt vetnek, amelynél most mind a tudományos világ jobban-látni-tudni tanulgat.⁶⁰

Alföldi oeuvre-jének jelentőségét és kutatásának titkát legvilágosabban a szerencsésen adott és utánozhatatlan egyéni ötvözetének elemeiből, összetételének felbontása által pillant-hatjuk meg. Ő ugyanis mindenekelőtt valami sajátosan meg-elevenítő filológiai vénával a pénzekben, ezekben a történelmi szempontból előtte meglehetősen kiaknázatlan forrásokban rejlő utalásokat tudta újszerű történetírása számára kihasználni. Jellegzetesen értette, hogy kell a szövegek, feliratok és papyrusok anyagával szembesített numizmatikai anyagból a mult rekonstruálásához hiányzott történelmi aranyat kiszítálni.⁶¹ Keze alatt a jól megnézett és felértékelt pénzekből és érmeiből közvetlen elevenséggel lépett elő a N. Konstantintól a VI. sz. közepéig terjedő idők római imperiumának az az új képe, melyet különös színnel a pogánynak maradt Róma senatori rendjének a keresztény császárság elleni reak-

⁵⁹ La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria, Roma, 1934.

⁶⁰ Hatásának mélységét legjobban talán a Cambridge Ancient History (CAH) XII. kötetének egyes, másoktól írt fejezetei (10. 12. 16.) illusztrálhatják.

⁶¹ V. ö. különösen Die Hauptereignisse der Jahre 253–261 n. Chr. im Orient, im Spiegel der Münzprägung (Berytus, IV., 1937) és Die römische Münzprägung und die historischen Ereignisse im Osten, zwischen 260 und 270 n. Chr. (u. o., V. 1938). A még eszközlendő történelmi kiaknázás inkább csak jelezve van: a Seiscia címen, e pénzverde anyagából kiadott alapvető fontosságú és teljes corpusnak szánt, hatalmas forrásrostálásaiban (I–II, IV–V. füz. 1931–1940, a M.Numizmatikai Társ. kiadása); számos, a Gallienus kora történetéhez a huszas évektől — német és angol folyóiratokban — közzétett numizmatikai tanulmányában (pl. Die tribunitia potestas des Kaisers Probus és Die Anerkennung der Mitregentschaft des Magnus Maximus, Blätter f. Münzfreunde LVIII, 1923; Zur Kenntniss der Zeit der römischen Soldatenkaiser I/II Ztschr. f. Numismatik, 1927/28; The numbering of the victories of the emperor Gallienus stb., Numismatic Chronicle 1929; Die Besiegung eines Gegenkaisers im J. 263, Ztschr. f. Numismatik XI., 1930); stb.

ciója fest alá.⁶² S numizmatikájából nőttek — lényegileg — azok a szinte már „ex nihilo“ rekonstruáló fejezetek is, amelyekkel a CAH XI. és XII. köteteit,⁶³ vagy a vallás-⁶⁴ és irodalomtörténet⁶⁵ területeit gazdagította. Am ennek a történetírásnak más, további vonásaihoz csak egészen különös talajbagyökerezettsége, az a tény adhatja meg a kulcsot, hogy a numizmata studiumai egy „provinciabeli“ magyar ember lelkében jegecesedtek. Egy lélekben, amely otthonos természetességgel visszhangzott e föld minden messzebb eső — archaeologiai és részben politiko-historiai — kérdései irányában is. Így lett *Alföldi* archaeologusa is a magyar földnek, aki a pénzeken túl, minden pannoniai és dáciai emléket, elsősorban feliratokat⁶⁶ és archaeologiai leleteket is⁶⁷ tudott történelmileg értékesíteni. Végül azonban természetesen: ezt a skálát és erőből-tellést, asszociációinak ilyen burjánzását, lelki visszhangjának ekkora érzékenységét, azt, ami nem engedett megállást az érme és az archaeologia szaktudományos ered-

⁶² L. különösen 1941-ben a M. Numizm. Társ.-ban tartott előadását: A kontornialérmek, A rómvárosi pogány nagyurak félreismert propagandaeszköze a keresztény császárság ellen. Táblák, Bp. 1942. (A szövegrész sajtó alatt).

⁶³ XI. köt.: gótok, dákok Dácia és Pannonia középpontjából nézve; XII. köt.: a római birodalom krízise a Rajnától a Fekete tengerig fenyegető inváziók következtében.

⁶⁴ Az Isis szertartások Rómában a IV. sz. keresztény császárai alatt, 1937 (angolul is, Dissertationes Pannonicae II, 7). — V. ö. Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe, Mttgen d. D. Arch. Instituts, Röm. Abt. 49, 1934 és Insignien und Tracht der römischen Kaiser u. o., 50, 1935.

⁶⁵ V. ö. Der neue Weltherrscher der vierten Ekloge Vergils, Hermes 1930, 369 kk.

⁶⁶ Epigraphica c. sorozatát a Pannonia 1935. évf.-ban kezdte, az Archaeol. Értesítő 1939, 40. és 41. évfolyamaiban folytatta, majd V. részét a Budapest Régiségeiben, 1943-ban publikálta. A sorozat mint a Mommsen—Domaszewski-féle Corpus új kiadása számára készülő pannoniai feliratok gyűjteményének előmunkálata tekinthető.

⁶⁷ V. ö. például: Tonmodel und Relief-medailleurs aus den Donauländern, Laureae Aquincenses I, 1938. A szorosabban archaeologiai, tehát az ókor historia-filológiai vizsgálatát legfeljebb messzebről érintő kutatásait, bár gazdagságának ezek is igen jelentős összetevői, (v. ö. pl. Eine spätrömische Helmform u. ihre Schicksale im germ.-röm. Mittelalter, Acta Archaeol., Kopenh. V, 1934 és Zum Panzerschmuck der Augustusstatue von Primaporta, Röm. Mttgg. 52, 1937, 48 kk; vagy pl. Chars funéraires Bacchiques dans les provinces occidentales des l'empire Romain, L'Antiquité Classique 1939, 347 kk.) nem részletezhetjük.

ményeinél, hanem őt egészen különös klassziszú, Mommsenre emlékeztető történetíróvá avatta, — mindezt csak a teremtő (megelevenítő) képzelet egészen kivételes adománya engedhette meg vállalni. Csak ezzel vállalhatta földünket, mint általában Pannoniát és Dáciát, sőt: mielőtt Pannonia és Dácia volt s azután is;⁶⁸ és e provinciák korának Rómáját, mint élet- és főleg államformát, sőt ezt szintén előző és következő korszakaiban is.⁶⁹ S csak ezzel az átfogó intuitív képességgel válhatott lehetségessé, hogy minden, amit a források hazánk római multjáról és e kor Rómájának életéről a szakembernek vallottak, nála nem maradt izolált megfigyelés, hanem mint feltűnően odaillő rész illeszkedett be egy új, nagyszerű szintézisbe. Ez a szintézis viszont távolról sincs „ki” Pannoniának a Nagy Konstantinos előtti száz évben vitt viláгурalmával, Gallienusnak igazi arcával, a — Konstantinos és Konstantinápoly alapítása után csak erősödött (és a

⁶⁸ A CAH érintett fejezetein túl l. Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, Ungarische Bibl. Berlin—Leipzig, I/II 1924/26; A honfoglalás előtti Magyarország kutatásainak mai helyzete, Budapesti Szemle, 1926; Pannonia viláгурalma, u. o. 1930; Magyarország népei és a római birodalom, M. Szemle Kincses-tár, 1934; Studi Ungheresi sulla Romanizzazione della Pannonia, Gli Studi Romani nel Mondo, II, 1935 267 kk.; Tracce del Cristianesimo dell'epoca delle grandi migrazioni in Ungheria, Studi ungheresi sul tardo impero, Quaderni dell' Impero, Roma e la provincie 2., Spoleto, 1938; L'affermazione della Romanita in Ungheria, Corvina, 1939; Zur Geschichte des Karpatenbeckens im 1. Jh. v. Chr., Ostmitteleuropäische Bibliothek, 37, 1942. (= egyik fejezete ilyirányú főművének:) Budapest története I. Budapest az ókorban, 1942, amelyet Tompa Ferenczel és Nagy Lajossal együtt írt. — A román-dák kérdést is érintő harcok dolgozatai közül l. A gót mozgalom és Dácia feladása, EPhK. 1929/30; Dacians on the southern bank of the Danube, Journ. of. Roman Studies, 1939; Daci e Romani in Transilvania, Bibl. d. M. Corvino 1940, No. 9; Dákok és rómaiak Erdélyben, Századok, 1940, 129—180. — Eredményeit összefoglalja Die Römer in Ungarn, Europäischer Wissenschaftsdienst, 1943. (sajtó a.).

⁶⁹ Amennyiben erre az aktuális helyzet jobb megértése végett szükség volt, vagy amennyiben kérdéseik további, néha inkább már csak elméleti érdeklődést tudtak benne felébredtetni. Így vehető ebbe a kategóriába — a Mitteilungen, Römische Abt.-ból fentebb idézett dolgozatokon kívül —: Die theriomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen, Jhb. d. d. Arch. Inst., Arch. Anzeiger 1931, 393 kk. (a Romulus-monda és az itáliai totemállatok kérdéséhez is); A tarchan méltóságnév eredete, Magyar Nyelv 1932, 206 kk; Medvekultusz és anyajogu társadalmi szervezet Euráziában, Nyelvtud. Közlem. 1936 (a római társadalom alapjához is), stb.

VI. sz. közepéig érezhető) — senatori pogány reakció markáns, új világképet jelentő vonásaival;⁷⁰ nincs „ki“ azzal, ami eddig fel van építve. Nyilvánvaló jelek utalnak rá, hogy mindez *Alföldi* építő látomásában csak a felső emeletet alkotandó és mint ilyen sincs még minden részletében kész;⁷¹ a fundamentumot a keresztény császárok alatt élő pogány Róma nagyszerű épületéhez az egyeduralmi gondolat első római jelentkezéseinek kell majd egykor szolgáltatniok.

Am *Alföldi* oeuвреjének ez a részletes analizise azt is alkalmas már megértetni, hogy és miért tudott ez a felette gazdag és szuggesztív tudós nálunk szokatlanul népes (mert filologusokból ill. archaeologusokból, hungarologusokból és historikusokból egyaránt rekrutálódó) iskolát teremteni, és hogyan sorozhatta be ebbe az iskolába nemcsak a vezetésére bízott fiatalabb nemzedék legértékesebb tagjait,⁷² hanem már beérkezett hazai⁷³ és külföldi tekintélyeket (G. J. *Kazarow*, F. *Gerke*, E. *Groag* stb). is. E kutatóknak befogadó keretétől indította mindenestre, már 1932-ben, a *Dissertationes Pannonicae* két sorozatát,⁷⁴ amelyben — többek közt — a *Laureae*

⁷⁰ A már említetteken kívül v. ö. még különösen: *Die Vorrherrschaft der Pannonier im Römerreiche und die Reaktion des Hellenentums unter Gallienus*, Frankfurt 1930; *The reckoning by the Regnal Years and Victories of Valerian and Gallienus* (J. R. *Studies* 1940); *Zu den Christenverfolgungen in der Mitte des 3. Jhundreds* (*Klio* 1938, 3); *La Grande Crise du Monde Romain au IIIe siècle* (*L'Antiquité Classique* 1938); stb.

⁷¹ Az eddig felépült részlet azzal kezdődik, hogy Konstantinos Rómát otthagya, jobban felszabadíthatja a pogány tradíciótiszteletet (V. ö. *Hoc signo victor eris*, *Pisciculi in mem.* Dölger, 1—18 11, és főleg készülő összefoglalása első fejezetét is: N. Konstantin megtérése és a pogány Róma, amely olaszul a *Bibl. della M. Corvino*-ban fog megjelenni, folytatódik a századokra kihatóan igazolható birodalmi eszme életén át, és kihangzik a középkori ún. Róma-eszmében.

⁷² Részletproblémáit dolgozták ki: *Juhász Györgyi*, *Kovrig Ilona*, *Kerényi András* stb. Tanítványai közül már önálló kutatók *Radnóti Aladár*, *Szilágyi János*, *Nagy Tibor*, *Dobó Árpád* és különösen: *Borszák István* (aki *Husztinak* is), *A. Brelich* (aki *Kerényinek* is), *Gráf András* (aki *Moravcsiknak* is tanítványa) stb.

⁷³ *Nagy Lajosról*, *Paulovics Istvánról* stb. lentebb szólunk.

⁷⁴ „...sind in erster Reihe in den Dienst einer planmässigen Zusammenfassung der Denkmäler und Schriftquellen der Geschichte und Kulturgeschichte Ungarns in der vor- und frühgeschichtlichen Zeit gestellt. Sie dienen aber auch der Donauländischen Forschung in weiteren Rahmen und verschliessen sich auch nicht vor der Behandlung von allgemeinen Problemen“, — írja róluk a *Verzeichnis der bis August 1940 erschienen Bände der „Diss. Pann.“*, *Mit Auszügen aus den Rezensionen c. kiadványa.*

Aquincenses memoriae Valentini Kuzsinszky dicatae kötetei is megjelentek.⁷⁵ Mintha tehát valóban egész működésével csak Mommsent akarta volna igazolni, hogy a dunavidéki fiatalság biztosabban vezethető be az ókor történetébe Pannonia és Dácia régiségeinek és feliratainak útján, mint Marathonon és Salamison át.⁷⁶

Ennek az irányynak mértékét és értékét — mégis — legjobb hőmérőként⁷⁷ a hazai klasszika archaeológiának Pannonia és Dácia felé való párhuzamos elfordulása mutathatja. A „régiek“ közül az utóbbi években szinte teljesen a hazai, ú. n. provinciális régészet szolgálatára adta erőit Láng Nándor, Juppiter Dolichenus pannoniai kultúszát illető vizsgálataival.⁷⁸ Hasonlóképpen foglalkoztatják *Oroszlán* Zoltán a provinciális archaeologia területének bizonyos művészi problémái: a Museo dell'Impero látogatói őáltala ismerik az 1907-ben Dunapetelén kiásott, Mucius Scaevolát ábrázoló síremléket.⁷⁹ Rajtuk túl viszont már úgyszólván minden archaeolo-

⁷⁵ I, 1938; II, 1 1942, 2 sajtó alatt.

⁷⁶ V. ö. Láng N., Kuzsinszky Bálint, Arch. Ért. 1938, 117 kk. — *Alföldinek Bibliographia Pannonica* című, a rómakori Magyarország és a népvándorlás kutatásának új irodalmát kritikai megjegyzésekkel kísérő összeállítás, amelyet a Pannonia hasábjain 1935-ben kezdett, ma a VI. kötetnél tart (Diss. Pann. sor. II. no. 17, 1941).

⁷⁷ Jellemző mindenestre, hogy teljesen európai filológusunk *Kerényi Károly* is (I. 3) mély érdeklődést táplál a pannoniai archaeologia kérdései iránt. L. Die Göttin Diana in nördlichen Pannonien, Pannonia, 1938, 203 kk.; Vom heutigen Stand der Illyerforschung, Rev. d. Ét. Balkaniques, 1936; Trasitus und Sedatus, über eine vermeintliche und eine problematische antike Gottheit, u. o. 1938.

⁷⁸ A M. Nemzeti Múzeum Juppiter Dolichenus-keze, Károlyi Á. Emlékk., 1933, 325 kk.; A brigetioi Dolichenum, Klebelsberg Emlékkönyv 1925, 99 kk. és németül: Das Dolichenum von Brigetio, Laureae Aqu. II (sajtó a.). A Diss. Pann.-ban a Juppiter Dolichenus kultusz emlékeinek és feliratainak corpusát készíti elő. — Egyéb a pannoniai archaeologia körébe vágó dolgozatai: A M. N. Múzeum Nemesis-torzója, Berzeviczy Emlékk., 1934; Római rokokó bronzszobrocska az aquincumi múzeumban, Budapest régiségei XII, 1937.

⁷⁹ L. Arch. Ért. 1932/3, 44 kk. — Hasonló publikációja még: Athene és Hephaistos ritka mithosza a Székesfővárosi Múzeum egy római kömlékén, u. o. 54 kk. V. ö. Állatalakos kulcsnyelek Pannoniában, Adatok a brigetioi bronzöntő műhelyek működéséhez (olaszul is), Dolgozatok (Travaux) Szeged, XVI, 1940. — Ugyanígy vannak *Hekler* másik tanítványának, *Erdélyi Gizellának* is pannoniai tárgyú, archaeologiai dolgozatai (pl. Aeneas menekülése, egy székesfehérvári dombormű, stb. Arch. Ért. 1934, 49 kk.).

gusunk csak a hazai régészetet műveli és gyarapítja. A veteránok, mint *Finály Gábor*⁸⁰ éppen úgy, mint főleg a fiatalabb nemzedék: *Nagy Lajos*, *Tabán*, *Ulcisia Castra*, *Intercisa*, az óbudai *Cella trichora* ásatója, az *aquincumi mumiáról* szóló, feltűnést keltett disszertáció szerzője⁸¹ és az „*Organo a Mantici di Aquincum*“-nak⁸² rekonstruálója; *Paulovics István*, *Savaria*, *Brigetio*, a *camponai Mitraeum*, a *cirpi-i* és *nógrádverőcei* erődművek ásatója, *Intercisa* monográfusa⁸³ és újabban *Dácia* keleti kincsének kutatója;⁸⁴ vagy akár a legfiatalabbak is, ú. m. *Nagy Tibor*,⁸⁵ *Dobrovits Aladár*⁸⁶ és különösen az egészen új ösvényeken járó, *Banner János* alföldrégészeti iskolájából kinőtt *Párducz Mihály*,⁸⁷ (kisebbséget nem is említve).

⁸⁰ Legújabbban a magyarországi latin nyelvű helynevek összegyűjtésével is foglalkozik (v. ö. EPhK. 1942, 57—76 ll.).

⁸¹ Diss. Pann. I, 4; 1935. — További, az *aquincumi kőfaragó iskolájáról* szóló dogozatai az *Archaeologiai Értesítőben* és a *Pannoniában*; egy, a *Colonia Agrippensis* kereskedőinek *aquincumi sorsára* vonatkozó a *Germániában* jelent meg, és i. t.

⁸² Az *aquincumi orgona* — *Die Orgel von A.*, *Az Aquincumi Múzeum* kiadása, 1934. (Az *orgona irodalmát 1939-ig* l. Bp. Székesfőv. Könyvtár „*Aquincum irodalma*“, 76. l.).

⁸³ A *dunapentelei római telep* (*Intercisa*), *Arch. Hung.* II.

⁸⁴ *La basilica di S. Quirno nell'antica Savaria*, *Corvina* 1938, no. 3; *Il Campidoglio di Savaria* — *Szombathely*, u. o. 1940, 223 kk. További fontosabb publikáció: a *MNMúzeum rómaiakori gyűjteményének leírása* a *Vezető* 1938, 51—130. lapjain; ezenkívül *Dionysosi Menet* (*thiasos*) magyarországi római emlékeken (*Arch. Ért.* 1935, 54 kk. és 1936, 1 kk.); *Római művésznév Brigetióból* (*EPhK* 1932, 183 kk.) és *Római kisplasztikai műhely Pannoniában* (*Pannonia*, 1935) című dolgozata.

⁸⁵ L. az újonnan kiasott ú. n. királydombi *amphitheatrum* előzetes ismertetését: *Corvina*, 1942; a publikáció előkészületben. Tőle való *Aquincum* vallástörténete, a *Budapest Története* I. kötetében.

⁸⁶ A római császárkori *Osiris-vallás* megértéséhez, *EPhK* 1933/34; A *székesfehérvári Múzeum* „*nilusi jelenet*“ domborműve, *Szépművészet* 1942, 11 kk.; *Egyiptomi kultuszok emlékei Aquincumban*, *Budapest Régiségei* XIV, 1943. Az ú. n. thrák lovas problémájához szól — *Fehér Gézának* a „*madarai lovas*“-t illető felfogásával szemben (= a görög lovas hős = a heroizált halott; ahogy *Buday Árpád* is gondolta) —: *Folia Archaeologica* (sajtó a.).

⁸⁷ A régebbi dolgozatait összefoglaló *A szarmatakor emlékei Magyarországon* I (*Archaeol. Hungarica* XXV. 1941; a II. r. sajtó a.) elsőnek törekszik kimutatni a római provincia befolyását, — a *Nagy Alföldön* át *Pannoniát* és *Dáciát* összekötő kereskedelmi útméntén —, a szarmata, kelta-illyr, dák népek anyagára (v. ö. pl. a provinciális téglasírok *Csongrád* közelében lelt fautánczatát, kisipari tárgyak beáramlását, stb.). Ugyanitt azonban arra is rámutat, hogy a *jazyg törzsek* (25—40 közt) a késő hellénisztikus ötvösművészetnek gyönyörű darabjait hozták ide magokkal.

(D) Végre: ennek a kutatási iránynak a negyedik, újra szorosabban hungarologiai alcsoportja az antik örökségnek a magyar szellemi életre gyakorolt hatását nézi. Idetartoznának valójában Horváth János már fent (B) célzott studiumai, Kardos új könyve és nyelvünk alakulásának pontján Zolnai Béla kutatásai magyar szó- és gondolatformáink latin meghatározottságáról. Népszerűsége ennek az alcsoportnak mégis tulajdonképpen a régi szempontokkal dolgozó összehasonlító filologia lezárult korszakaiban, 1890 körül volt zenitjén, amikor a „Horatius és Kazinczy“-féle elmélkedések bősége jelezte virágzását.⁸⁸

Igy csupán az egész főcsoportról annyit még, hogy amint az orthodox filológiának az Egyetemes Philologiai Közlöny, úgy volt nemrég nálunk ennek a „humanisztikus-provinciális“ iránynak organuma a Pécselt 1935-ben Koltay-Kastner Jenőtől alapított és egyideig Kerényi-vel együtt szerkesztett Pannonia c. folyóirat⁸⁹ (főleg négy első évfolyamában), míg a Hekler halála után Alföldi kezébe átment Archaeologiai Értesítő is, szinte teljesen a történelmi és archaeologiai Pannonia-Dácia-kutatás szolgálatába állt. S hasonlóképpen: amint az interpetáló filológiát az Akadémia, a Parthenon és az Officina bilinguis kiadásai, úgy kívánják az Officina „Képeskönyvei“ (többek közt) a hungarologiai irányt is, erősíteni.

3.

Kutatóink harmadik csoportja az antikvitást mint „jelentőtörténetet“ nézi, vagyis a görög-római életet (amely erre belső értékei szerint kétségkívül alkalmas), valami transcendens plusz — „zweiter Gegenstand“ — által modern kultúránknak elhanyagolhatatlan összetevőjévé avatja. Ezt a „pluszt“ illetőleg van a kutatók közt bizonyos eltérés s ezért itt is lehet két alcsoportról beszélni, bár végeredményben egyre megy, hogy „zweiter Gegenstand“-nak — szubjektívebben — a magunk egyéni existenciáját valljuk-e avagy ilyennek — objektívebben — az „idegen tárgykörökből“ vehető új szempontokat nevezzük meg. Egyre megy, mert az adagolható „második elem“ akár így, akár úgy, csak a filologus szűrő

⁸⁸ Már Försternek A MTA és a klasszikus ókor c. értekezése kiemeli 25 k. l., hogy a klassz.-filol. bizottság szervezéséről szóló 1893-ban elfogadott javaslat szerint a bizottság feladatává tételt többek közt: (V. pont) „A classicus irodalomnak a magunk irodalmára való hatásának kiderítése“ és (VI. p.) „A magyarországi latin irodalom terén való kutatások és publicatiók“.

⁸⁹ Az ugyancsak Pécselt 1922-től megjelenő *Minerva* (szerk. Thienemann Tivadar) csak mint a magyar szellemi élet történetének egy részével, alkalmilag vagy közvetve foglalkozhatott a görög-latin elemek és a humanizmus kérdéseivel.

egyéniségének a függvénye lesz („ein jeder lernt nur was er lernen kann“): a kutató én tudatával csak közvetlenebbül, de misztikusabban; ama tudományterületek kiemelésével, amelyeket egy-egy egyéni adottság magáévé asszimilálni és a maga filologus-exisztenciájának elemévé felitatni képes, közvetve, de racionálisan, — ugyanazt az egy dolgot jelöljük meg. Megmaradtunk az alcsoportokba osztás mellett, mert e szétválasztással a tudomány felfogását illetően — hitünk szerint — mégis talán aláhuzunk bizonyos árnyalati különbséget.

(A) Az előbbi irányban *Kerényi* Károly, külföldön is legszélesebb körökben ismert, rendkívül termékeny kutatónk⁹⁰ vallja,⁹¹ hogy a kutató öntudata (existenciája), ez a „művészi“ elv, bizonyos fokig, fontosabb a tárgy „tudományos“ tanúságtevésénél: Nietzsche filológiája legyen a filologus ideálja.⁹² S valóban ennek, a — sok tekintetben a W.F. Otto, K. Reinhardt és Leo Frobenius tudományfelfogásaival is egyező — felfogásnak tengelyéhez vannak szabva a „Sziget“ szabad kötetei (1935-től I—III); újabban az idegen nyelvű, Amsterdamban megjelenő *Albae Vigiliae* (=A. V.) c. sorozat

⁹⁰ Régebbi dolgozatait és a szakembernek talán legemlékezetesebb könyvét is: *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Bedeutung* 1927, mint egy lezárt korszakának útjelzőit, itt mellőzhetjük. Ő maga ennek a korszakának jelentőségét — a római ókorkutatása határai közt — *La filologia Latina* c. idézett; ezt kiegészítőleg pedig különösen *Gedanken über Dionysos*, *SMR* 9, 1935, 11 kk. és *Dionysos und das Tragische in der Antigone* (*Frankfurter Studien*, XIII, 1935) c. dolgozataiban jelezte. Munkásságának egy oldalát fent (77. j.) már bemutattuk.

⁹¹ *Apollon, Studien über antike Religion und Humanität*, Wien—Amsterdam—Leipzig 1937 c., gazdag és változatos tartalmú gyűjteményes kötetének előszava mondja: „Es kommt nicht immer bloss auf das Methodische und Stoffliche, sondern manchmal auch auf die geistige Haltung an: auf die Selbstbesinnung und die Bewusstheit des Forschers von den tiefsten Gründen und den höchsten Forderungen seines Gelehrtendaseins. Dann wird auch eine streng methodische Beschäftigung mit dem wissenschaftlichen Gegenstand zugleich zu einer Art des Meditierens, da die menschliche Existenz überhaupt gleichsam als zweiter Gegenstand in sie miteinbezogen wird.“

⁹² Az idézett kötetben: *Über Krise und Möglichkeit der klassischen Altertumswissenschaft* c. program (eredetileg *Europ. Revue* 1937) ezzel a még világosabb és jellemzőbb vallomással végződik: „Die klassische Altertumswissenschaft darf die Gefahren einer Selbstbesinnung und einer Betonung ihrer künstlerischen Komponente, durch die sie *Nietzsche würdig* sein kann, nicht länger scheuen; gerade weil sie als Wissenschaft eine Höhe erreicht hat, wo sie von ihren Grenzen zwar jeden Scharlatanismus abwehren mag, nicht aber den *belebenden Geist grosser Dichter und Philosophen*.“

darabjai (eddig 15, 1940—42); és ennek a felfogásnak alapján állva felejtette ki szerzőnk kétségkívül, azt a legjelentősebb erőfeszítését is, amellyel a görög és a római vallás sajátos stílusát igyekezett megragadni. Most célzott főműve különben először olaszul — *La religione antica nelle sue linee fondamentali* címen (Bologna, 1940) — jelent meg, de már első német kiadásában⁹³ szerző egy régebbi tanulmányával bővült,⁹⁴ amely a mitosz mibenlétét kutatta. (Ő a mitoszban valami, a filozófia és a művészetek előtt járó ősműfajt lát, amely mint a költészet és a zene, mellékesen, nem-ezt-akarva, „megértetni“ is tud mindenesetre, csak éppen pusztán „magyarázatnak“, amint szokták, nem tekinthető). S ez a tanulmánya — egyfelől — az újabb dolgozatok egész sorát vonta maga után; dolgozatokat, amelyek részben a mitosz-felfogás lélektani alapjait mélyítették el,⁹⁵ részben nagyobb mitológiai témákon, az így nyert elképzelés használhatóságát próbálták ki és e közben szerzőjük kollaborációjára vezettek a kitűnő zürichi psychologussal, C. G. Jung-gal.⁹⁶ Másfelől Kerényi mitosz-felfogásából, mintegy ennek bátorítására, adódott a gnosishoz, mint egy a mythológiához hasonló, sui generis műfajnak a megpillantása is;⁹⁷ ami végül az antik misztika meghatározásainak a kereséseig vitte.⁹⁸

E kutatás módjából és kiterjedéséből érthető, hogy Kerényi a fiatalabb nemzedékre nagy és nemcsak a filologusokra szorítókozó hatást gyakorolhatott. Követői közül mi itt csak a filologusokat s ezek közül is csak a legjelentősebbeket említhetjük meg. Szabó Árpád rajta át jutott a frankfurti iskolá-

⁹³ Die antike Religion, Eine Grundlegung, Amsterdam—Leipzig; 1940 óta két kiadásban.

⁹⁴ Was ist Mythologie, Europ. Revue, 1939, amihez v. ö. Die Geburt der Helena, Mnemosyne 1939 is.

⁹⁵ V. ö. a lélek pythagoreus és orphikus felfogásáról szóló tanulmányait is; Pythagoras u. Orpheus (Albae Vigiliae 2. kiad.).

⁹⁶ V. ö. Jung-Kerényi, Das göttliche Kind, A. V. 6/7; Das göttliche Mädchen u. o. 8/9; Einführung in das Wesen der Mythologie Amst.—Leipzig 1942. Ide tartozik bizonyos értelemben: Kerényi—Lanckoronski, Der Mythos der Hellenen in Meisterwerken der Münzkunst, A.—L., 1941. (Arethusa alakjával kapcsolatban); Kerényi, Das Aegaeische Fest, A. V. 11 (Goethe Faust II. tengeristen jelenete mint mythológiai példa); Labyrinth-Studien (A. V. 15). Legújabban das Geheimnis der hohen Städte c. tanulmánya is (Europ. Revue 1942): az itáliai magasfekvésű városokban megvalósult mythológiát pillant meg.

⁹⁷ L. Mythologie und Gnosis címen kiadott két előadását, Eranos Jahrb. 1940/41 és A. V., 14. sz.

⁹⁸ A Das Aegaeische Fest-en kívül v. ö. még Der grosse Daimon des Symposion (A. V., 13.) és Hölderlins Mysterien, Zürich és Neue Schweizer Rundschau 1942.

hoz (WF. Otto, F. Altheim) és Frobeniushoz;⁹⁹ az ő neveltje Angelo Brelich, ez a félolasz magyar kutató, akinek működése is e szerint oszlik meg;¹⁰⁰ az ő (majd Huszti) tanítványa, a szép reményekre jogosító fiatal latinista, Szilágyi János György¹⁰¹ és i. t. S az idősebbek közül is: sokat köszönhetnek neki Nagy Ferenc,¹⁰² Waldapfel Imre,¹⁰³ bizonyos fokig Borzsák István,¹⁰⁴ sőt — éretten már — Kövendi Dénes is; akikről fent szóltunk.

(B) Végül a másik, inkább árnyalatban, mint lényeg szerint különböző, „objektívabb“ alcsoport elvszerűen követeli ott, ahol az antik anyag megkívánja, az idegen tudás-területek tanulságainak termékenyítő felhasználását. El tudja képzelni, hogy az ilyen területekről nyerhető tanulságok által az egyéniség methodikája tökéletesülhet és a tárgyak megértése fokozódhatik. Így vállalja mindig új, korszerűen változó szemléletek lehetőségét követelve és engedélyezve, többek közt e sorok írója: elsősorban az antik vallástörténet és költőmegértés legkülönfélébb feladatait.

(Lezárva 1943, február).

Marót Károly.

⁹⁹ Kerényi hatása főleg vallástörténeti dolgozatain érezhető, amelyek az Archiv f. Religionswissenschaft-ban, Frobeniusnál stb., de itthon is, az EPhK-ben jelentek meg (Atlas, 1936, 179; Lustrum, 1938, 374 kk. hozzá 1939, 191 kk.; Az olympiai Hórák, 1940, 65 kk.). Másirányú a Perikles kora, Parthenon 1942.

¹⁰⁰ Róla l. már 2. C, *Alföldivel* kapcsolatban, továbbá: Pannónia, 1936, 32 kk. és 80 kk. — Több dolgozata jelent meg a SMSR hasábjain olasz nyelven.

¹⁰¹ Atellana. Tanulmányok az antik színjátszásról, (olaszul is: A. Studi sull'Arta Scenica Antica) Bp. 1941.

¹⁰² Kisebb dolgozatain kívül újabb tanulmánya: Auctor περιήρους EPhK. 1935, 363—378. ll.

¹⁰³ L. fent (1) is. WF. Otto és Kerényi hatásától ihletve írta a Görög és római mythológiát, 1936. V. ő. még többek közt Christophorus (Mahler-Emlékkönyv, 1937) és legújabban Lucian and his Surroundings (Oriens Antiquus, M. Előázsiái Társaság Évk. I, 1943, sajtó alatt).

¹⁰⁴ V. ő. többek közt: Megjegyzések Plautus Mercator-ához, EPhK 1937, 212 kk.

¹⁰⁵ A gondolatot, hogy hazai klasszika-filológiánk mai állását térképezzük, egy külföldi oldalról megnyilvánult kívánság adta. Jelen dolgozatunk mégis, valójában teljesen új célra, az anyagban rejtőzőnek felismert abszolút és magyar tanulságoknak megsejtésére készült, tehát mind a feldolgozási mód, mind az adatok tekintetében más és több, mint ama kívánságnak a megelégitése.

Adalékok a magyar filozófia történetéhez.

Fogarasi Pap József levele gr. Teleki Józsefhez.

Erdélyi János hatalmas munkával összegyűjtött és megírt magyar bölcsélet-története, sajnos, félbeszakadt a XVII. századbeli magyar filozófiai irodalom ismertetésénél s azóta sem akadt senki, aki komolyan rászánta volna magát arra, hogy az ő művét folytassa. Pedig nagy hézagok teszik szinte lehetetlenné azt a törekvést, hogy a magyar szellem fejlődésének folytonosságát kimutathassuk. Különösen áll ez a megállapítás a XVIII. századbeli magyar filozófiai irodalom sorsát tekintve; erről a korról nemhogy kimerítő ismereteink volnának, hanem még az elégséges forráskutatás és előmunkálatok is hiányzanak.

Az a néhány tanulmány és kisebb értekezés, ami eddig a hiányokat igyekezett pótolni, alig pár sorban emlékezik meg például *Fogarasi Pap József* tanárról, a marosvásárhelyi református kollégium egykori professzoráról, akinek egyénisége és bölcséleti munkássága sokkal több figyelmet érdemelne; azok sorsának részese volt ő is, akik nem tudtak próféták lenni saját hazájukban. A külföld azonban számon tartotta őt, mint ismert és megbecsült, sőt kitüntetett tudóst.

1744 augusztus 26-án született Szászvároson.¹ Tizenhat éves fővel már a tudományokban búvárkodott: nyelveket, teológiát, mennyiségtant, természetrajzot és filozófiát tanult Enyeden, hol Ajtai-Abód Mihály volt mestere, aki elsőnek tanította Erdélyben a Wolff-féle filozófiát. Enyed után öt évi külföldi tanulmányút következett: Basel, Oderafrankfurt, Groningen, Franeker és Utrecht voltak az állomásai. Utrechtben Hahn és Hennert professzorok bizalmasa volt és az indiai alkirály fiának nevelője, akinek fényes ígéretekkel tetéztet meghívásait, hogy tanárnak menjen Indiába, alig tudta elhárítani. Burmann Ferenc avatta pappá, míg Hennertnél filozófiából nyert doktori címet. Erdélybe visszatérve néhány

¹ Életére nézve lásd: 1. Weszprémi István: *Succinta Medicorum* ... 1787. IV. k. 201–204. 2. Szigethi Mihály: *Fogarasi élete*. Felsőmagyarországi Minerva, 1832. 604–627. 3. Konez József: *A marosvásárhelyi ev. ref. collégium története*. 208–231.

évig Szászvároson lelkészkedett, míg 1779-ben a marosvásárhelyi református kollégiumba hívták meg a mennyiségtan katedrájára. Öt évig működött itt, állandó kapcsolatot tartva a külföld tudományos köreivel. 1784-ben tudományos munkásságának elismerése képen II. József császár pesti egyetemi tanárrá nevezte ki a logika, metafizika és ethika tanszékeére. Jellemző Fogarasi visszahúzódó természetére, hogy nem nagy örömmel fogadta a magas kitüntetést, ami őt az egyetem első protestáns tanárává tette volna; állását nem is tudta elfoglalni, mert két hónappal kinevezési okiratának² kézhezvétele után negyven éves korában meghalt.

Fogarasi irodalmi munkássága főleg pályatételek megszerkesztésében merült ki. Tíz különböző tárgyú, főleg filozófiai és theológiai kérdéseket taglaló tételt dolgozott ki, melyekkel a seelandi Flessing tudós-társaság, a leydeni akadémia, a berlini királyi akadémia, a harlemi tudós-társaság és a leydeni Stolpianum legatum gondnokai által kitűzött érmekeket és jelentős pénzüsszegeket nyert el a külföld tudományosságának elismerésén kívül. Utolsó pályatételének bevégzésében, melyet a berlini királyi akadémia tűzött ki, megakadályozta korai halála. Doktori disszertációján kívül írt még halotti verseket és kéziratban is maradt *Elementa Philosophiae Naturalis* címen egy munkája. Műveinek jegyzékéhez, melyet Konez József állított össze idézett munkájában, még annyi hozzáfűzésünk van, hogy található a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában négy köteg kézírata;³ valamennyi Marosvásárhelyen tartott előadásainak jegyzete. Mindnyája latinnyelvű és a Wolff—Leibnitz-féle filozófiát tárgyazza. — Található még ezen kívül az Erdélyi Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában egy kézirat ilyen címen: Fogarasi Pap József — Néhai prof. Uram az eredeti nagy fundametumos erőről írt és a berlini akadémiától arany medalyt nyert elmékedésének summája. Ez negyedik pályatételének magyarnyelvű kivonata.

² Az okmány másolata és kísérőirata Fogarasi sajátkezű jegyzeteivel a M. T. A. levéltárában M. Irod. Lev. 4. r. 11. jelzet alatt. Közölte Konez József i. munkájában.

³ 1. *Praelectiones Metaphysicae quae in Ill. Coll. Ref. Agropolitanae sunt habitae* a Cl. Prof. J. F. Phil. Prof. *Onthologia*. — 79 4 r. lap. 2. *Praelectiones Cosmologicae* a Cl. Josepho Pap Fogarasi *Philosophiae et Mathematicum Professore* anno 1780 *Agropoli habitae*. — 26, 16 4 r. lap. (Egyh. és Böles. 4 rétt. 13. sz.) 3. *Praelectiones Logicae quae in Ill. Colleg. Ref. Agropolitano sunt habitae* a Cl. Prof. J. F. Phil. Doct. — 125 4 r. lap. — (Egyh. és Böles. 4 r. 14. sz.) 4. *Psychologia et Theologia Naturalis tradita* in Ill. Coll. Ref. *Agropolitano* a Cl. J. F. Phil. Doctore. — 237 4 r. lap. (Egyh. és Böles. 4 rétt. 15. sz.) — A kéziratok nem Fogarasi sajátkezű írásai, hanem valószínűleg valamelyik tanítványéi.

Az alább közlendő levél⁴ Fogarasi életének utolsó napjaiból örökített meg számunkra néhány mozzanatot. Címzettje gr. Teleki József, a magyar írók és tudósok nagy pártfogója.

Méltóságos Grof és Fő Ispány Ur Drága kegyes Pátronus Uram!

Vettem vala Nagyságod Uri levelét illendő alázatossággal és háládatossággal. Azután a Mélt. Cons. Izdenzi⁵ Urnak küldött levelemre semmi választ nem vettem; ugy hogy azt gondoltam hogy az excusatiommal meg léznek elégedve. De azonba az el mult póstán, ugy mint 9 a Novembris küldötte ki a Felséges királyi Gubernium a Császári kegyelmes decretumot, melynek copiaját bátorkodom ki küldeni. Mivel a dolog éppen nem ugy esett a mint én gondoltam vala, mivel azt reméltem hogy az Izdentzi Urhoz küldött levelemre jó felelet: egyebet nem tudtam tselekedni, hanem a Mélt. Fő konsistoriumnak irtam ugyanazon postán, instálván, hogy méltóztassanak a dolgot meg hánván nékem az iránt mi tévő légyek parantsolni mert meg vallom scrupulust tsinál, hogy az excusatiomra semmi feleletet nem vettem, hanem a tsak el vagyon mellözve. De egyébként is az a hir itten hogy a Pesti Universitas megintlen Egerbe vitetnék a hová meg vallom kissebb kedvem volna menni. Már tsak a Supremum Consistoriumtól várok egy utolso parantsolatot és legottan ahöz fogom rendelni dolgaimot.

Mivel pedig már ugy hiszem hogy el nem kerülhetem a kimozdulást, Nagyságodnak bátorkodom instálni az iránt: hogy azon udvari ki fedve lévő kotsit, amely Gernyeszegen tartatik, méltóztassék nékem ideadatni Udvar biro Uram által Debretzenig, mivel innen a Collegiom szekerességét vagy mást valakit fogadok meg ugyan addig. A melly ember ki viszen engem, ugyan az a maga lovaival vissza hozza könnyen az üress kotsit, mivel egyébként is ugy hiszem léssen egy ifju ember a ki vissza jó. Én Nagyságodnak ez iránt alkalmatlankodni nem bátorkodnám, mert én ernyös szekéren is ki mehetnék; de a Feleségem maga is fél, én is féltem, hogy a szekeren valo rontsolodás kivált alkalmatlan időben (mert December közepéig alig lehet kiindulnunk) meg árt. Magamnak volt kotsim, de el romlott, nem tudom pedig ott található é olyan szállást hogy a kotsit el lehessen tartani rajta. A melly kéréssel midőn egy felől alkalmatlankodom: ugy más felől szemtelenséghez közel járo bátorságomrol alázatosan botsánatot kérek.

⁴ Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában M. Irod. Lev. 4 r. 11. sz. jelzet alatt.

⁵ Br. Izdeny József, szül. 1733, megh. 1811., a magyar királyi udvari kancellária referendáriusa, államminiszter.

Itt nálunk igen hirtelen, még pedig nem fundamentom nélkül indolának meg a rosszsz hírek. Tudom tudgya Nagyságod a nyári motussát a parasztságnak a fegyver vétel iránt, de most annál a melly le tsendesedni láttatott vala, sokkal nagyobb vagyon. Ugyan is Zaránd vármegyébe elsöben a parasztság kezdette magát mutatni... lévén az insignéje. Réá mentek sok nemes emberekre, és kegyetlenül meg ölték, Feleségekkal edgyütt nevezetesen Csiszár Ribitzei Josef, ki Perceptor volt, Pap nevüeket, a ki szolga biro volt. Zalatnára készültek menni de mi lett belölle nem tudgyuk. Báro Kemény Simon Ur Gáldrol nagy sebességgel bé szaladott Szebenbe, mivel beszélték a parasztok, hogy ö Nagyságára akarnak menni. Grof Bethlen Pál ö Excellentiája Szebenbe ment, noha itt még nem lehet félnünk. Van hire hogy a Fejérvári várra is réá mentek a melly talán lehetetlen, de beszélük azt is hogy egész falukot el égettek a mellyek nem olyan bizonyosok, mint az hogy nemesembereket s még a Dévai cassát defendáló katonákat is meg ölték. Ugyan tsak a F. királyi Gubernium küldött ellenekbe katonákat.

Báro Veselényi Miklos Ur állapottját tudgya ugy hiszem Nagyságod mibe légyen. Az a hire hogy igen rosszszul vagy maga. A Felesége és joszága Báro Dániel István Ur inspectioja alatt lésznek. A gyermekei pedig azt mondá Grof Rédeiné nagy indulattal (ki is Nagyságtokrol szüntelen igen szivesen tudakozodik, s emlékezik) Mélt. Csereyné Asszonyé alatt.

Én inauguralis orationak materiájáról, mert kell ugy hiszem, sokat gondolkozni még nem érkeztem, ugy hiszem jo leszsz de philosophiae studio ad usus vitae..... magis in dies applicando, vagy egyéb efféle. A Feleségem Nagyságodat és vélem edgyütt a Mélt. Grofné Asszony ö Nagyságát mélly alázatosssággal tiszteli. Én pedig örökös tisztelettel maradok Nagyságodnak

M. Vásárhely 1784 10 Novembris

alázatos szolgája

Fogarasi Josef

A Ferenc József-Tudományegyetem Filozófiai Intézetéből.

Közli:

Makkai Ernő

Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

Az itt közölt 14 levél gr. Mikó Imrének „Erdély Széchenyijének“ művelődéspolitikájába nyújt értékes betekintést. Gr. Mikó Imre már az önkényuralom legelső éveiben az erdélyi magyarság gazdasági és szellemi megszervezését tűzte ki célul. Soha nem lankadó kitartással, páratlanul ritka egyéni példaadással és anyagi áldozatkészséggel hozza létre és erősíti meg Erdély két legnagyobb egyesületét: az Erdélyi Gazdasági Egyesületet és az Erdélyi Múzeum Egyesületet. Ez utóbbi 1859-ben jön létre országos ünnepségek keretében, a szebb, a jobb magyar jövő szimbólumaként. Levelei ebbe az egész magyarságot szolgáló előkészítő munkába világítanak bele. A 14 levél kettőtől: a Bartal Györgyhez és a Kazinczy Gáborhoz írottaktól eltekintve, Toldy Ferenchez, az Akadémia akkori „titoknokjához“ szólnak. Értékes adatokat tartalmaznak az Aranka-gyűjtemény megszerzésére, az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapítására és a két, akkor még külön életet élő „magyar haza“ szellemi kapcsolataira vonatkozólag. Irodomtörténeti vonatkozásai közül elég a Mikesre és a Debreczenire vonatkozókat kiemelnünk. A Mikó és a Toldy közötti kétévtizedes barátság Magyarország és Erdély két vezető tudományos intézményének párhuzamos törekvését mutatják. Nagy erdélyi alapítványain kívül gr. Mikó Imre a Magyar Tudományos Akadémiának is 4000 pengőt adományozott, de ezenkívül több magyar író és tudós, köztük Toldy Ferenc műveinek megjelentetését is anyagi támogatásával ő tette lehetővé. Szellemére és irányára jellemzőek a Toldyhoz 1860 február 17-én írott sorai: „Él mi bennünk az az öntudatos nemzetegységi rokonszenv, mely a két hazába szakadt magyar nemzetet megoszthatatlanul egynek, s javára és dicsőségére célzó intézeteit közös büszkeségünk tárgyának tekintvén, felsegítöket s gyámolításukat is közös kötelességnek tartja.“ Mikó szavai múltba világítanak, de egyúttal a mai magyar művelődéspolitika útát mutató, kötelességeinkre állandóan figyelmeztető jelszavai kell maradjanak.

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes akadémiai titoknok úr!

Idvezült barátom gr. Teleki József — kinek elhunytát két haza siratja — halála előtt néhány nappal felszólított vala engem, hogy nemzeti irodalmunkat illető két fontos ügyben a hazai tudományosság érdekét csekély befolyással mozdítsam elő.

Én e levelet a gyászos hirrel egy napon vevém s mint hogy abban a tisztelt titoknok úrra hivatkozás van, úgy vélem, illetékebb helyre mint Önhöz nem intézhetem válaszomat.

Kettőre valék felkérve:

1. hogy Aranka György bizonyos, újonnan felfödözött gyűjteményének lajstromát betekintés végett az Akadémiának küldeném meg, s ha tán eddig megvásároltam volna, engedném annak által.

2. hogy ha gr. Kemény József, gyűjteménye felett eddig nem rendelkezett volna, vele találkozásom adandó alkalmával vezetném őt e tárgyra, s bírnám rá, hogy gyűjteményét hagyományozná az Akadémia könyvtárának.

Az elsőt illetőleg: minthogy én a kérdéses gyűjtemény megvásárlását a lajstrom látásától feltételeztem, mit még e napig kezeimbe nem juttatának, örömömnem fogom tartani, ha vásárlási igényemet az Akadémiára átruházhatom, s azon leszek, hogy a kérdéses lajstrom, mihelyt előmbe kerül, eredetileg vagy másolatban azonnal a tisztelt titoknok úrhoz megküldessék és hogy a felforgó gyűjtemény az Akadémia számára átengedessék.

A másodikra nézve: Tudva van, hogy gr. Kemény József összes gyűjteményét még 1841-ben egy felállítandó Erdélyi Múzeum számára országgyűlésileg felajánlotta. Legújabban pedig — mint tőle magától értettem — oly végrendekezést tett, hogy gyűjteménye — halála esetében — az Erdélyi Múzeum létesültéig az Akadémia gondviselése és kezelése alá fog bízati, mely intézkedés az Akadémia óhajtasával ha nem egészen is, mindenesetre nagy mértékben találkozik.

Nem titkolhatom ugyan el, miként lelke hobb óhajtasainak egyike az, hogy egykor mi erdélyiekül is egy szerényke kis Múzeumot birjunk, hova mindazon becses ereklyéket és gyűjteményeket, miknek specificus rendeltetése Erdély fiai által használtatni, egy csoportba összegyűjthessünk; sőt valóban alig várom az időt, midőn e végre valamicske siker reményével lépéseket tehetek, mindazonáltal ez idő szerint részemről is kívánatosnak látom, hogy intézkedés történjék, miszerint a kérdéses gyűjtemény véletlen esetre — mitől gr. Kemény egybe romlott egészségi állapotát tekintve minden órán tartani lehet — egyenesen a magyar Akadémia könyvtárába szállíttathassék. És én gróf Keménynyeli találkozásaim egy egy alkalmával sem mulasztandom el, rá ez óhajtott cél elérhetésének értelmében hatni.

Ki midőn idvezült barátom felkérésének a lehetőken — áldott emlékének kegyeletes tisztelete mellett — eleget tenni sietek, élek a kedvező alkalommal, a tisztelt titoknok úr köztiszteletű személyessége irányában hazafiúi tiszteletemet, nemzeti irodalmunk

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

körüli bokros érdemei s ernyedetlen buzgólkodása iránt pedig tisztelettelyes elismerésemet kifejezhetni — maradván a Tekintetes akadémiai titoknok úr

alázatos szolgája
G. Mikó Imre.

Kolozsvár, Február 27-én, 1855.

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes academiái Titoknok úr!

Folyó aug. 1-éről becses levelét a mellékelt 1000 pengő frttal, valamint az Aranka-féle gyűjtemény lajstromát e napokban levém kezeimhez.

Mihelyt hosszas távollétem által rendkívül felhalmozott dolgaimat némileg rendbe hoztam, sietni fogok a fennforgó gyűjteménynek számba- és átvétele ügy rendeltetési helyére fölszállítása tárgyában is a lehető legcélszerűbb intézkedéseket megtenni s az eredmény iránt a t. Academiát annak idejében értesíteni. Mire nézve azonban még előbb az ország legszélsőbb keleti részében Csik-Topliczán lakó tulajdonossal — úgy a gyűjteménynek számbavevése mint a pénznek hol és mikor átadása iránt — levelet kell váltanom, miben, a mi székelýföldeli postai közlekedésünk lassúsága és nehézkessége miatt kétségkívül hetek fognak telni.

Kérem azért a t. Academiát egy kis várakozásra, míg a dolgot a t. Academia érdekeinek teljesen megfelelőleg igazitnom sikerül.

Magamat nagyrabecsült hajlamaiba ajánlván s nagy becsű látogatására előre örvendező lélekkel várakozván vagyok a Tekintetes Acad. Titoknok urnak.

Kolozsvártt, aug. 14-én 1856.

alázatos szolgája
G. Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes Akadémiai Titoknok úr!

A Tekintetes Titoknok úr ajánlata nyomán s akadémiai Elnök gróf Desewffy Emil ő méltósága felhatalmazása következtében általam — még mielőtt nekünk Museum alapítására kilátásunk lett volna — a magyar Akademia részére megalkudott s mult october hó lefolytán számba vett és 1000 pengő fttal megvásárolt Aranka-féle gyűjtemény a napokban hozzám beszállított, s ma itt Kolozsvártt van gondviselésem alatt.

Pár nappal ezelőtt Museumunk ügyében a magas miniszteriumnak olytartalmu előleges leiratát levén, melynek alapján teljes joggal remélhetem, hogy nem sokára annak megalapíthatására fejedelmi engedélyt nyerendünk, minthogy e tárgyban kezdeményező a T. Titoknok úr volt, azon bizalmas kéréssel vagyok bátor terhelni: vajjon a T. Akademia nem lenne-e hajlandó a kérdéses gyűjteményt — mint a mely egyéb iránt is legközvetlenebbül

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

reánk erdélyiekre nézve bír érdekkal — a mi közel időben létesülendő Museumunk számára, a vételi 1000 p. ft. összegnek általam azonnal megfordítása mellett átengedni — önként értetvén, hogy édes testvér hazánk tudomány kedvelő fiainak és közintézeteinek nem csak ez a gyűjtemény, de minden egybeszerzendő tudományos vagyónunk használása, u. m. a szükséges adatok lemásolása s. a. t. minden mások felett megkönnyítve leend, s örömnöknek tartandjuk, ha igénytelen kis intézetünk szellemi kincseit a testvérhazai fényesebbek — nem szükkeblüen alkotott szabályaink értelmében — bármikor és miképpen igénybe veendik s nekünk rokon indulatunkat bizonyítani alkalmat nyujtandnak.

A Tekintetes úr ismerni fogja a T. Akademia e tárgybeli nézetét; ha tán ez, az én és mi óhajításainkkal ellenkeznek, ugy bizalmasan kérem a T. Titoknok urat, méltóztassék engem e felől minden tartozkodás nélkül egyenes nyíltsággal, lehető gyorsan értesíteni, hogy aztán annak következtében a Mlgs gr. Akadémiai Elnök urat a kérdéses gyűjteménynek vagy a fennebbiek szerint leendő átengedésére, vagy az ellenkező esetbe, annak tőlem tovább szállítása iránti intézkedésre fölkérhessem.

Becsés válaszára várakozva s általam igen nagyra becsült ajándokáért, a „Régi Magyar Passio“ nekem megküldött példányáért szíves köszönetemet nyilvánítva, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Tekintetes Titoknok ur

alázatos szolgája

Kolozsvártt, nov. 19-én 1856.

G. Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Nagyságos kir. Tanácsos és egyetemi tanár ur, tisztelt barátom!

Néhaj Szacsvai Sándornak — a Magyar Kurir elmés szerkesztőjének — e sok tekintetben eredeti és figyelemre méltó mult században élt és halott írónknak életrajzát s irodalmi hatását szándékozván egybeállítani: szíves bizalommal kérem Nagyságodat, méltóztassék velem a rá nézve becsés gyűjteményében kétségkívül levő adatokból némelyeket közleni, jelesen munkáit érdeklőleg, én is hasonlóknban vizontszolgálatimat a legkészebb szívvel ígérvén.

E tárgyban Szabó Károly barátom is fog írni alkalmasint közelebbről Nagyságodnak.

Istentől hosszú életet s minden jókat kívánván, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

alázatos szolgája

G. Mikó Imre

Kolozsvártt, Nov. 23-án, 1856.

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes akadémiai Titoknok úr!

Nov. 24 és 25-ről kelt nagybecsű leveleit mondhatlan örömmel olvastam. Az *elsőnek* tárgya, hogy t. i. az Aranka-féle gyűjteménynek az 1000 conv. ft. vásárösszegnek általam megfordítása mellett átengedését a történelmi bizotmány az Akademiának ajánlani fogja — a T. Akademiának ugyan a napról hozzám intézett hivatalos értesítése által a tek. Titoknok úr sejtelve és biztatása szerint rám nézve nagyon örvendetes eredménnyel van eligazítva minek következtében sietek az említett 1000 conv. ftot szíves köszönetem mellett ide zární. A *másodiknak* nyomán a tek. Titoknok ur kezdeményezése s ügyszerető közbenjárása következtében Múzeumi-egyletünk részvényes tagjaiul magukat aláírt s általam őszintén tisztelt akadémiai 24 tagot részvényeseink sorába beiktatni szerencsés voltam.

Legyen szíves a tek. Titoknok ur a fenforgó ügy mindkét ágában tetteleg nyilvánított rokonszenveért hazafiui tiszteletem s legszívesb köszönetem kifejezését, maga és nagyon tisztelt társai részére elfogadni. Én lelkemből örvendek azon pártolásnak, mellyel Múzeum-alapítási szerény igyekezetünk a T. Akademia részéről találkozott, s élni fogok az alkalommal, mely akár a tek. Titoknok ur, akár honfias érzésű társai irányában csekély erőmtől kitelhető viszon szolgálatom bébizonyítására bár mikor és miben kínálkozni fog.

Addig is legyen szíves ön ujitott tiszteletemet elfogadni s engem már annyiszor tapasztalt jó indulatiban továbbra is megtartani, a ki vagyok

a Tekintetes Titoknok úr

alázatos szolgálója

Kolozsvár, decemb. 5-kén 1856.

G. Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Igen tisztelt t. Titoknok úr!

Egy ideig hon nem létem azután sokféle és minden erőmet s időmet lefoglaló dolgaim miatt csak most szakaszthaték időt arra, hogy a tekintetes Titoknok úr, mult május 8-iki levelére válaszolhassak.

Az Aranka-gyűjtemény úgy a mint biztosom az illető örökösöktől átvette, minden rend és áttekinthetőség nélkül ma is ládába van bezárva és lepecsételve, melyeket megbontanom, csoportos dolgaim mind eddig nem engedék. Azon leszek azonban, hogy mihelyt arra egy kis időt fordíthatok, a szóban forgó gyűjteményt azonnal számba és rendbe vegyem, a kívánt kéziratokkal megismerkedjem, s a R. Akademia Történelmi Bizotmánya ohajtásának eleget tegyek; a ki megkülönböztetett tisztelettel vagyok

a T. Titoknok ur

alázatos szolgálója

Kolozsvártt, június 17-ikén 1857.

G. Mikó Imre

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes Titoknok úr!

December 15-ikén éjjel írott levelét vettem; az abban foglalt ujdonságok felől értesítve Kolozsvártt még senki sem volt, mivel az illetők — kikkel közlém — valamenyen meg voltak lepetve. Így tehát a Tek. Titoknok ur teljes mértékben érezheti az öntudat azon örömét, hogy velünk a kedves hirt első tudatá.

Megvallom, nekem mondhatlan jó érzést okozott, hogy a Tek. Akademia csekélységemet is méltónak találá a kitüntetettek közé sorozni.

Köszönöm, igen köszönöm a Tek. Titoknok úrnak, hogy az én és mi örömünkért nem sajnálta nyugalmát is egy perczig háttérbe szoritani.

Nem tehetem, hogy ez alkalmat annak kijelentésére is fel ne használjam: a nemzeti érzésnek mily jótékony felbuzdulását eredményezte itt nálunk a Kazinczy-ünnep indítványozása! Ez eszmében Ön tisztelt Titoknok ur, a magyar nemzet szívföldébe, annak ujjászületése és nemzeti fennmaradása egyik legtermékenyebb magvát vetette el, mely idővel dús erkölcsi aratást adand nemzetünknek, az irodalomnak pedig valószínűen hihetlen lendületét eredményezi. Képzelem mily örömet fog ott ez okozni a mi bánfalvii barátunknak.

Figyelmét ismét köszönöm s teljes tisztelettel vagyok

alázatos szolgája

G. Mikó Imre

Kolozsvártt, dec. 20-ikán 1858.

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes Titoknok úr, tisztelt Barátom!

Nemzeti fejedelmeink inauguratioja tisztán egyházünnepélyi részének és mivoltának megismerésére vezető adatokra levén *sürgető* szükségem, miután erdélyi gyűjteményink e tárgy tartalmát jórészt ismerem, azt azonban, ha vajjon az Éder- és Jancsó-féle gyűjtemények valamint a nemzeti Muzeum és Akademia kézirata- és levéltárai ilyeket nem birnak-e? nem tudhatom: egész tisztelettel és teljes bizalommal fordulok a Tek. Titoknok urhoz, azon barátságos kérelemmel, hogy ha maga vagy történetbuvár társai ily, a fejedelmi beigtatás egyházi szertartásos részleteit leíró adat birtokában lennének, vagy hollétét tudnák, azt nekem kijelölni s ha a pesti gyűjteményekben léteznének, a Tek. ur költségemen nekem leiratni méltóztassék.

A Jancsó-féle gyűjteményben — mint bizonyosan tudom — van is egy, t. i. a II. Rákóczi Ferencz 1707-ben Maros-Vásárhelytt történt inauguratioja leírása, Gyalogi János jezsuita ily című kézirataiban: *Historia Collegiorum, Domorum et Residentiarum Societatis Jesu in Hungaria et Trannia* etc. etc. 345. lap, melyből én kivonatot bírok, de óhajtanám hozzáértő ember által a szorosán e kérdésre tartozó részt abból leiratni.

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

Bocsásson meg igen tisztelt barátom, hogy — ámbár szerfölötti elfoglaltatását jól tudom — bátor voltam önhöz folyamodni, de ily kérdésben csak az ön hasonlókban jártasságától lehetett sikert reménylenem.

Ha a Gyalogi leírása kivonatán kívül egyebet nem kapnék is, nem nagy baj; meglehetősen tisztában vagyok én már tárgyammal, csak azt akarnám elérni, hogy legalább minden forrásnak, a honnan valamit merithetni jogos remény lehet vala, utána néztem vagy nézettem legyen, nehogy itt vagy amott levő s utánjárással megkerithetett adat használatlanul maradjon.

Fogodja a Tekintetes Titoknok ur megkülönböztetett tiszteletem kifejezését, mellyel vagyok a Tekintetes Titoknok ur

Kolozsvártt, jun. 30-ikán 1859.

alázatos szolgálja
G. Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes Titoknok ur!

Igen köszönöm, hogy sok dolgai mellett is érkezett bizalmas kéresem tárgyában a lehető megtenni; sajnálom hogy nem értem czélt. Egyébiránt szinte gyanítottam az eredményt, mivel én itt a mi gyejteményeink között is nagy bajjal és vajmi keveset találtam.

A gr. Kemény akadémiai beszédét használatul visszavárás mellett *eredetiben* küldöm; gondoltam: jobb lesz így küldenem mint másolatban, nehogy kétség férjen valamely szó- vagy mondatlak hitelességéhez vagy helyesvoltához.

Az ülésorozatért fogadja a Tek. Titoknok ur szives köszönetem. Nem tudom, lehetek-e szerencsés személyesen megjelenni? De a mit feolvasnék, az bizonytal el megy az octoberi ülészak legelső napjaira — mi iránt önt annak idejében előre értesíteni bátor leszek.

Fogadja tisztelt barátom, megkülönböztetett tiszteletem kifejezését, mellyel vagyok

Kolozsvártt, jul. 13-ikán 1859.

alázatos szolgálja
G. Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes Titoknok úr, tisztelt Barátom!

Sajnálatomat kell kifejeznem, hogy nemzeti ünnepünket jelenlétével nem diszesította. Ha ön várta e napot, én meg vártam ön láthatását. Mindketten csalódánk s mindketten bánkodhatunk utána; mert itt valóban sok volt olyan, a mi az ember lelkét fel-emelte, kedélyét vidorrá tette! S ezt ön nélkülözte. Én pedig szerettem volna az akadémiai küldöttek koszorujában önt is látni. Azonban ezen már nem segíthetünk. Remélem Eötvösök elbeszélnek

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

azon részleteket, miket a napi sajtó cerberusai közzététetni nem engednek.

A Pompéry utján kapott muzeumi ajándék eljött-e hozzánk vagy nem? Valami Simonics Lipót-féle küldemény (5 p ft) épen a napokban a muzeumi irományok közt került elő. Nem ez-e az, miről ön levelében említés van? mert ez, a mint irám, beküldetett.

Jó kívánságaiért áldja meg önt az Isten, s tartsa meg sokáig a nemzet és irodalom diszére, gyarapodására.

Üdvözlí önt, tisztelt barátom, s kezeit szorítja

Kolozsvártt, Decemb. 6-ikán 1859.

alázatos szolgálja, barátja

G. Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes Titoknok ur, tisztelt Barátom!

Valahára sikerült a Mikes Kelemen 1759-beli, tehát most épen száz éves, levelét előkeritnem, s ígéretem szerint ezennel küldöm is.

Ennek eredeti hitelességéhez — mint ön is látni fogja — szó nem férhet. A boritékon látható hátirat gróf Mikes Istvántól van, ki nekem anyai ágról szüle-atyám volt, s a kinek több eredeti kéz-irata levél birtokomban, emezt, azok után, kétségtelenül saját kéz-iratának ismerem. De egy másik kétségbe nem vonható bizonyítéka a hitelességnek a mellékelt válasz conceptussa, mely az akkori kormányzó gróf Kemény László „Lecta“-jával van ellátva.

Meggyőződésem szerint e levél szétosztlat minden az iránt támasztott kételyt: mintha a „Törökországi Levelek“ nem Mikes Kelementől származtak volna, mert a ki ennek fogalmazását, tartalmát amazokkal egybeveti kétségen kívül meg kell győződnie arról, hogy ugyanazon egy elme szüleményei. Irmodor, kifejezések ugyan azok, ugyan azon megnyugató vallásos érzet ömlik el ezen is, mint amazokon. Megvan főként ezáltal czáfolva azon legfőbb ellenvetés is, mit az említett levelek hitelessége ellen felhozatni hallottam: hogy t. i. azon korban ily — latinismusoktól mentes — tiszta magyarsággal nem irtak volna. Van ebben is az egy „Trinitarius“ szón kívül — mit akkor másként kifejezni nem tudtak — csak egyetlen idegen szó is?

Szivesen kérem kedves Titoknok ur, méltóztat a közlöttek, miután czéljára fölhasználta, visszaküldeni — megkülönböztetett tisztelettel maradván a Tek. Titoknok ur

Kolozsvárott, december 16-ikán.

alázatos szolgálja

G. Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tisztelt barátom!

Ámbár hozzánk az Akadémia háza és alaptökéje gyarapítása iránt felszólítás nem érkezett: mindazonáltal elkött az oly nemzet- és a mostani időkhöz illő módon és mérvben folyó adakozások

lélekemelő hire, él mibennünk az az öntudatos nemzetegységi rokonszenv, mely a két hazába szakadt magyar nemzetet megosztatlanul egynek, s javára és dicsőségére czélzó intézeteit közös büszkeségünk tárgyának tekintvén, felsegitésöket s gyámolításukat is közös kötelességnek tartja. Ez érzület élvén az én szivemben is: ide zárok négyezer p. ftról szóló mult évi nov. 1-étől kezdődő kamatszelvevényes földtehermentesítési államkötelezvényt, bárati bizalommal kérvén Tégedet, méltóztassál azt illő helyére azon kijelentéssel beszolgáltatni, hogy az abban foglalt összegnek felét az Akadémia háza építésére, felét pedig alaptőkéje gyarapítására fordítani óhajtom.

A Mindenható Isten segítse meg az Akadémia igazgató tanácsát kitüzött feladatának, a tudományok ügyének megfelelőleg, a nemzet és közhaza becsületére váló módon megoldásában!

Bocsánat, kedves barátom, hogy bizományommal — nem tudva más utját — Neked valék kénytelen alkalmatlanokodni.

Az ég áldjon erővel, egészséggel, szive szerént ohajtja

tisztelő barátod

Mikó Imre

Kolozsvárott, február 17-ikén, 1860.

33/27 1860.

Tekintetes Úr!

A muzeum-egylet alapszabályai kötelességévé tevén az igazgató választmánynak, hogy szakférfiakat kérjen fel az egylet tagjai közül a muzeum tárgyait illető kutatás, gyűjtés, általában a tudományos munkásság érdekében, sietünk igénybe venni az Ön ismert hazafiui részvétét és tudományos jártasságát a történelmi tudományok szakában.

A muzeum-egylet munkássága a történelmi tudományokban e következő szakokra terjed ki:

1. Hazai történelem.
2. Az irodalom történelme (Historia litteraria).
3. Jogtörténelem (Historia juris).
4. Régiségtan (Archaeologia).
5. Oklevelészet (Diplomatica).
6. Czimer- és pecsétismeret (Heraldica, sphragistica).
7. Nemzetségismeret (Genealogia).
8. Érmészet (Numismatica).
9. Földrajz (Geographia).
10. Államismeret (Statistica).
11. Népismeret (Ethnographia).
12. Nyelvészet (Philologia).

S mindenikben e következő pontokra ohajt kiváló figyelmet fordítani:

1. *Hazai történelem.* Polgári, egyházi és míveltségtörténelmün-illető adatok, különösen köz- vagy magán könyv- és levéltárakban létező kézirati krónikák, levelezések, naplók, anyakönyvbe, bibliába, naptárba vagy más könyvekbe tett jegyzetek, történelmi arczképek, kéziratok hasonmásai sat.

2. *Az irodalom történelme.* Magán és közkönyvtárainkban mindazon könyvek teljes czimei, melyek a két haza nyomdáiban a legujabb időkig nyomattak magyar, latin vagy más nyelveken, ugy szintén azoké is, melyek külföldön jöttek ki, de vagy magyarok vagy magyar származású irók művei, vagy magyar dolgokra vonatkoznak; adatok régibb és újabb elhunyt iróink és művészeink életrajzához, s a hazai művészetek és nyomdák történelméhez; még ki nem adott művek kötött vagy kötetlen beszédben, ismert vagy ismeretlen iróktól; mindennemű röpirat, arczkép, rajz, hangjegy, hirdetmény, falragasz, szinczédula sat.

3. *Jogtörténelem.* Az országos törvényczikkek, községi és törvényhatósági okmányok, szabályzatok (statutumok), székely lustrák, czéhrendszabályok, limitatiók, ipartörvények eredeti vagy másolt példányai, szóval mindaz, mi a hazai köz- és magánjog fejlődésére legesekélyebb befolyással birt.

4. *Régiségtan.* Hazai régiségeinket illető adatok: a látottak vagy hallottak összeírása, rajzai, a találás idejének és körülményeinek pontos feljegyzésével; különösen a római telepek és utak; legrégebb nemzeti maradványaink; mindennemű fölirat a római és keresztyén korszakból.

5. *Oklevelészet.* Testületi, községi és családi levéltárak pontos laistromai, a nevezetesebb oklevelek eredeti vagy másolt példányai.

6. *Czimer- és pecsétismeret.* Czimerrajzok, ha lehet, a diplomák szavaival leírva; törvényhatósági, testületi, családi pecsétnyomók vagy lenyomataik a legrégebb időtől a legujabbig.

7. *Nemzetségsmeret.* Kihalt vagy élő nemzetségeinket illető különösen osztály-, ítélet-levelek és anyakönyvek kivonatai, szomorú jelentések, bucsuztatók, halotti beszédek, lakodalmi és üdvözlő versek.

8. *Érmészet.* Mindennemű régi és új pénzek vagy lenyomataik.

9. *Földrajz.* Megyék és városok föld- és helyirati leírása, történeti fejlődése; régebb és újabb térképek, a különböző időkbeli elnevezések, város és határrészek nevei, természeti, művészeti ritkaságok, történeti érdekességek (csatahely, várrom sat.); a határban levő hegyeket, erdőket, vizeket ismertető adatok.

10. *Allamismeret.* Államviszonyainkat illető régebb és újabb adatok, különösen az 1851-ik év előtti népességre vonatkozók hivatalos összeírások alapján, mindennemű ide tartozó eredeti vagy másolt iratok, keletkezési körülményeikkel együtt.

11. *Népsmeret.* Hazánk különböző népeit ismertető adatok, különösen népszokások, babonák, viselet, zene, táncz sat. rajzzal, hangjegyekkel.

12. *Nyelvészet.* A hazai nyelvek és néphagyományok adatai, különösen tájszavak, közmondások, népmesék, mondák, dalok sat.

Ime azon kör, melyben az Ön részvéte annyira elősegítheti egyletünk czélját: a honismeretet. Méltóztassék az elősorolt szakok s a bennök kijelölt teendőik közül azt választani ki, mi leginkább megegyezik hajlamával, tanulmányával és körülményeivel. Elvárjuk koronként beesés tudósításait, kutatása, gyűjtése és nyomozása eredményeiről s kérjük, hogy ha netalán a választmány a vett tudósítások következtében, valamely kézirat, oklevél lemásoltatását óhajtaná vagy duplumok kieserélésével, könyvtárak és könyvek megvételével bizná meg, méltóztassék az ily bizományokban az

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

egylet költségén a lehető leggyorsabban eljárni. Az egyszerű tudósításokon kívül szívesen veszünk tüzetes értekezéseket is, sőt felkérjük Önt, hogy tudományos üléseinket munkáival minél többször érdekesebbé tegye.

Az erdélyi muzeum-egylet igazgató választmányától
Kolozsvártt, aprilis 20-án 1860.

G. Mikó Imre
elnök.

Findly Henrik
titkár.

Tekintetes Toldy Ferencz Urnak, a magy. tud. Akademia
titoknokának

Pesten

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Tekintetes Titoknok ur, tisztelt Barátom!

Folyó hó 6-ikai becses levelére sietek válaszolni. Ohajtottam volna, hogy a tudva levő megbízatás, az azzal egybefüggő körülményekkel kapcsolatosan korábban jó vala tudomásomra. Így nagyon véletlenül jött s teljesen készületlenül talált. Nekem csak nov. végén vala szándékom felmenni, s több mint egy hónappal hamarabb megfelelni oly feladatnak, mire fel vagyok szólítva. nem kicsiny dolog, kivált akkor, midőn leányom e hónapban megy férjhez, fiam pedig indul külföldi egyetemekre, kit legalább Bécsig mindenkép fel kell kísérnem.

Igyekezni fogok mindazáltal, habár nagy önmegeröltetéssel is, a felszólításnak megfelelni, — ha egészségem lesz, fölmenetelem is meglesz. Elvem, hogy a hol gyöngé tehetségemhez képest közintézeteink érdekében valamit tehetek, készséggel s minden körülmények közt tegyem.

Arczképem kiadása legkisebbé sem bántott. Többet szeretnék én hazánk egy oly érdemes fia iránt tenni, minőnek Önt ismerjük, mint e csekély passiv szolgálatot.

Berdének saját oklevelét átadtam.

Isten áldja jó egészséggel, fogadja üdvözlését

Kolozsvártt, Sept. 11-ikén 1860.

tisztelő barátjának
G. Mikó Imrének

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Kolozsvár, Február 28-ikán 1861.

Tekintetes Titoknok Ur, tisztelt barátom!

Végre valahára szavamat beválthatom, küldvén Önnek, tisztelt barátom, Baacsányinak Arankához irt leveleit, mely küldeményemet mihelyt sok dolgaimtól kevés időt kapok, egy második s később harmadik is követendő.

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

Reményem nem veszi rossz néven, hogy ily sokára nyult ígéretem teljesítése. Hja! Nekem még most tán még Önnél is többfelé vonják időmet, figyelmemet, ingadozó munkásságomat.

Azonban a mit lehet, minden téren megteszünk — nemde? A többit aztán bizzuk az Istenség vezető kezére.

Isten Önnel Tekintetes Titoknok Ur, tisztelt barátom, hazafiui rokonérzéssel vagyok

tisztelő barátja
Mikó Imre

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Nagyságos Kir. Tanácsos Ur, tisztelt barátom!

E hó 21-ről hozzám intézett nagy becsü soraira Nagyságodnak sietek nyilvánítani teljes készségemet a Szamosközy „Pentades Rerum Transilvanicarum“ czimü munkája kéziratának illetőleg kéziratainak a kijelölt célra leendő átengedése iránt az illető helyeken szükséges lépéseket megtenni.

Muzeumunknál van is reményem ezt kieszközölhetni a jövő hó elején tartandó választmányi ülésben — ámbár alapszabályaink ez elé némi nehézségeket gördítenek.

Nagy öröömökre szolgálna, ha közbenjárásomat óhajtott siker követné.

Kiváló tisztelettel maradok
Nagyságodnak

tisztelő barátja
G. Mikó Imre

Kolozsvár, ápr. 24-én 1875.

Gróf Mikó Imre levele Toldy Ferenchez.

Kolozsvár, ápr. 28-án 1875.

Tisztelt barátom!

Nagy becsü levelére közelebbről tett válaszbomban azt irtam vala, hogy a Szamosközy Pentádai közölhetésének kérdését az Igazgató Választmány elé terjesztendem, de meggondolván, hogy a Választmány ülése csak a jövő hó 3-dikán leendő, itt pedig a sürgősség kérdése forog fenn, magamra véve a felelősség tehát, felhatalmaztam könyvtárnokunkat azoknak azonnal leendő felkűldésére. Telekinek is irtam a mai napról — de nem tudom, lesz e sikere.

Egy uttal örömmel kívántam Nagyságoddal tudatni, hogy Vladárné ő Nagyságának a napokban vettem megnyugtató tudósítását az iránt, hogy a „Cserei Naplót“ megtalálta és közelebbről nekem megküldendi.

A Teleki válaszáról Nagyságodat annak idejében értesíteni fogom.

Megkülönböztetett tisztelettel

G. Mikó Imre

Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei.

Gróf Mikó Imre levele Kazinczy Gáborhoz.

Kolozsvár, január 25-én 1855.

Tisztelt barátom!

A napokban szegény Debreczeni irományait forgatván, azok között egy Anakreon-dal jöve kezeimbe *Kazinczyhoz* a nagy uttörő magyar prózaistához és költőhöz.

Azonnal önre gondolék — mi egyébiránt nálam különben is gyakran történik. — Kettős érdekl, fokozott figyelemmel olvasám a tárgya által nagygyá lett kis dalt, s megvallom, jól esett mind az énekesnek mind az énekeltnak multjára és érdemeire, szenvedései- és koszoruira visszaemlékezmem, s szívem méltányló belszózatával lelkem kegyeletes elismerésével adózhatnom dicső emlékeiknek! S ha rám — ki a megénekeltnak *csak* tisztelője és magyar vagyok — ily hatást tett az igénytelen iratka: mennyivel kedvesebb leend az érzés, miben a Dicsőült jelesnek szintugy a dicsőség utján járó szellemi- és vérrokonát, ki szerencsés ama nimbusos nevet viselni, annak olvasása részesítendő?-

Im az indok, miért önt, tisztelt barátom! az idefogott dalocskával meglepni sietek.

Fogadja ön hazafiui tiszteletem és őszinte rokonszenvem kifejezését, melyel vagyok

tisztelő barátja
G. Mikó Imre

Másolat.

Gróf Mikó Imre levele Bartal Györgyhöz.

Méltóságos etc. etc.

Méltóságod nagy becsü művét, mellyet alapítandó Erdélyi Muzeumunknak küldeni méltóztatott hónapokkal ez előtt vettem, s hogy azt mind eddig meg nem köszöntem, részint éppen a Muzeum ügybeni hosszabb Bécsi mulatásom, részint azon körülmény oka, mert átolvasására — minthogy évekkal ez előtt nem tettem, szinte pirulva vallok meg — mindenképpen időt akartam nyerni. Végre valahára óhajtasom teljesült: a művet melly iránt méltánylástomat másképp eléggé kifejezni nem tudom mintha azt a Magyar állam élet és közjog ismét gazdag tárházának valódi Muzeumának nevezem, át- sőt több helyt ismételve átt olvastam, és most küldöm e sorokban hálás köszönetemet azon becses figyelemért, hogy Méltóságod Muzeumunkat illy ritka tudományos kint-sel gazdagította; küldöm haza fiui tiszteletemet azért, hogy nekem az által a lelki élvezet leg nemesbikét, a szellemi örömek leg magasztosabbikát nyujtotta.

A ki a Magyar alkotvány áldásait élvezi, a ki felfogni képes, mily szerencse és dicsőség egy nemzetnek ön alkotta kormány, és törvények alatt s igazgatási formák között élni, a kiből a Magyar Nemzet egykori Nagyságának emlékezete még végképp ki nem halt, végre a ki jelen borus homályaiból egykor ismét egy

vigasztalóbb jövőre kibontakozást remélni szeret, s óhajtani bátor- lehetetlen, hogy Méltóságod művét más, mint emelkedett, sok helyt büszkétítő s Méltóságod iránt folyvást háladatos érzelmek között olvassa.

Valóban mi, kikre a kemény sors azon gyászos csapást mérte, hogy Magyar nemzeti kormányzása — leg alább én úgy akarom hinni ideig óráig rajtunk végződjék a ki kenyerünk jobb részét alkotmányos igazgatás alatt ettük meg, tartoznak azzal, hogy az alkotmánynak leg alább az irodalmi térem emlék oszlopát emeljünk, hogy a Magyar állam és közjogi életet főbb pontjaiban történeti fontosságú vonásaiban, úgy a mit az e hon áldott földén és szabad és boldog népe közt egy év ezreden átt virágzott, a mit mi is élvezünk s ami ma minden kehelyben áll ugyan, de a minék a köz emlékezetből kitorlását a következő idők és nemzedékek könnyen érdekőkben állónak tekinthetük — a jövődőségnek írott rendszeres és pragmatikus műben, a tudomány és történet irodalom szellemivel be balzsamozva örök életnek adjuk át.

E minyájunk szent tartozását Méltóságod rová le, e munkát Méltóságod végre hajtá! nem is lehetett ezt másnak tenni, mint oly férfinak, ki a magyar állami és alkotmányos közéletnek nem csak elméleti és tudományos, de egyszersmind gyakorlati ismeretével birt, a ki az ország kormányzására tekintélyes szerep körben csak nem fél század folytán befolyt, s a kiben az alkotmányos gondolkozás és érzelem mint egy Cultussá vált. Sok idejében, virrasztásában fogott az Méltóságodnak kerülni, erejének nagy részét vette ez kétségkívül igénybe, de nagy lesz egykor az utó kor hálaája is melly e munkában mint egy élő emlékoszlopon alkotmányos multjának fényesebb pontjait írva, és örökitve látandja.

Igy fogom én fel Méltóságod becses művének és küldeményének bel értékét s ezért fejezem ki ismét és ismét köszönetemet és azon őszinte hazafiui tiszteletet melyel Méltóságod iránt mindig viseltetni fog alázatos szolgálja

Kolozsvárott, October 16-án, 1858.

Gróf Mikó Imre m. p.

Közli: Dr. Jancsó Elemér.

ELVEK — KÖNYVEK — FOLYÓIRATOK

Huizinga a történelem elméletéről.

Jan Huizinga új könyve (*Im Bann der Geschichte*, Basel, 1943.) egy eredményekben gazdag, sokrétű tudományos életpályának csúcsa és számadása. Írója egyike az európai történelemtudomány iskolateremtőinek, akitől nemzetek nemzedékei tanultak történelmi szempontokat és szemléletet s most, mikor új könyve első felében (*Studien zur Theorie und Methode der Geschichte*) a történetírás belső problémáiról, műhelytitkairól és eszmei alapvetéséről szól, mondanivalóinak súlyát a mögötte álló alkotások sora teszi jelentősebbé sok más történelemelméleti írásénál. Olyan valaki beszél nekünk a történelemről, aki nem az elmélet üres általánosságai, hanem az emberi történések sokszínű, konkrét valósága felől közeledik a kérdéshez s ezernyi emberi sors és gondolat átéléséből származó bölcsességgel keresi a dolgok mögött rejlő értelmet. Anélkül, hogy ezúttal még csak meg is kísérelnők a történetírás és a történelemszemlélet szövevényes problematikájának oly sok részletére kitekintő fejtegetéseit egészükben méltatni, röviden összefoglaljuk a történelmi megismeréssel foglalkozó gondolatmenetét, mint amelyből az alapkérdésekben tanúsított álszfoglalásai következnek.

A történelem — meghatározása szerint — az a szellemi forma, melyben egy kultúra a maga multjáról magának számot ad. Egyike tehát azoknak a formáknak, melyekben, mint a filozófiában, irodalomban, természettudományban, az emberi szellem a világot meg akarja érteni; a történelem esetében ezt a megértést a multban és a mult által keresi, mégpedig egy olyan tanulásnak a kedvéért, mely több mint maguknak a pusztá tényeknek ismerete. Épen ezért a történelemnek a multhoz való viszonya sohasem egy mechanikusan visszavetített tükörképé. A történész arra törekszik, hogy az emberi társadalom multjának hagyományában jelentést ismerjen fel s hogy ezt kifejezhesse, a történelmi jelenségeket világnézetében, szellemében és kultúrájában készen adott kategóriák szerint rendezzi. Ennek megfelelően a mult jelenségeiben bizonyos ideális formákat ismer fel s ezeket írja le, de nem fogalmilag, hanem *in actu* mint (társadalmi, vallási, jogi, szellemi, művészi, stb.) életformákat. A történelemben ezek az életformák rendszeren a bennük és köztük lezajló konfliktusokban szemlélhetők, melyeken keresztül valamilyen cél (tökéletesedés, felbomlás, megsemmisülés, ötvöződés, stb.) felé haladnak. A tör-

ténelem így tulajdonképen az emberi társadalom formatanán felépülő dramatika.

Minthogy ez a formatan minden egyes kultúrának sajátos kincse, minden kultúra a maga stílusában teremti újjá multja szellemi formáját, a történelem alanya tehát a mindenkori kultúra, tárgya pedig, minthogy a mulból a kultúra csak azt képes megismerni, megérteni és jelentéssel felruházni, amire szellemében kész kategóriák vannak, önmagának multja s így végeredményben a történelemben a kultúra állandóan önmagát tudatosítja. Ha pedig a történelemnek tárgya is, alanya is egy adott kultúra, azaz egy időben és térben meghatározott s a történelem sodrában belső összetételében is állandóan változó szellemi közöiség, szükségszerűen adódik a történelemszemlélet nagyfokú szubjektivitása. Ez a szubjektivitás, bárhogyan is tiltakoznak ellene a történelmet exakt tudománynak hinni szerető történészek s bárhogyan is akarják természettudományi törvények medrébe szorítani a teoretikusok, tagadhatatlan s a történelem lényegétől elválaszthatatlan. Érthető, ha sokan felteszik a kérdést: vajjon nevezhető-e egyáltalán tudománynak a történelem? Ha a tudománynak egyedül a természettudományos exaktság az ismérve, valóban nem. Nemesak azért, mert anyaga nem tűri a szkémátizálást, nem szorítható törvényekbe, nem igazolja sem a kauzalitás, sem az evolúció elvét (már azért sem, mert nem nyújt lehetőséget az ellenőrző tudományos kísérletezésre, hiszen egyetlen tényezője sem konstáns vagy reprodukálható), hanem főként azért, mert az exakt tudományokkal szemben az egyszeri, különleges, konkrét és egyéni jelenségeket akarja megragadni s elve a következetes indeterminizmus. Mindazok a kísérletek, melyek a mult században, tudományos becsületének megmentése örvén, filozófiai, szociológiai és természettudományos rendszerekbe akarták kényszeríteni a történelmet, csődöt mondtak, mert vagy túlságosan szűknek bizonyultak a szkémák a rögzíthetetlen és elhatárolhatatlan történelmi folyamat megragadására s így meghamisították azt; vagy olyan általánosságokban mozogtak, hogy megüresítették a történelmet, kiesett belőlük lapos közhelyek kedvéért az, ami tulajdonképeni tárgya: az egyszeri, meg nem ismétlődő. Mégis ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy a történelem tudomány, mert igazságot ismer fel és közöl. Minden kultúra a maga történetét igaznak kell, hogy tartsa, ha azt a kulturális lelkiismerete által felállított kritikai követelmények szerint építette fel. Mindennapi életünket sem kísérleti alapon bizonyított exaktság, hanem tapasztalati alapon szerzett szembeszökő valószínűség, az evidencia mértéke alatt éljük s mégsem romboljuk le általános szkepticizmussal; a történelmi igazságról való meggyőződésre pedig az egymást kiegészítő és ellenőrző források összetétele, ha józan ész, iskolázottság és történelmi érzék áll mögötte, épen elég alapot nyújt. A fennmaradó szubjektivitás szükséges is ahhoz, hogy a történelemmel való kapcsolatot megtaláljuk, mert minden történelmi ismerés, mely a maga rezonáló közegét és mértékét nem egy személyes szellemi és leki életben találja meg, halott és értéktelen. Nem igazi történelem az, melyet egy kultúra egésze nem ismer magának, mely csak egy külön zárt körnek a sajátja: igazságát

épen az bizonyítja, hogy a kultúra ismerősen és érdeklődéssel reagál rá, ezért sorvad el az a történelemtudomány, mely csak az egyetemek katedráihoz és a szobatudósok kuriozitásához van kötve s nincsenek dilettánsai, akik az életből jönnek és a történelemben is az életet keresik.

De épen mert az élet tudománya és az élet kategóriáin át nézi a multat, kell óvakodnia a történelemnek, ha a kultúrát öncsalásba nem akarja ringatni, hogy ne engedjen az ideák kísértésének s ne hagyja, hogy segítő, rendező szerepükön túllépve, önálló életet kezdjenek. Három veszélyre hívja fel Huizinga a figyelmet: a terminológiák inflációjára, a sablonokra és a történelmi ideák antropomorfizálására. Az első két veszedelem: a terminológiák inflációja, azaz egy bizonyos jelenségkomplexum megjelölésére szolgáló műkifejezésnek (renaissance, barokk, feudalizmus, stb.) térben és időben való tulságos kiterjesztése, mely végül is a körvonalak elmosódására vezet, továbbá a sablon, azaz két bizonyos vonásokban rokon jelenségnek azonos névvel való illette (pl. középkori és modern kapitalizmus, egyiptomi és európai feudalizmus, stb.), mely kiszűri a történelmi képből épen azt, ami valóban jellegzetes, az egyszerűséget; ezek azonban sokkal inkább a történelemírás külső formaadását, mint belső személelmódját befolyásolják s nem okoznak a történelmi ideák megszemélyesítéséhez mérhető válságot. Az emberi szellem erősen hajlandó a történelmi ideák fogalmasítására, a pusztá keretet dinamikus egyéniséggé duzzasztani s mint történelemalkotó erőt az ember helyett tévesen neki tulajdonított cselekményekben dramatizálni. Így válnak olyan ideák, mint kapitalizmus, feudalizmus, intellektualizmus, stb. előbb retorikai fogalmakká, majd észrevétlenül az embertől függetlenül cselekedni képes tényezőkké, végül olyan mítikus szörnyekké, melyekkel együttérezni, vagy szembeszállani kell s melyek az embert elnyeléssel fenyegetik. A történelemben az ilyen fogalmasítás teljesen jogosulatlan, mert olyan tényezőket tesz történelmi alanyokká, melyek a valóságban nem léteznek, de veszélyes is, mert ebből származik korunk történelemszemléletének egyik eretneksége, mely az emberi egyéniségeket fiktív, mítikus hatalmak zsarnoksága alá helyezi s a történelmi folyamatot újabb skémába szorítja. A modern történettudomány hosszas szabadságharc után nyerte vissza öntörvényűségét, kitépve magát a filozófiai, szociológiai és természettudományos szemlélet gúzsából s Huizinga úgy látja, hogy most egy mítikus szemléletről kezd benne teret nyerni, mely annál inkább kárhoztatandó, mivel kultúránk legbelsőbb vonása a kritikai-tudományos szemléletről, a mítoszt legfeljebb játéknak vagy költészetnek fogadhatjuk el. Csak ennek a szemléletről következő fenntartásában hiszi biztosítottnak a történetírás komolyságát és tudományos értékét. Ha egy kultúra „legjobb tudomása szerint“, becsületes szándékkal és tiszta szellemmel teremti meg a maga történelmét, akkor az valóban az élet tudományává, bölcsességgé válik.

Huizinga történelemszemlélete, mint az a történelemtudomány, melyet a fentiekben körvonalazott, szubjektív és a mához szól, tudatos hitvallás nemcsak a történelem öntörvényűsége, hanem a nyugati kultúra humanista világnézete mellett is. Ennek

a kultúrának sajátos értékét épen érdeklődésének és befogadóképességének a mult kultúráihoz viszonyítva nagymértékű kiszélesedésében látja: ezért lehetséges ma világtörténelmet írni, amire a XIX. századig egyetlen kultúra sem volt képes. A nyugati kultúra rezonálni tud tőle idegen formákban élő és gondolkodó, rég kihalt népek és kultúrkörök szellemére is, tehát a maga alkotórészeivé tudja tenni ezeket is. Magyar vonatkozásban ez a legkorszerűbb mondanivalója Huizinga könyvének: minél egyetemesebb érdeklődésű történettudományunk, az emberiség multjának minél tágabb mezőjét képes befogni, annál gazdagabb és egyetemesebb lesz a magyar kultúra. Nemzeti multunk ismerete az elmult emberöltő alatt nem remélt mértékben elmélyült, a következő lépés szükségszerűen határaink átlépése kell, hogy legyen, elsősorban pedig szomszédaink történetének alapos felmérése, mert ebben szemlélhetjük mai nemzeti kultúránk öntudatosítására történelmi hivatásunk ezeréves gyakorlatát.

Makkai László.

Makkai Ernő: Póсахázi János élete és filozófiája. (Acta Philosophica. Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár). Kolozsvár, 1942. Nagy nyolcadrét, 107 lap.

Különösen nagy örömmel vettük kézbe Makkai Ernő könyvét, hogy végre akadt egy fiatal kutató, aki kellő filozófiai előkészülettel vetette bele magát a XVII. század magyar filozófiai irodalmába, hogy segítse felszínre hozni a magyar filozófáló szellem tanításait, azokat a gondolatait, amelyekkel belekapcsolódott az európai gondolkozásba, valamint azt a külső és belső küzdelmet, amelyet folytatott az igazság megismerése érdekében. Ennek a kornak irodalmát, irodalomtudományi szempontból, szorgalmas kutatók vizsgálják és különösen az összehasonlító irodalomtörténeti kritika tekintetében sok értékes eredményt is értek el, azonban e kor magyar filozófiáját még ma is jórészen sötét homály borítja. A skolasztikus örökség, az újkori kritikai szempontok, a protestáns orthodoxia számai oly szövevényesen egybefonódtak, hogy azoknak a szétfejtése és megkülönböztetése még igen sok kutatást és vizsgálódást igényel. Ennek a korszaknak egyik legérdekesebb s a fenti szempontból egyik legjellegzetesebb alakját vette szemügyre Makkai Ernő, könyvében. Kutatásainak egyes részeit és eredményeit folyóiratunk mult évi számaiban közölte (Makkai Ernő: Adalékok a magyar filozófia történetéhez, Szellem és Élet 1942. 1—3. számaiban).

Makkai Ernő könyve első felében (1—32) Póсахázi János életének külső és belső tekintetével foglalkozik, kora szellemi irányainak összefüggésében. Ez a rész bepillantást enged a XVII. század szellemtörténetébe, különösen pedig a cartesianizmus körül támadt filozófiai és teológiai küzdelmekbe, valamint a magyar coccejanizmus és a protestáns orthodoxia által támasztott kemény ellenállás által okozott súlyos szellemi válságba. Kétségtelen, hogy ebben a részben szüksége lett volna több és mélyebb theologia-tör-

téneti tájékozódásra, hogy meglássa, hogy az orthodoxia ellentállását fokozta egyrészt a reformáció örökségének a féltékeny védelme, másrészt az a tény, hogy a cartesianizmus ugyan hozott sok új, egyenesen forradalmi gondolatot, de még nem hozott egy olyan rendszert, amely az orthodoxia filozófiai és teológiai rendszere helyébe tudott volna lépni. A cartesianizmusból épen a rendszer hiányzott, bármennyi termékenyítő kritikai gondolatot is vett fel. A reformáció örökségének a féltékeny védelme okozta pl. azt a megkülönböztetést, amelyet Pósházi Introductorium Philosophicum c. munkájában a filozófia és a teológia, az emberi ész és a hit, a tudomány és a kijelentés, az elmélet és a dogma között végez. Kétségtelen, hogy ha az istenlétének ontológiai bizonyítéka és evidenciája rendszeresen beépült volna a cartesianizmus filozófiájába, akkor az orthodox Pósházinak és valamennyi kortársának sokkal könnyebb lett volna a csatlakozása, annál inkább, mert — amint ma világosan látjuk — végeredményében az orthodoxia dogmatizmusa is épen eléggé vaskos racionalizmus volt. A cartesianizmusban nem a racionalizmussal volt a baj, hanem a vele egybeszővődött felvilágosodás radikális individuálizmusával, amely hol indifferentizmusba, hol skeptícizmusba, hol pedig atheizmusba csapott át.

Makkai könyve második felében Pósházi filozófiai műveit ismerteti, majd pedig azt a rendszert, amelybe beleöntötte egész tudományosságát. Ezekre részletesen azért sem térünk ki, mivel folyóiratunk előbb hivatkozott számaiban, Adalékok a magyar filozófia történetéhez címen Makkai már, különösen a Introductoriumnak, bő ismertetését adta. Könyvének ez a része épenolyan jelentős, mint az előbbi, különösen azért, mert a XVII. századi magyar filozófia egyik tipikus személyiségének a filozófiáját ismerjük meg abból, oly részletesen és pontosan, amelyhez hasonló nincs irodalmunkban.

Teljes elismeréssel kell adóznunk a fiatal kutatónak azért a nyugodt és biztos kritikáért, amellyel a Pósházi filozófiájára vonatkozó különböző véleményeket összeveti és tisztázni igyekszik. További kutatásaitól várjuk, hogy a kor teljes magyar filozófiájának képét tisztázza, valamint annak európai összefüggéseit.

Tavaszy Sándor.

Laotse. — I. Tao. II. Az élet. — írta Gyulai Zoltán, Kolozsvár, 1942.

Gyulai Z., aki nagy örömmel és sok lelki rokonsággal merül el a kínai bölcselők életének és munkálkodásának ismeretébe, nagy hálára kötelezte a magyar közönséget ennek a füzetnek megírásával. A nagy kínai bölcselőnek ismertetésére vonatkozó világos fejtegetései tükrében igazi és hű képét kapjuk Laotse személyiségének és bölcséletének. Kitűnő fordításai megértetik velünk a Tao és az „élet“ elveinek nagy jelentőségét az egész kínai gondolkozásra nézve s így könyvecskéje jó bevezetés a kínai szellem megismerésére is. Lépten-nyomon meggyőződhetünk most arról, hogy a kínai gondolkozás nemcsak a pedáns etikai parancsok, cere-

moniak, szokások és gesztusok tömkelege, hanem nagy metafizikai alapjai is vannak, amely alapok a mai kínai böleseletben is érvényre jutnak s a gondolkozás erős fundamentumát képezik. Gyulai füzetében az igazi Laotse és az igazi kínai bölcselet jelenik meg előttünk .

Málnási Bartók György.

Études Bergsoniennes. Hommages a Henri Bergson (1859—1941) Par Paul Valéry, Floris Delattre, Louis Lavelle, P. Masson—Oursel, Maurice Pradines, René Le Senne, Raymond Bayer, Albert Millot. — Presses Universitaires de France, 1942.

Ezek az értekezések a *Revue Philosophique* (1941 aug.) hasábjain jelentek meg és az elhunyt Bergson emlékezetének voltak szentelve. P. Valéry-nek Bergson temetésén az Académie Française nevében elmondott búcsúszavai után a címben jelzett philosophusok úgy formai mint tartalmi tekintetben kitünő tanulmányokban mutatják be Bergson gondolkozását. *Delattre* az agg bölcselő utolsó esztendeit ismerteti meg velünk, *Lavelle* Bergson valásböleseletének rejtelseibe óhajt bevezetni, P. *Masson Oursel* a logika és mystika viszonyáról elmélkedik a Bergson gondolkozása alapján, *Pradines* azt fejtegeti, hogy miféle viszony áll fenn Bergson philosophiájában a lélektan és spirituálizmus között, *Le Senne* Bergsonnak a morális intuitioról szóló tanát vázolja, *Bayer* Bergson aesthetikai nézetei felett medítál s végül *Millot* Bergson tanát világítja meg. — Természetes, hogy e fejtegetésekkel nem mindenben értünk egyet és sokszor másként értelmezzük Bergson egy-egy tanát is s az egyes megoldások értéke felől is más véleményvel vagyunk, — azt azonban tagadni nem lehet, hogy a közétett tanulmányok mindegyike gondolkozásra és Bergson tanainak újból való elemzésére késztet. Ebben áll a munka fő-érdeme.

Málnási Bartók György.

Die Gründung der Reichsuniversität Posen. Ez az alkalomhoz méltó artistikus kiadásban megjelent mű, azokat a beszédeket közli, amelyek a poseni új egyetem megnyitási ünnepélyén, 1941 április 27-ikén mondatnak el. Minket ezekből a beszédekből az érdekel, hogy miféle szempontok vezették a német kormányzatot ennek az egyetemnek az alapításánál és szervezésénél. Megtudjuk ezekből a beszédekből, hogy az új egyetem kebelében helyezkedik el a mezőgazdasági fakultás, amely kísérleti célokra olyan birtok-állomány felett rendelkezik, amilyenre az egész Birodalomban példa nincs. Az új egyetem részére kijelölt területen fog felépülni az egyetem minden szükséges épülete az állatorvosi fakultás klinikáival, a sportteleppel és a diákházakkal együtt. A műhöz esatolt térkép világosan mutatja az egyes intézetek, klinikák, központi-épület stb. elhelyezkedését ebben az „egyetemi város“-ban. A központi épületben — egészen természetesen és magától értetődően —

foglalnak helyet a szellemtudományi helyiségek s úgy látszik, hogy a Vezér éppen ezekre a helyiségekre fog nagy gondot fordítani, mert a szellemtudományok vannak hivatva arra, hogy a poseni egyetem diákjainak szívében a német nationalsociálisztikus keleti politika tüzet határozottan felgyújtsák. Megtudjuk azt, hogy a Göring legmagasabb védnöksége alatt a német keleti kutatás részére itt nagy intézet létesült, de nemsokára megnyílik a lengyel-ség kutatását célul kitűző Intézet és a keleti településekkel foglalkozó tudományos Intézet is. Rust miniszter beszéde arra mutat rá, hogy a filozófiai fakultás keretében a főszűly éppen azokra a szakokra esik, amelyek a néptudományok körében helyezkednek el. E célból olyan tanszékek állítottak fel e fakultás keretében, amelyek a Birodalom többi egyetemén egyáltalában vagy nagyon elszórtan vannak képviselve. A miniszter meleg szavakkal adja át az egyetemet a Rektor kezébe. A Rektor, dr. Carstens bővebben nyilatkozik az új egyetem céljairól és eszközeiről, amit lehetővé tesz az, hogy beszéde a legtágabb keretekben helyezkedik el az összes elhangzott beszédek között, ami ismét természetes, ha tudjuk, hogy az egyetem képviselője minden vonatkozásban az autonóm tudomány alapján álló Rektor Magnificus. Az ő beszéde világosan mutatja, hogy az új egyetem kebelében az egyes fakultások keretei sok tekintetben bővítettek olyan tanszékekkel, amelyek az egész német nép életében végbe menő folyamatokkal és történésekkel a legszűkebb viszonyban állanak. E célnak megfelelően a filozófiai fakultáson tanszékek létesítettek a néptudomány (Volkskunde), a néptan (Volkslehre), a fajpolitika, az agrár- és településtörténet, a paraszt- és gazdaságtörténet, a politikai külföld-tan (Auslandskunde) számára. Általában — mondja a Rektor — ha a 18-ik század óta a humanisztikus gondolat volt minden német egyetem munkájának közös alapja, úgy most már a népi-politikai gondolatnak kell a meghatározónak lennie. Itt ebben a határmentén fekvő tartományban minden egyes professzornak, sőt asszisztenseknek, tanársegédnek, az utolsó deáknak élő viszonyban kell állania azokkal az égető problémákkal, amelyek itt a nép életét áthatják és alakítják. „Azok, akiket ez az óriási rythmus bensőleg meg nem ragad, hanem a problémákat csak szigorú és józan objektivitásban akarják kezelni, a német Keletnek ezen az egyetemén működésüknek kedvező talajt aligha fognak találni“ (32. l.). Ezt az egyetemet jól hozzá kell kapcsolni a német nép életéhez, — hangsúlyozza minduntalan a programot adó Rektor. A nép életébe való szoros betagolódásra annyival inkább szükség van, mert a Rektor megállapítása szerint a különböző vidékekről odatelepített németek életének, szokásainak stb. egybeforrása nem oly magától értetődő dolog, amint azt első pillanatra gondolni lehetne. A Kelet-kutató Intézetnek, a Lengyel-kutató Intézetnek itt széles tere nyílik az egyetemi tanszékekkel való együttműködésre. Aztán másfelől a tartomány agrár-jellege is olyan problémákat kelt életre, amelyeket a mezőgazdasági fakultás csak a szellemtudományi, természet-tudományi, orvosi és állatorvosi fakultásokkal együtt tud megnyugtató módon megoldani. A birtokviszonyok tökéletes újjárendezése a paraszti és a birtokjog erőteljes kezelését kívánja a jogi és mezőgazdasági fakultáson, a praktikus növénynevelés

pedig a növényföldrajz intenzív munkáját követeli, a közlekedési és gazdasági földrajznak nem lehet csak elméleti eredményekkel megelégednie, hanem bele kell nyúlania a gyakorlat forrongó életébe is. E célt szolgálja közelebbről a filozófiai fakultáson felállított tanszék „Szovjetország nép- és országismerete” számára.

A könyv szép illusztrációi a megnyitó ünnepély egyes jeleneit és az egyetem egyes részeit örökítik meg.

Málnási Bartók György.

Biró Sándor: Falusiak a középosztályban. Különnyomat a Magyar Szemléből. Bp. 1942.

Biró S. kolozsvári kollégiumi tanár kis füzeté igen figyelemre méltó megállapításokat foglal magában. Különösen mint az erdélyi székely nép ismerője és gondos megfigyelője arra a kedvező eredményre jut, hogy ez az osztály minden tekintetben alkalmas a magyar középosztály felfrissítésére. A paraszt származású értelmiségiek u. i. őstőneikben, gondolkozásmódjukban, szellemiségükben teljesen magyarok s csak arra kell vigyázni, hogy az alsóbb iskolákból a középiskolákba kerülő gyerekek állandóan tudatában maradjon annak a sok tősgyökeres értéknek, amelyet az ő paraszti származása rejt magában (tisztá magyarság, népköltészet, népművészet, népzene, népszokások, stb.). De hoz magával ez a réteg egészen új értékeket is: a munkának és a hivatásnak megbecsülését, ami a középosztályban mind ijeszteőbb mértékben válik ritkasággá. Ez pedig paraszti életformájukból következik: egész éven át kemény és szigorú munkával kell küzdeniök a mindennapiért s ennek a munkának türelmes, lelkiismeretes munkának kell lennie, ha célt akar érni. Innen, hogy az igazi felelősségteljes munkát másnál is megbecsülik. Eleinte nehézkesek ugyan, de ez a nehézkeség mindenkinél megvan, aki új viszonyok, új életforma és új lelkületű emberek közé kerül. Ebből a nehézkeségből származik az a szerénység és bizalmatlanság is, amely sokszor megakadályozza őket a kellő érvényesülésben. Biró S. jól magyarázza ezt a nehézkes magatartást, amely valóban általános lelki jelenség lehet. Még Erasmusról is elmondotta barátja Ammonius, hogy magatartását gyakran „subrustica verecundia” — paraszti zavartság jellemzi. Hiszen a legkönnyebben mozgó középosztálybeli is könnyen válik nehézkesé, ha váratlan környezetre bukkan s feltétlenül mindig azzal válik ott, ahol reá nézve minden feltétel idegen. Vagy nehézkesé válik vagy szemtelenné és tolakodóvá. Sőt az igazán művelt és kultúrált lelkű középosztálybeli igen gyakran öntudatosan válik zárkozottá és ez a zárkozottság mindig nehézségekkel jár. A bizalmatlanság nem is egyéb, mint nehezen hozzáférhetőség.

Biró S. nagyon jól választotta meg azt a lélektani pontot, ahol a parasztság felől jött lélek nehézkesége magyarázatot lelhet. A másik oka ennek a jelenségnek természetesen az az iszonyodás minden konvencionálismustól, amely konvencionálismustól

san tönkre teszi a középosztály lelki őszinteségét és nyíltságát. Mikszáth mély pilantással jellemezte ezt az osztályt, amikor egyik elbeszélésében azt mondotta, hogy nálunk a tapintat az a cölönk, amit az igazság nyakába szoktunk vetni. Jó megfigyelés az is, hogy a székely közsorból alig néhányan jutottak el olyan magas polcra, amilyent tehetségüknél, személyiségüknél és tudásuknál fogva megérdemeltek. Én is úgy láttam, hogy az ilyenek is a magukfajta származásuk segítségével, azok akaratából jutottak oda, ahová jutottak. Az ilyen „felemelkedő” székely a protectiot éppen úgy utálja, mint utálja azt, aki protectio útján jutott meg nem érdemelt sikerhez. Talán a vele született büszkeség is egyik oka annak, hogy protectiot és búsásabb állást nem keres magának. Igaza is van. (A 8-ik lap második kibekezdésében is sok az igazság; örvendünk, hogy egyszer már itt is kimondatott.) Aki „alulról” jöve erről a büszkeségről lemond, abból hihetetlen svihák és stréber tud lenni. Ezekről azonban jobb nem is beszélni.

Biró S. kis füzete jó kezdeményezés. Folytatását kérjük és reméljük. Ilyen adatokkal közelebb férközünk a magyarság lényegéhez is, amely nem éppen olyan egyszerű probléma.

Málnási Bartók György.

Sándor Pál dr.: *Filozófiai lexikon. I. k. Aall-Erasmus.* Budapest, é. n. Faust kiadás.

Magyar filozófiai lexikon: az ember felesigázott érdeklődéssel és érthető várakozással veszi kezébe ezt a munkát, mely a maga nemében első a magyar bölseleti irodalomban s ha kitűzött céljának megfelel s a hozzá fűzött reménységet betölti, rég érezhető és immár követelővé vált hiányt hivatott pótolni. Nincs filozófiatörténeti lexikonunk és bölseleti szótárunk is csak egy van: Enyvvári Jenő 1918-ban megjelent kis munkája, amely azonban, amint a szerkesztő maga is megjegyzi, inkább a filozófiai irodalom iránt érdeklődő nagyközönség tájékoztatására és nem a kutató, a filozófus használatára készült. Böhm Károly hagyatékában is maradt reánk néhány cikk: néhány filozófiai fogalom szisztematikus magyarázata; a szegedi egyetem Actái között jelent meg 1935-ben. Példát vehet belőle minden magyar tudós, aki egy filozófiai szótár megszerkesztésére szánja reá magát.

Mindennemű lexikonszerkesztés nehéz és háládatlan munka. Nehéz azért, mert nagy tudást, rendkívüli ellenőrző képességet kíván és különösen a szaklexikonoknál nélkülözhetetlenül megköveteli a szerkesztő teljes jártasságát az illető tudományban; szükséges, hogy a szerző alaposan tájékozott legyen szakjában és teljes mértékben áttekintéssel birjon anyaga fölött. Valóban lexikális tudás és széles látókör kell ide és ez még nem is elég: ezzel még csak a durva anyag tört darabjait hordjuk össze többé-kevésbé tagolt halmazba, arány és mértékelés nélkül. Minden szaklexikonnak elengedhetetlen követelménye az, hogy szerzője módszeres elv alapján járjon el, hogy belső, minden elfogultságtól mentes, öntudatos kritikával válogassa össze anyagát. Ehhez pedig bizo-

nyos nemes felülemelkedettség, a tárgy uralmától megszabadult érdekeletlenség, valóban fölényes látás kell, igazi filozófusi munka, ha filozófiáról van szó. Háládatlan dolog a lexikonszerkesztés, mert a tudományban jártas ember mindig bizonyos előítélettel, talán kis lenézéssel, a teljesség és pontosság iránt érzett kétellyel vesz kezébe minden lexikont. All ez a megállapítás különösen azokra az enciklopédiákra, amelyek már nevükben is minden tudást kimeríteni ígérnek s amelyekben igen sokszor nem látjuk a fáktól az erdőt. Ezekben a művekben jó adag dilettantizmus veti össze minden erejét bizonyos hasznossági cél (minden esetben jó üzlet) elérése érdekében.

Szaklexikonoknál ebből a szempontból nézve másképp áll a dolog. Megvan a kijelölt terület, a szaktudós többé-kevésbé birtokában van anyagának, csak a kidolgozás módszeres elvének megválasztása szükséges. Ez a tény azonban, a helyes módszer, az irányító szempont megkeresése döntő kérdés. Ettől függ minden szaklexikon jósága és használhatósága.

Vajjon Sándor Pál Filozófiai lexikona mennyiben felel meg ezeknek a követelményeknek? Egyedülállósága, úttörő-mivolta láttán és abban a meggyőződésben, hogy már műfajánál fogva is nemcsak szakemberek, hanem szélesebb rétegek kezébe kerül, jogosult ez a kérdés és megvalljuk, némi aggodalommal tekintünk az elkövetkezők elé, amikor a több kötetre tervezett munka első, díszes kiállítású darabját kezünkbe vesszük. — Épen a módszer kérdésére tereli a figyelmet már a cím is: Filozófiai lexikon. Az ember azt hiszi, hogy íme, szerzőnek sikerült megoldani a problémát: ebből a címből legalább is az világlik ki, hogy módszeres, szisztematikus fejtegetését találjuk alatta a filozófia összes kérdéseinek, fogalmainak, irányainak; hogy útmutatást ad a filozófia hatalmas területén eligazodni óhajtónak. Egy pillantás azonban a könyvbe meggyőz arról, hogy kezdeti aggodalmunk valóra válik: nem *filozófiai lexikon* van előttünk, hanem *filozófiatörténeti* gyűjtemény; hiába keressük benne a cím ígérte filozófiát, csak filozófusok élettörténetét és munkásságuk többé-kevésbé sikerült rajzát találjuk. A szerzőnek tisztában kellett volna lennie azzal, hogy mit is akar voltaképpen: filozófiai szótárt, filozófiatörténeti lexikont vagy filozófiai lexikont írni: a cím zavart okoz, érzékeltetnie kellett volna ezt a csekély, de annál jelentőségteljesebb különbségtételt, hiszen *Noack* és *Eisler* meg mások sem szégyenlették jelezni, hogy filozófiatörténeti lexikont szándékoznak olvasóik kezébe adni. Sándor Pál munkája tehát filozófiatörténeti lexikon s most már az itt a kérdés, hogy vajjon mennyivel ad többet egy jól megírt, részletes filozófiatörténetnél?

Anyagban mindenesetre többet nyújt, de mégsem eleget. Ha emlékezetünk nem csal, már a lexikon elkövetkezendő megjelenését beharangozó nyomtatvány szép és dícséretreméltó ígérte nyújtotta a munka magyar filozófiai részét illető teljességének. Szerző ebbeli törekvésével mindenben egyetértünk és örömmel kell üdvözlőnk minden olyan megnyilvánulást, mely a magyar filozófiát megérdemelt jogaiba igyekszik juttatni. Nagy kár azonban az a tény, hogy a teljességre törekvés mellett elveszett a lényeg: *mit mondott* voltaképpen ez és ez a magyar filozófus? A szerző kevés fáradságot vett magának ahhoz, hogy jobban utánanézzon: mi

is történt a magyar filozófia multjában? Különösen a régi magyar bölcséleti irodalom ismertetésénél, ami írók és művek felsorolásánál alig nevezhető többnek, megelégedett azzal, hogy Almási Balogh Pál Philosophiai Pályamunkájából kiírta a neveket és azt a néhány jellemző szót, amit ott találhatott. A teljességhez is szó fér: hogy csak néhány nevet említsünk, nem szerepel Beregszászi Nagy Pál, Boda István, Budai Ferenc stb. Szépséghibának számít, hogy Árkosi Gelei Benedekkel összetéveszti Árkosi Tegző Benedeket s hogy Apáti Miklósnak, az első igazi magyar cartesianus filozófusnak alig pár szót szentel.

Az a kérdés mármost, hogy vajjon a szerző rendelkezik-e azzal az immanens kritikával, mely történetíráshoz, legyen az filozófiatörténet vagy filozófiatörténeti lexikon, elengedhetlenül szükséges? Bir-e áttekintéssel a filozófia egészének fejlődése felett és meg tudja-e ragadni a lényeges mozzanatokat? Filozófiatörténeti lexikonról lévén szó, ahol a műfaj természetéből eredő szaggatottság és szétszórtság elveszti szemünk elől az összefüggéseket, ennek a követelménynek ismertetője az arányosság. Bármilyen irodalmi mű értékét ugyan nem annak terjedelme szabja meg, hanem belső felépítése, organizáltsága: a filozófiatörténet folyamatos előadásmódja természetesen könnyebb és a filozófiai rendszer alkatának megfelelőbb forma, ahol az eszme fejlődését könnyűszerrel nyomon követhetjük. A lexikon konvencionális formája nagy feladat elé állítja a szerkesztőt: önálló cikkeket kell írnia, de ezek között meg kell lennie az arányosságnak. A tárgy filozófiai rendszerek és filozófusok ismertetése: nem csak a tudós, hanem a hozzá nem értő előtt is világos, hogy itt azzal a mértékkel mérünk: mennyiben járult hozzá valamely böleselő a filozófia rendszerének kialakításához, mennyit sikerült megvalósítania az egyetemes szellem rendszeréből, mennyivel jutott közelebb az igazsághoz? Aki nem látja a központi gondolatot, aki nem bírja felfogni az eszme fejlődésének menetét, az mellékutakra téved, lényegesnek látja a lényegtelen, aránytalan túlzással nagy fontosságot tulajdonít csekélyértékű gondolatoknak. Még nagyobb hiba aztán az, hogyha a filozófiatörténeti lexikon szerkesztője nem bír felemelkedni szubjektív érdektől mentes álláspontra, ha saját véleményét magyarázza bele másokéba. És ebben a nagy hibában leledzik Sándor Pál lexikona is.

Mi az a szempont, amely cikkeinek aránytalanságának javára érvényesül? Végezzünk egy kis számítást. *Albertus Magnus* és *Adler Max* marxista társadalomböleselő egyformán két hasábot kap a lexikonban, *Axelrod* marxista „filozófusnőről“ fél hasábon át kapunk tudósítást, az anarchista *Bakunin* négy hasáb sorain át szórakoztat, míg *Avicenna* egy hasábot kap. *Bauch* Bruno egyforma elbánásban részesül *Basarov* Vladimir-ral, *Bogdanov* nyole hasábjá mellett *Bergson* csak öttel szerénykedik. *Bucharin* is megkapja a maga hat hasábját, de *Alfred Binet* csak 14 sorra érdemes. Nem akarunk abba a hibába esni, hogy egyik filozófus jelentőségét a másikkal mérjük, de már az aránytalanságnál is méltatlanabb túlzásnak látjuk, hogy Sándor Pál *Aristoteles* munkásságát 32 hasábon tárgyalja s ezzel szemben *Engels* 54 hasábot kap! Nincs szükség arra, hogy a példákat szaporítsuk: ez a néhány számadat is tökéletesen meggyőz arról, hogy mivel van itt dol-

gunk. Az áruló külső, a méréktelen aránytalanság fényt vet a sötét belsőre is. Fel kellett hívnunk a figyelmet arra, hogy milyen tudomány-ellenes szempontok érvényesülnek ebben a munkában, hogy milyen veszedelmes játék folyik itt a tudomány álarca alatt. A lexikon inkább a nagyközönség, mint a tudós számára készül: a tudós magából a filozófiából okul és tisztán látja a kérdést, kihüvelyezi a burokból a magot és kellő értékére szállítja le az egész művet. A filozófia iránt csak pillanatnyilag érdeklődő, vagy a tanuló azonban inkább lexikonhoz, jobb esetben filozófiatörténethez folyamodik és már kész is az ítélete a filozófiáról, ha egy ilyen munka ferde tükrébe néz: lám, Engels nagyobb filozófus volt, mint Aristoteles. Pedig nem is volt filozófus. Egyoldalú politikai beállítása a filozófiatörténetnek, személyes politikai álláspont becsempészése a tudományba: enyhén szólva, felelőtlen ség. Kíváncsisággal várjuk Sándor Pál Filozófiai lexikonának többi kötetét, de ezekután „átértékelt“ várakozással: vajjon hány hasábon tárgyalja majd Marx tanait, mondjuk Descartes 18 hasábjával szemben? — Az író talán jobban tette volna, ha a magyar filozófia művelőinek részletes ismertetésére tett ígérete helyett inkább az orosz irodalom, különösen a modern orosz társadalombölcselet részletes tárgyalását jelezte volna előre, mert inkább ezt kapjuk művében; itt sokkal lelkiismeretesebben utánajárt a dolgoknak, mint a magyar filozófia ismertetésénél. De hasznos lett volna előre jelezni lexikonának e tulajdonságát már azért is, mert ebben az esetben sokkal több előfizetőre talált volna bizonyos körökben.

Makkai Ernő.

AUSZÜGE.

Die erkenntnistheoretische Grundlage der Aesthetik.

Karl Böhm: Die Lehre des aesthetischen Wertes.

Die Aesthetik kann nicht als selbständige Wissenschaft gelten, da sie sich keine selbständige Grundlage zu geben vermag. Sie muss dazu die Philosophie in Anspruch nehmen. Es kann also ihr ganzer Aufbau, bezw. ihr System nur konstruiert werden, wenn man sich in das ganze der Philosophie vertieft hat. Nur dies vermag uns eine methodische Verhandlungsweise zur Verfügung zu stellen, in deren Bereich und durch deren Mitwirkung wir die in der Anschauung der Schönheit erlebte Manifestation analysieren können. Die Philosophie vollzieht dies durch ihre erkenntnistheoretische Kritik. „Das Schöne“, „das Kunstwerk“, „die Anschauung“ sind zwar nicht begrifflicher Natur, aber sie müssen dennoch in ihrer Begrifflichkeit erkannt werden. Diese begriffliche Erkenntnis vollzieht sich in der Aesthetik, insofern kann die Aesthetik nur auf erkenntnistheoretischer Grundlage behandelt werden. Die Aesthetik hat es mit 2 Hauptproblemen zu tun u. zwar: mit dem aesthetischen Subjekt, d. h. mit der aesthetischen Anschauung und dem aesthetischen Objekt. Die aesthetische Anschauung als Tätigkeit ist eine bestimmte u. eigene Art der Anschauung, sie ist nämlich ein Anschauen, das sich vom Zwange des Objektes freigemacht hat. In der so gearteten Anschauung erscheinen die rohen Wahrnehmungen und die sinnlichen Begebenheiten als Wirklichkeiten, die ihre eigene Bedeutung haben. Das aesthetische Subjekt lebt sein Eigenleben eben in dieser eigenen Anschauungsweise. Das aesthetische Objekt ist nicht eine äussere Realität, sondern das Bild derselben. Karl Böhm nennt dies den „Schein“. Diesem „Schein“ gibt sein Inhalt seine eigene Bedeutung. Die Anhänger der „Einfühlung“ merken es nicht, dass die Einfühlung eigentlich nichts anderes ist, als eine Projektion. Es braucht keiner Einfühlung, denn nicht wir sind es, die dem Marmorbild oder dem Gemälde die Schönheit einhauchen, weil diese ja schon im aesthetischen Objekt vorhanden ist. Der „Schein“ ist fähig, die Schönheit in sich selbst zu tragen, weil es ein Lebensakt ist, der all jene Züge enthält, aus welchen sich die Schönheit des „Scheins“ zu entfalten vermag. — Das 3. Hauptproblem der auf erkenntnistheoretischer Grundlage aufgebauten Aesthetik behandelt die Frage des Inhaltes u. der Form, nachdem die zwei vorhergehenden Probleme (das des Subjektes u. des Objektes) schon erledigt sind. Die Lösung besteht darin, dass die Form als eine Selbstsetzung

(Postulation) des Inhaltes, d. h. als seine Existenz aufgefasst wird. Die Form kann man aus 3 Gesichtspunkten betrachten: in ihrer Existenz, in ihrer Beziehung der einzelnen Bestandteile des Inhaltes zueinander u. in der Betrachtungsweise, in der sie erscheint. Es gibt selbständige oder autonome Formen, u. Leihformen oder Anschauungsformen. Unter letzteren werden die aus den Wechselwirkungen der Funktionen entstandenen Formen verstanden. Die Frage der Form bringt auch die Frage des Innenraumes mit sich, in dem die formgewordenen aesthetischen Deutungen als inhaltgewordene Züge erscheinen. Die Aesthetik Karl Böhm's ist nur aus seinem ganzen philosophischen System zu verstehen. Seine Aesthetik umfasst ein sehr reiches kunstgeschichtliches Material. Wir hoffen, dass durch die Aesthetik Karl Böhm's sich eine neue Entwicklungsperiode sowohl für die Kunstkritik u. für die Kunstgeschichte, als auch für die verschiedenen Zweige der Literaturwissenschaften auftut.

A. Tavaszy.

Die Aesthetik Karl Böhm's.

Im abschliessenden (VI.) Bande des Lebenswerkes K. Böhm's hat der Herausgeber seines Nachlasses, Prof. G. Bartók die Aesthetik den Lesern zugänglich gemacht. Das System liegt nun in seiner vollendeten Gestalt vor, da nunmehr auch der tiefsten Forderung genug getan wurde, welche Th. Vischer und H. Lotze als die höchste Probe der Tauglichkeit eines jeden Systems anzuführen pflegten: das Erklären des Schönen, — des scheinbar Wesenlosen, Spielartig-Überflüssigen — und doch im Wesen der Wirklichkeit so tief Verankerten, dass kein ernstes System übersehen kann, das ihm noch das Beste mangelt, solange das Schöne unerklärt bleibt, und zwar nicht nur als psychologisches Erlebnis, sondern als kosmisches Geschehen, wie das Plotinos getan hat, wo das Schöne als das Durchscheinen der Idee durch das Sinnliche erörtert wird.

Statt ähnlichen, gefälligen, aber so ziemlich wohlfeilen Metaphysik, gründet nun Böhm seine Lehre vom Schönen und Aesthetischen auf seine *axiologischen* Errungenschaften, welche er in seinem grundlegenden Werke: *Axiologie oder Wertlehre* niedergelegt hat.¹ Da hat er nachgewiesen wie das logische Prius aller Werte, das Wesentliche alles Seines, der Logos, das Logische selbst, das Wahre, zum Ethischen werden *muss*, sonst mangelt es ihm eben an Wahrheit, denn im Ethischen soll sich eben das Wahre bewähren, — während zum

¹ Die Grundanschauungen Böhm's sind in den beiden Aufsätzen den deutschen Lesern zugänglich gemacht worden: *Aufgabe und Grundproblem der Werttheorie*, Archiv für system. Philos., 1915, 3., und *Die Wurzel der Verschiedenheit der philos. Richtungen und die Möglichkeit ihrer Vereinbarung*, Zeitschr. für Philos. u. phil. Kritik, Bd. 136. 1.

Aesthetischen das Wahre nur sein *kann, wenn* — wenn es im Sinnlichen erscheinen kann; der Sinn der Logos, in abstracto, bleibt ausserhalb des aesthetischen Verhaltens.

Da gewinnt nun auf einmal seine Bedeutung der vielumstrittene Begriff der Form: denn sie bedeutet das seine eigene Selbstheit setzende Logische, worin das Wesentliche der Wirklichkeit besteht; und wo diese eigene Form, der innere Sinn in die sensuelle Schicht der materiellen Wirklichkeit hervorzudringen die Macht hat, da entsteht das offene Geheimnis des aesthetischen Verhaltens: da sind wir lauter Anschauende, und der Gegenstand, der angeschaut wird, ist lauter Schein; das Sinnliche, das Materielle steht durchgeistigt vor uns, als wäre es ein Transparent für etwas Höheres. Damit bietet sich als natürliche Schema der Darstellung die Analyse des aesth. Einstellens, nachher des aesth. Gegenstandes, wo ein seichter Psychologismus ebenso abgewiesen wird, wie die Wichtig-tuerei eines kunstgeschichtlichen Empirismus, welcher zum wahren Problem des Schönen und der Kunst nicht einmal vorzudringen die Fähigkeit und den Sinn zu verraten pfllegt.

Der Ausgewählte nun, der solche aesth. Gebilde nicht nur in seiner anschauenden Betrachtung erleben kann, der Natur oder dem Kunstwerke gegenüber, — sondern mittels Muskelprojektion solche im sinnlichen Material darzustellen fähig ist, — der ist der Künstler; — und somit schliesst sich die Kunstlehre aufs natürlichste zum Grundstock der Aesth., oder besser noch, so zweigt sich der gemeinsame Stamm der aesth. Wertlehre in die Verzweigungen der Lehre von der Kunst und von den einzelnen Künsten, denn das organisierende Prinzip in der Kunst ist eben die Hervorbringung aesthetischer Werte. Dies aber geschieht durch die Formgebung seitens der projizierenden Persönlichkeit; dadurch erhält der Sinn, das Logische, neben seinem Eigenwert noch den neuen der aesthetischen Erscheinung, — dürfte ein grosser Inhalt, ein wichtiges Thema, seine entsprechende Form erhalten haben, so stehen wir staunend vor der Grösse und Tiefe, welche eben nur die aesth. Darstellung, die künstlerische Gestaltung enthüllt und reveliert hat.

Somit steht der Weg geöffnet ins Innere des künstlerischen Schaffens, von da weiter in die Frage der Verzweigung der Kunst, wo man nicht nur davon Kunde bekommt, wie viele Künste es in der Tat gibt, sondern auch, warum eben nur diese und nicht weitere. Böhm verfolgt da den Weg des inneren Antreibens, welches sich eine Entladung sucht: geschieht das durch den ganzen Körper, so haben wir die Pantomime vor uns, Urquell des Tanzes und der Mimesis; strömt der innere Reiz durch den Kehlkopf zum Durchbruch, so entsteht der Gesang als Keim der musikalischen Künste; übernimmt die Hand

die Ausführung des Gestaltens, so entstehen die Künste des Zeichnens, Graphik u. Malerei, der Plastik u. des Bauens, welche die Zeichnung alle voraussetzen. Eine neue Bereicherung entsteht durch die autonome Rolle des Wortes, wobei alle die Komponente in eine höhere Einheit zusammengefasst werden, — ein unerschöpfliches Ideal für immer neuere Formungen eines Gesamtkunstwerkes aus sich hervorschäumend.

Von den einzelnen Künsten behandelt Böhm erschöpfend nur die Poesie, die Dichtkunst, hier namentlich das Tragische, worin er die Zerstörung eines Wertvollen durch ein Minderwertiges als die Wurzel des tragischen Schicksals und des dadurch verursachten Gefühls — des *eleos* und *fobos* — hervorhebt; ein Gefühl, welches zwar die religiöse Werthaltung zu stillen, jedoch nicht zu tilgen das Motiv zu haben braucht.

B. Tankó.

Die Gliederung der Künste in der Aesthetik von Karl Böhm.

Ladislaus von Baránszky-Jób.

Die Gliederung der Künste ist ein dermassen kompromittiertes und derart heikles Problem der modernen Aesthetik, dass es bereits nicht einmal erörtert, sondern einfach als eine technische Frage angesehen und als *quantité negligible* betrachtet wird. Dabei müsste nicht so sehr vom Gesichtspunkt der Einteilung, als eher der gemeinsamen Wertstruktur irgendwie mit der Existenz der verschiedenen Künste, mit der Tatsache der Verschiedenheit der Kunstgattungen gerechnet werden. Der Natur des Problems scheinen am ehesten die genetischen Einteilungsversuche, wie der Versuch Herbert Spencers und Müller-Freienfels' oder die Versuche Hegels und Spenglers, die die genetischen Gesichtspunkte mit kultur-morphologischen und Wertgesichtspunkten vereinigen, am ehesten zu entsprechen.

Karl Böhm geht von der Grundthese aus, nach der die Kunst ein aus dem Dialog des Ichs und des Nicht-Ichs entstehendes Weltbild darstellt und verbindet seine Anschauung von der Grundstruktur mit der psycho-historico-genetischen Auffassung; auf diese Weise bietet er eine der gründlichsten und umsichtigsten Lösungen. Die unmittelbaren Aeusserungen des Ichs projizieren sich durch das Medium des Gehörs, die des Nicht-Ichs mittels des Sehens in unmittelbarer Form als *Gesang* bzw. als *Tanzgeste*. Von dieser *dionysischen* Stufe objektiviert, werden sie mit Hilfe der Hand (und der Musik-sowie der Zeichengeräte) zu *Musik* bzw. zur *Zeichnung*, zur *Plastik*, zur *Architektur*, d. h. gelangen von der dionysischen

auf die *appolonische* Stufe. Die Formen des Ichs und des Nicht-Ichs, das subjektive und das objektive Element vereinigen sich im Raum der Phantasie zu einem Lautbild, zum *Gleichnis*. Sehr überzeugend ist bei Böhm die Gliederung der literarischen Gattungen: er betrachtet das epische, das lyrische und das dramatische Element als die Art und Weise der dichterischen Behandlung des Stoffes bzw. der dichterischen Haltung, einfach als Moment. Der funktionalistische, genetische Gesichtspunkt gelangt nur im *Gesamtkunstwerk* — in der Gestaltung des in der vereinigten Funktion sämtlicher Organe sich erfüllenden gesamten Weltbildes — zur Entfaltung; Böhm gerät aber hierbei nicht eine Sackgasse, sondern behält die Gestaltung des umfassenden Weltbildes der Philosophie vor, in der das Künstlerische in der Konstruktion weiterlebt.

Der gegenwärtige Stand der klassischen Philologie in Ungarn.

Karl Marót.

Nach bescheidenen Anfängen und langer Stagnation hat bei uns die klassische Philologie unerwartet, gerade in den letzten ungünstigsten Zeiten, einen wunderbaren Aufschwung genommen. Unbedingt mag so eine Umschau über ihre Betriebsgebiete lehrreich sein.

1. Selbst auf dem Gebiet der orthodoxen Philologie ist eine ziemlich grosse Bewegung zu beobachten. Da nämlich betätigen sich nicht bloss der bekannte Textkritiker *A Förster*; die Mitarbeiterin des neulich verschiedenen *R. Vári*, *Frl. E. Korzenszky*; der theologisierende Philosoph *E. Ivánka*; ein Kommentator der Bukoliker *M. Módi*; Latinisten, wie *J. Révay*, *E. Mészáros*, *J. Balogh*, *A. (Jirka) Györkösy*, usw. Heute sind — die populärste Art der Autoreninterpretation — Übersetzungen überall die grosse Zeitmode und auch bei uns werden so zweisprachige Serien von der Akademie der Wissenschaften, dem Verlag *Officina*, und last not least der *Parthenon-Gesellschaft* veröffentlicht. Unter den zahlreichen Übersetzern müssen als die erfolgreichsten der Altmeister *J. Csengery* und der talentierte Tiro *G. Devecseri* erwähnt werden. Hauptsächlich dieser Richtung dient auch unsere bedeutendste Fachzeitschrift, das *Archivum Philologicum* (*Egyetemes Philologiai Közlöny*) seit 67 Jahren.

2. Ein vielbewegtes Leben herrscht auf dem Gebiet der *Hungarologie*, dieser ziemlich neuen Wissenschaft von den griechisch-römischen Grundlagen unserer Kultur. Da beschäftigt sich *J. Moravcsik* in erster Reihe mit den byzan-

tinischen Berichterstattem über die Geschichte der Türkvölker und namentlich der Ungarn (Schüler: *A. Gráf, M. Gyóni, J. Harmatta, J. Balázs*); *J. Huszti* hauptsächlich mit dem lateinischen Humanismus in Ungarn, Janus Pannonius (Schüler: *T. Kardos, L. Juhász, A. Szabó, St. Borzsák, J. Horváth jun.,* usw.); aber auch Randforscher gibt es da zahlreiche, die nicht vom Altertum her kommen.

3. Nur zum geringeren Teil für Ungarns römische Vorzeit, d. h. Pannonien und Dazien, in erster Reihe für die Spätzeit des römischen Imperiums sind *A. Alföldi's* numismatisch-epigraphisch-archäologisch-historische Bestrebungen von höchster Bedeutung; sie zeichnen der europäischen Wissenschaft einen neuen plastischen Aspekt namentlich der Zeiten von Konstantin bis in die Mitte des VI.-ten Jh.'s vor. An der Ausarbeitung seiner Provinzialprobleme beteiligt sich eine ausserordentlich grosse Anzahl von Adepten und Mithelfern; teils als Mitarbeiter der von ihm redigierten *Dissertationes Pannonicae* oder der *Archäologiai Értesítő* (so *A. Radnóti, J. Szilágyi, T. Nagy*, aber auch *Borzsák, Brelich, Gráf*, usw.); teils Schulter am Schulter, wie unter anderen die Archäologen *L. Nagy, K. Paulovics, M. Párducz*, aber auch *Ferd. Láng, Z. Oroszlán*, usw.

4. Schliesslich heisst eine Gruppe von Forschern, zunächst der in weitesten europäischen Kreisen bekannte *K. Kerényi*, das antike Leben — etwa mit Nietzsche, und ähnlich wie *W. F. Otto, K. Reinhardt, L. Frobenius* — als in einem „zweiten Gegenstand“, in unserem gegenwärtigen Leben, als Gegenwartsgeschichte erschwingen. Er treibt also individuell-existential Philologie (hauptsächlich antike Religionsforschung), die auf viele, so u. a. auch auf *D. Kövendi*, unter den Jüngeren aber namentlich auf *A. Brelich, F. Nagy, Em. Waldapfel, J. G. Szilágyi*, usw. ihre Wirkung gemacht hatte; eine Philologie, die — allerdings auf objektivere Gründe umgebaut, — als die heute zeitgemässeste auch uns erscheint.

Közelebbről megjelentek:

Vatai László: Az egyéniség élete. Sárospatak, 1942.

Imre Sándor: Gróf Teleki Pál és a felső oktatás ügye. Budapest, 1943.

Makkai Ernő: Pósházi János élete és filozófiája. Acta Philosophica. Kolozsvár, 1943.

Papp István: Az irodalom életformái. Debrecen, 1943.

M. Vértes: Les représentations théatrales en langue française sur la Scene Hongroise. Kolozsvár, 1943.

Málnási Bartók György: Lenni vagy nem lenni. Kolozsvár, 1943.

Deák Gábor: A nemzetnevelés pedagógiai és pszichológiai alapkérdései. Kolozsvár, 1943.

Ottlik László: Bevezetés a politikába. Budapest, 1943.

Boda István: A magyar személyiség nevelése. Budapest, 1943.

Madácsy László, Juhász Gyula és Oláh Gábor költői barátsága. Szeged, 1943.

Visy József: Görög embereszmény és paideia. Szeged, 1943.

Tavaszy Sándor: Erdélyi személyiségek. Budapest, 1942.

Tavaszy Sándor: A két Apafi fejedelem. Kolozsvár, 1943.

Málnási Bartók György: Az erkölcsi érték filozófiája. 2. kiadás. Kolozsvár, 1943.

SZELLEM ÉS ÉLET

GEIST UND LEBEN ESPRIT ET VIE MIND AND LIFE
REVUE TRIMESTRIELLE

Directeur : G. de BARTÓK, professeur à l'Université.

Rédaction : MAJÁLIS-U. 37. KOLOZSVÁR (Hongrie).

INHALT — SOMMAIRE

- K. Böhm* : Logische Struktur des Tragischen.
A. Tavaszy : Die erkenntnistheoretische Grundlage der Aesthetik. Auszug. S. 102.
B. Tankó : Die Aesthetik Karl Böhms. Auszug. S. 103.
L. Baránszky-Jób : Die Gliederung der Künste in der Aesthetik von Karl Böhm. Auszug. S. 105.
K. Marót : Der gegenwärtige Stand der klassischen Philologie in Ungarn. Auszug. S. 106.
E. Makkai : Beiträge zur Geschichte der ungarischen Philosophie.
E. Jancsó : Unbekannte Briefe des Grafen Imre v. Mikó

Prinzipien — Bücher — Zeitschriften